

Наведено результати теоретичних та практичних розробок у галузі геоекології, геоморфології, метеорології, гідрології, суспільної географії, картографії.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

In this bulletin are presented the results of theoretical and practical studies in the fields of Geoecology, Geomorphology, Meteorology, Hydrology, Human Geography, and Cartography.

For scientists, professors, aspirants and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Я.Б. Олійник, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. АПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	К.В. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф. (відп. секр.); С.Ю. Бортник, д-р геогр. наук, проф.; М.Д. Гродзинський, д-р геогр. наук, проф.; С.Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, проф.; П.О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.; А.М. Молочко, канд. геогр. наук, проф.; О.Г. Ободовський, д-р геогр. наук, проф.; В.М. Самойленко, д-р геогр. наук, проф.; С.І. Сніжко, д-р геогр. наук, проф.; В.В. Стецюк, д-р геогр. наук, проф.; В.К. Хільчевський, д-р геогр. наук, проф.; В.О. Шевченко, д-р геогр. наук, проф.; П.Г. Шищенко, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. АПН України; Б.П. Яценко, д-р геогр. наук, проф.
Адреса редколегії	МСП 01601, Київ-127, просп. акад. Глушкова, 2, географічний факультет ☎ (38044) 521 32 70
Затверджено	Вченою радою географічного факультету 10.08.08 (протокол № 7)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/6 від 12.06.02
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

I. Теоретико-методичні дослідження

Олійник Я., Мезенцев К. Науково-педагогічний доробок кафедри економічної та соціальної географії у XXI столітті	4
Дмитрук О., Дмитрук С. До питання про екотуристичну діяльність.....	6
Смирнов І. Територіальний чинник в агропромисловій логістиці: європейський досвід.....	9
Барановський М. Депресивні території як об'єкт регіональної політики: європейський досвід і можливості його застосування в Україні	12

II. Прикладні дослідження

Дмитрук С., Купач Т., Дем'яненко С., Олішевська Ю. Аналіз структури відновлених ландшафтів м. Києва та приміської зони	15
Пазинич В. До проблеми визначення віку Висачківської дайки	19
Лозовіцький П., Молочко А., Ткаченко А. Гумусний стан ґрунтів Інгулецької зрошувальної системи	22
Купріков І., Сніжко С. Вплив клімату на внутрішній хід річкового стоку та атмосферних опадів в Україні	25
Щербань І. Небезпечні агрометеорологічні явища в Україні	28
Мезенцев К., Когатько Ю. Методи дослідження географії релігії: доцільність використання, систематизація, потенціал картографічного та центрографічного методів	30
Гладкий О. Особливості галузевої і територіальної структури промислових агломерацій України як основи формування їх економічної ефективності.....	36
Лавриненко С. Територіальна структура Полтавського регіонального агропродовольчого ринку	41
Мезенцева Н., Кривець О. Кластеризація регіонів України за рівнем добробуту населення	43
Кіптенко В., Клименко С. Дифузне використання принципів розбудови національної економіки на прикладі українсько-аргентинського співробітництва.....	46
Шевченко Р. Картографічні зображення на території міста Київ.....	49

III. Праці молодих вчених

Редько Т. Вплив інформаційного поля середовища на географію турпотоків України	51
Скриль І. Краєзнавчий аспект туристсько-рекреаційної діяльності.....	53
Мархонос С. Методи дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу в туризмі	56
Сайчук В. Особливості та прогноз розвитку ринку праці Полонського району Хмельницької області	59

IV. Події

Пам'яті Віктора Шишацького	62
----------------------------------	----

CONTENTS

I. Theoretical-methodic works

Oliynyk Y., Mezentsev K. Scientific-pedagogical achievements of economic and social geography department in XXI century	4
Dmytruk O., Dmytruk S. About question of ecotouristic activity	6
Smirnov I. Territorial factor in agro-industrial logistic: European experience	9
Baranovsky M. Depressive territories as object of regional policy: European experience and it usage opportunities in Ukraine	12

II. Applied work

Dmytruk O., Kupach T., Demyanenko S., Olishevskaya Y. Analisis of Kiev's recalled landscapes	15
Pazynych V. To the question of the determination of Vysachky hill	19
Lozovitsky P., Molochko A., Tkachenko A. Humus condition of Inguletsky irrigation system soils	22
Kuprikov I., Snizhko S. Climate impact on the inner year course change of river flow and atmospheric precipitation in Ukraine	25
Shcherban I. Hazardous agrometeorological phenomena in Ukraine	28
Mezentsev K., Kogatko Y. Research methods in geography of religion: usage suitability, systematization, potential of cartographical and centergraphical methods	30
Gladkey A. The branch and territorial structures of Ukrainian industrial agglomerations as a basis of economic efficiency development.....	36
Lavrynenko S. Territorial structure of Poltava regional agro-food market.....	41
Mezentseva N., Kryvets O. Clustering of Ukrainian's regions by well-being level	43
Kiptenko V., Klymenko S. Diffusive application of principles of national economy development on example of Ukrainian-Argentinian cooperation	46
Shevchenko R. Cartographic images on territory of the Kyiv city	49

III. Young scientist works

Redko T. Impact of the informational field of the environment on tourist flows in Ukraine	51
Skryl' I. Local lore aspect of touristic-recreational activity	53
Marhonos S. Methods of research of labor potential territorial organization in tourism.....	56
Saychuk V. Specific characteristics and forecasting of development of labor market of Polonsky district in Khmelnytsky region.....	59

IV. Events

Remembrance of Victor Shyshatsky	62
--	----

І. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Я. Олійник, д-р екон. наук, К. Мезенцев, д-р геогр. наук

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОРОБОК КАФЕДРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Проаналізовано головні науково-педагогічні надбання колективу кафедри економічної та соціальної географії.

The main scientific-pedagogical achievements of economic and social geography department are analyzed.

Кафедра економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка є провідним географічним освітнім та науковим центром в Україні.

Головними **завданнями** кафедри є:

➤ у галузі освіти – підготовка фахівців з управління регіональним розвитком, розміщення продуктивних сил та регіональної економіки;

➤ у галузі науки – розробка суспільно-географічних основ дослідження та управління розвитком регіонів, географії виробництва, соціальної, політичної географії, регіонального природокористування;

➤ у галузі виховання – популяризація українознавства, формування у студентів почуття національної гідності, виховання національно свідомих громадян, патріотів своєї держави, регіону.

Кафедра є базовою в Україні щодо підготовки кваліфікованих викладачів та науковців: тут здійснюється підготовка докторантів та аспірантів, стажуються завідувачі та викладачі географічних факультетів університетів та інститутів України, завершують написання та захищають докторські й кандидатські дисертації фахівці з різних регіонів (Львова, Харкова, Чернівців, Луцька, Вінниці, Луганська, Чернігова, Ніжина, Херсона, Полтави).

Основними **напрямами науково-дослідної роботи** кафедри у 2000-х роках є:

➤ управління регіональним розвитком, зокрема, дослідження суспільно-географічних проблем розміщення продуктивних сил, розробка суспільно-географічних засад регіональної політики, методики суспільно-географічного прогнозування регіонального розвитку, суспільно-географічне районування, удосконалення адміністративно-територіального устрою, розробка концепцій комплексно-пропорційного, сталого, стабільно-циклічного регіонального розвитку. На кафедрі виконувалася науково-дослідна тема "Суспільно-географічні основи регіональної політики в Україні" (1997-2000). Викладачі кафедри опублікували такі праці: навчальні посібники "Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва" (С. Ішук, 2001, 2002), "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" (С. Ішук, 2006), "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" (Я. Олійник, 2000, 2005), "Теорії розміщення продуктивних сил" (Я. Олійник, А. Степаненко, 2001), "Регіональна економіка" (2006, Я. Олійник, С. Запотоцький, О. Кононенко, А. Мельничук, В. Пасько), "Суспільно-географічне районування України" (Н. Мезенцева, К. Мезенцев, 2000), "Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку" (К. Мезенцев, 2004), "Основи регіональної діагностики" (Я. Олійник, Я. Степаненко, 2003), монографії "Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект" (М. Пістун, К. Мезенцев, В. Тюрло, 2004), "Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку" (К. Мезенцев, 2005);

➤ економіко-географічні дослідження, зокрема, дослідження продовольчих ринків, продовольчої безпеки,

розвитку фермерських господарств, інвестиційної діяльності в АПК; вивчення промислових комплексів, формування промислових агломерацій; дослідження територіальної організації автомобільних перевезень; суспільно-географічний аналіз локальних та регіональних ринків праці, зайнятості, безробіття; вивчення географічних аспектів торговельної діяльності, розвитку нових форм торговельного обслуговування, маркетингова географія; дослідження територіальної організації туристично-рекреаційного, освітнього, медичного комплексів; аналіз зовнішньоекономічної діяльності, зовнішньої торгівлі, інтегрування України до світової економіки. Викладачі кафедри опублікували навчальні посібники "Промислові комплекси України: наукові основи територіальної організації" (С. Ішук, 2003), "Теоретичні основи туризмології" (Я. Олійник, А. Степаненко 2005), "Географія внутрішньої торгівлі" (В. Дорошенко, 2005), "Основи зовнішньоекономічної діяльності" (К. Мезенцев, Н. Мезенцева, 2003), монографію "Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту" (С. Ішук, О. Гладкий, 2005);

➤ соціально-географічні дослідження, зокрема, дослідження соціального розвитку регіонів, соціальної безпеки; соціального розвитку сільської місцевості; просторової організації соціально-географічних процесів; аналіз перцепційної привабливості регіонів, побудова їх перцепційних портретів; дослідження демографічних процесів, розселення населення, урбанізації; аналіз територіальної організації телеінформаційного, наукового комплексів, географії релігій. Викладачі кафедри опублікували навчальні посібники "Вступ до соціальної географії" (Я. Олійник, А. Степаненко, 2000), "Соціальний розвиток села і території сільського типу" (Я. Олійник, А. Степаненко, 2003);

➤ політико-географічні дослідження, зокрема, оцінка геополітичного положення України, визначення геополітичних стратегій, електоральної поляризації населення, формування електоральних регіонів (Я. Олійник, В. Шишацький);

➤ регіональне природокористування, зокрема, дослідження економіко-географічних аспектів землекористування, оцінка міських земель, природно-техногенної, екологічної безпеки; суспільно-географічних аспектів розвитку територій з критичною екологічною ситуацією, безпеки життєдіяльності населення, регіональної екологічної політики. Колектив кафедри протягом 2001-2005 років працював над виконанням наукової теми "Суспільно-географічні основи регіонального природокористування", за результатами якої у 2006 році опубліковано однойменну монографію (автори – Я. Олійник, С. Ішук, М. Пістун, П. Пересєкін, Н. Мезенцева, В. Дорошенко, К. Мезенцев, О. Кононенко, В. Пасько, С. Запотоцький, А. Мельничук, Н. Корнілова). З 2006 року розробляється тема "Суспільно-географічні основи дослідження регіональної екологічної безпеки". Також опубліковано монографію "Київ як екологічна система: природа – людина – виробництво – екологія", серед

авторів якої викладачі кафедри Я. Олійник, В. Гуцал, О. Драпівський, навчально-методичні праці за участю О. Драпівського – "Основи земельнооціночної діяльності" (2001), "Оцінка нерухомості" (2004, 2007), "Оцінка земельних ділянок" (2003, 2004, 2006);

➤ географія зарубіжних країн, зокрема, комплексні дослідження економічної та соціальної географії зарубіжних країн. Викладачі кафедри опублікували підручник "Регіональна економічна та соціальна географія. Зарубіжні країни" (В. Юрківський, 2000), довідники "Країни світу" (В. Юрківський, 2001), "Країни Європейського Союзу" (Я. Олійник та ін., 2004);

➤ розвиток суспільно-географічної думки в Україні – вивчення історії становлення та розвитку української суспільно-географічної школи, розвитку економіко-географічних досліджень у першій половині ХХ століття, оцінка наукового доробку К. Воблого, Г. Кривченка, К. Дубняка, О. Діброви. Я. Олійник та Н. Краснопольська опублікували монографію "Географічна наука в Україні: становлення та розвиток" (2007);

➤ географічна педагогіка. Я. Олійник – співавтор шкільного підручника географії для ХІ класу (2000), посібника для старшокласників та абітурієнтів "Географія" (2001, 2002, 2004, 2006), посібника "Географія. Відповіді на запитання екзаменаційних білетів" (2001).

Викладачі кафедри беруть активну участь у наукових конференціях, що систематично проводяться на базі факультету та кафедри – "Географічна наука і освіта в Україні", "Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України" (1999, 2001, 2004, 2007), "Регіональні проблеми агропромислового комплексу України: стан і перспективи вирішення" (2000, 2002), а також у з'їздах Українського Географічного Товариства (Луцьк, 2000; Чернівці, 2004), численних міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях у Харкові, Львові, Херсоні, Ніжині, Мелітополі, Вінниці, Луганську, Луцьку.

На кафедрі активно здійснюється аспірантська підготовка. Під керівництвом професора Я. Олійника захистили кандидатські дисертації В. Матвієнко (2000), Т. Коропатник (2001), С. Запотоцький (2002), В. Пасько (2003), Н. Рибачик (2006), Н. Корнілова (2006), Н. Краснопольська (2006), І. Запотоцька (2007), С. Шевчук (2008), професора С. Іщука – А. Слащук (2000), О. Гладкий (2002), І. Філоненко (2005), І. Мартусенко (2005), І. Мельник (2006), Г. Чернова (2007), професора М. Пістуна – Н. Матвієнко (2003), доцента Н. Мезенцевої – О. Штельмах (2006), доцента В. Дорошенка – К. Діденко (2007), професора А. Степаненка – А. Мельничук (2004), Л. Коковський (2008).

У 2003-2006 роках у докторантурі перебував К. Мезенцев, у 2004-2007 роках – В. Шишацький. Докторантами кафедри були також викладачі з інших вузів країни – В. Джаман, А. Сердюк, нині – М. Барановський, О. Гладкий.

Науковими консультантами докторських дисертацій виступили професор С. Іщук – О. Любіцевої (2003), І. Смірнова (2004), В. Джамана (2004), професор Я. Олійник – Л. Немець (2004), М. Дністрянського (2005), В. Круля (2006), К. Немець (2006), К. Мезенцева (2006).

Я. Олійник – декан географічного факультету (з 1999 року), голова експертної комісії ВАК України, заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій, член різноманітних комісій, експертних проектів, віце-президент Українського Географічного Товариства, голова спілки деканів географічних та природничо-географічних факультетів вузів України, відповідальний редактор "Вісника Київського університету. Географія", член багатьох редколегій фахових видань. Я. Олійник – Відмінник освіти України

(2002), Заслужений діяч науки і техніки (2002), член-кореспондент Академії педагогічних наук України, лауреат премії імені Тараса Шевченка Київського національного університету за цикл робіт для вищої та середньої школи, лауреат премій імені В. Вернадського Української Екологічної Академії наук за значний внесок у дослідження екологічних проблем України та участь у пропаганді екологічних знань, імені Ярослава Мудрого Академії наук вищої школи за здобутки у галузі науки і техніки.

С. Іщук – вчений секретар спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій, головний редактор фахового наукового збірника "Економічна та соціальна географія" (з 1999 р.), лауреат премії імені Ярослава Мудрого Академії наук вищої школи.

В. Пасько – заступник декана з виховної роботи, В. Матвієнко – заступник декана по заочному відділенню.

Нині кафедра готує фахівців з управління регіональним розвитком, розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, які здатні здійснювати аналіз, прогнозування, індикативне планування, програмування та конструювання регіонального розвитку, включаючи оцінку природно-ресурсного потенціалу, дослідження демографічної ситуації, процесів розселення населення, ринку праці, територіальної організації виробництва та сфери послуг, соціально-економічне районування, а також проводити заняття з географії, основ економіки та екології.

Фахова підготовка передбачає вивчення основ теорії суспільної географії, методів і методики суспільно-географічних досліджень, географії населення і розселення, соціальної, історичної географії, географії праці, промислових і агропромислових комплексів, сфери послуг, торгівлі, транспорту, політичної та електоральної географії, управління регіональним розвитком, основ регіональної політики, суспільно-географічного районування, районного та міського планування, регіонального прогнозування, бізнес-планування, регіонального менеджменту, інформаційного менеджменту, макроекономіки, фінансів, бухгалтерського обліку, комп'ютерних методів дослідження, економічної та соціальної географії України, зарубіжних країн, світового господарства, іноземної мови тощо.

Студенти проходять загальногеографічну практику в Карпатах, Криму, Канівському заповіднику, топографічну практику, практику з картографічного комп'ютерного моделювання, а також виробничу практику. На основі виконання всіх видів навчальної роботи протягом чотирьох років вони отримують атестати бакалаврів, що є молодшими фахівцями широкого профілю. Бакалаври географії можуть працювати вчителями географії у різних типах шкіл, співробітниками служб зайнятості, лаборантами у вузах та експедиціях, техніками у науково-дослідних та проектних установах, або продовжувати навчання з метою отримання дипломів спеціаліста чи магістра.

Підготовка спеціалістів здійснюється на базі бакалаврату протягом одного року. Поряд із навчальними дисциплінами студенти проходять переддипломну виробничу та педагогічну практики. На основі успішного складання письмового державного іспиту та захисту дипломної роботи видається диплом про повну вищу освіту зі спеціальності "Економічна та соціальна географія" та кваліфікацією "Економіст регіонального розвитку, викладач географії, основ економіки та екології" або "Економіст розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, викладач географії, основ економіки та екології" залежно від обраної спеціалізації. Спеціалісти можуть працювати у науково-дослідних, проектних та прогнозно-планових установах, в міністерствах економіки, аграрної політики, охорони навколишнього природного середовища України, в обласних, районних і мі-

ських управлінських структурах (адміністраціях), органах місцевого самоврядування, а також викладачами географії у середніх школах, ліцеях, коледжах, гімназіях, технікумах, або продовжувати навчання в магістратурі.

Найвищий рівень підготовки фахівців на кафедрі – магістратура, що передбачає поглиблене вивчення теоретичних та прикладних дисциплін з управління регіональним розвитком, розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, проходження студентами виробничої та асистентської практик. Після складання магістерського іспиту та захисту магістерської роботи випускники зі спеціальності "Економічна та соціальна географія" отримують кваліфікацію "Менеджер регіонального розвитку менеджер освіти, викладач географії, основ економіки та екології" або "Менеджер розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, викладач географії, основ економіки та екології". Випускники магістратури можуть працювати молодшими науковими співробітниками у науково-дослідних, економістами – у

проектних і прогнозно-планових установах, викладачами у вищих навчальних закладах, посідати управлінські посади в керівних органах регіональної влади, виступати експертами у державних установах регіонального профілю, навчатися в аспірантурі в Україні та докторантурі у зарубіжних університетах.

Викладацький процес на кафедрі забезпечують штатні працівники – доктори наук, професори Я. Олійник, С. Ішук, К. Мезенцев, кандидати наук, доценти В. Дорошенко, Н. Мезенцева, В. Матвієнко, С. Запотоцький, В. Пасько, кандидати наук, асистенти О. Кононенко, А. Мельничук, О. Трусій, асистент Л. Тиква. Професором-консультантом працює М. Пістун.

2000 р. створено наукову лабораторію "Регіональної економіки та політики", яку очолив професор С. Ішук, згодом – **Олена Кононенко**. У складі лабораторії працювали В. Пасько, С. Запотоцький, згодом – **Н. Корнілова, А. Мельничук** та ін., які паралельно проводять викладацьку роботу.

Рис. 1. Кафедра економічної та соціальної географії

Надійшла до редколегії 25.08.08

УДК 911.3

О. Дмитрук, д-р геогр. наук, С. Дмитрук, канд. пед. наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОТУРИСТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти розвитку екотуристської діяльності.

The theoretical and practical aspects of the ecotourism activity are analyzed.

Постановка проблеми. В Україні одним з нових напрямків туризму на ринку туристських послуг, що й досі ще не має чітко визначеного сегмента, є саме екологічний туризм. Тому дуже важливо ще на вихідних позиціях виявити і усвідомити його місце і роль, специфічні особливості та потенціал, рівень його соціальної відповідальності за долю природи.

Зараз на розвиток екологічного туризму впливають такі специфічні чинники:

- як інновація екотуризм сприймається з певним побоюванням з боку природоохоронних та природогосподарських організацій, а також туристських організацій, які вже мають досить стійкі позиції в туризмі;
- специфіка екотуризму вимагає значно більших зусиль для заняття свого сегмента на ринку туристських послуг;

➤ вихід екотуризму на ринок туристських послуг часто пов'язаний з достатньо високими початковими затратами, що робить його кінцевий продукт досить дорогим;

➤ інтелектуальну, просвітню, освітню та виховну функції екологічного туризму може бути реалізовано тільки за наявності відповідної інфраструктури та кваліфікованих фахівців (менеджерів екологічного туризму, гідів-природознавців тощо).

Підкреслимо, що діяльність будь-якої туристської організації і тим більше туристського підприємства передбачає наявність керівних (управлінських), спрямовуючих і організаційних засад у її здійсненні. Поза ними рекреаційно-туристська діяльність загалом та екотуристська діяльність зокрема не в змозі реалізувати своє системоутворююче призначення як конструктивного

© Дмитрук О., Дмитрук С., 2009

регулятивного чинника раціонального природокористування та охорони природного середовища.

Без них екологічний туризм не може відбутися суспільно-економічне та науково-пізнавальне явище. Реалізуються ці засади, насамперед, через чітке визначення базових понять і термінів, мети екотуристської діяльності, її суб'єктів, видів, умов реалізації тощо.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Серед останніх публікацій та досліджень в галузі екотуристської діяльності необхідно назвати навчальний посібник М. Гродзинського та М. Стеценка [2] окремим розділом у якому розглянуті основні напрямки екоосвітньої діяльності туристської на природоохоронних територіях. Обґрунтування ефективності використання "навчальних стежок" як форми природоохоронної освіти здійснено В. Чижовою із співавторами [4]. Зауважимо, що серед основних видів діяльності школярів на "навчальних стежках" називається також і екотуризм. Питання організації екотуризму, сучасних підходів до менеджменту і маркетингу в сфері екотуризму ґрунтовно висвітлюються в роботах В. Храбовченка [5], В. Кекушева із співавторами В.П. [3], а також авторських дослідженнях [1].

Проте слід зазначити, що питання визначення сутності екотуристської діяльності вимагають подальших наукових досліджень.

Визначення невирішених сторін проблеми. У сфері туризму діє велика кількість організацій, що останнім часом розробляють і реалізують різноманітні туристські послуги і продукти що за своєю сутністю можна визначити як екотуристські. Однак далеко не всі організації та підприємства, що діють у сфері екотуризму, витримують удари конкуренції й одержують прибутки, необхідні для продовження власне екотуристської діяльності на ринку.

Це залежить, в першу чергу, від того, на скільки ефективною є екотуристська діяльність. Кращих економічних результатів досягають тільки ті з них, що залучають більшу кількість туристів. А для цього вони повинні розробити і запропонувати ринку туристських послуг цікаві екотуристські продукти – екотури, екостежки, змістовні екотуристські програми, екоекскурсії, широкий набір різноманітних послуг і товарів, високоякісний рівень організації обслуговування туристів тощо.

З огляду на те, що в усьому світі екологічний туризм набуває інтенсивного розвитку, сучасна екотуристська діяльність має бути спрямована на інноваційний підхід, на створення нових екотуристських продуктів, на постійне удосконалення всіх аспектів наявної екотуристської діяльності.

Зазначимо, що окрім суто організаційно-економічних складових у здійсненні екотуристської діяльності є також і ряд теоретико-методологічних та нормативно-правових проблем, що гальмують її активний розвиток. Так дискусійним питанням і досі залишається сутність поняття "екотуристська діяльність", також немає однастайності у розумінні того хто є "суб'єктами екотуристської діяльності" та які є "види екотуристської діяльності" тощо.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення сутності поняття екотуристська діяльність. Основними завданнями статті є – проаналізувати основні напрямки та види екотуристської діяльності, визначити зміст поняття екотуристська діяльність, розкрити мету екотуристської діяльності, означити суб'єктів екотуристської діяльності, розкрити умови здійснення ефективної екотуристської діяльності здійснення, типізувати основні види екотуристської діяльності.

Основний виклад матеріалу. У загальному випадку під **екотуристською діяльністю** розуміють цілеспрямовану активність юридичних (незалежно від форм

власності та відомчого підпорядкування) та фізичних осіб з організації і здійснення екотуризму. **Основною метою екотуристської діяльності** є забезпечення потреб екотуристів у розвиваючому – пізнавальному та загальнооздоровчому відпочинку тощо. **Суб'єктами екотуристської діяльності** є юридичні особи (незалежно від форм власності та відомчого підпорядкування – туроператори, турагенти, інші суб'єкти підприємницької діяльності), які організовують і здійснюють екотуристську діяльність, надають усі види туристсько-рекреаційних продуктів і послуг, що відповідають міжнародним та національним екологічним стандартам, та фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та організовують і здійснюють екотуристську діяльність (екотуристи аматори, громадські екотуристські організації (гуртки, секції, клуби, товариства, центри, спілки тощо), фахівці екотуристського супроводу (гіді-екотуризму, екскурсоводи, провідники, аніматори екотуристських програм тощо), особи які надають послуги тимчасового розміщення, харчування тощо та інші учасники відносин, що організовують чи забезпечують здійснення екотуристської діяльності.

Ефективне здійснення екотуристської діяльності вимагає дотримання наступних умов:

- невиснажливе використання туристсько-рекреаційних ресурсів;
 - створення і функціонування туристсько-рекреаційної інфраструктури на відповідних територіях та об'єктах, що відповідає міжнародним та національним екологічним стандартам;
 - створення відповідної номенклатури і стандартів екотуристських послуг;
 - створення кадастру екотуристських ресурсів території України;
 - організація (розробка: опис, нанесення на картографічну основу, винесення в натуру, або маркування) та інфраструктурне облаштування екотуристських маршрутів (багатоденних – екотурів; одноденних – еколого-освітніх стежок, природознавчих та краєзнавчих екскурсій);
 - впровадження економічного механізму плати за надання екотуристських послуг;
 - організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності, екологічної просвіти серед екотуристів та населення;
 - участь у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку екотуризму, вдосконалення екотуристської діяльності, підвищення ефективності менеджменту та маркетингу екотуризму;
 - вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації та здійснення екотуристської діяльності.
- Екотуристська діяльність може здійснюватися за такими основними видами:**
- **екскурсії маркованими еколого-освітніми стежками;**
 - **багатоденні екотуристські подорожі маркованими маршрутами (екотури);**
 - **короткотривалі (до 2-х діб) напівстаціонарний відпочинок** у спеціально облаштованих місцях (галявини, або майданчики для розбиття наметів, спеціально відведені та обладнані місця для розкладання вогнищ, біотуалети тощо);
 - **багатоденний стаціонарний відпочинок** у (готелях, кемпінгах, приватних садибах діяльність яких відповідає міжнародним екологічним стандартам);
 - **науковий екотуризм** – наукове дослідження компонентів екосистем, ландшафтів.

➤ **пізнавальний екотуризм:**

природознавчий екотуризм – ознайомлення з природними (геологічними, геоморфологічними, гідрологічними, ботанічними, зоологічними та іншими) об'єктами; *екотуристська діяльність на територіях природно-заповідного фонду України в спеціально створених об'єктах (музеях природи, візит-центрах, "зелених бібліотеках", "зелених школах", "зелених класах", лісництвах тощо):*

музеї природи забезпечують активну еколого-просвітницьку екотуристську діяльність різних природоохоронних територій й установ. В них утримуються експозиційні та фондові матеріали, які мають екоосвітнє та наукове значення;

гербарні кімнати – сховища створюються з метою утримування гербарних матеріалів, які є носіями інформації про флору заповідного об'єкта і використовуються як з науковою метою так і освітньою. Гербарні матеріали можуть експонуватися в музеях, на пересувних виставках, під час проведення просвітницьких екотурів серед населення регіону;

візит-центри національних парків, заповідників та інших об'єктів ПЗФ – комплексна структура, що об'єднує різнофункціональні об'єкти (музейну експозицію, лекційно-демонстраційну залу, читальну залу з комп'ютерним забезпеченням, рекреаційний куточок тощо). Завданням візит-центру є продемонструвати цінності певної природоохоронної території, певного заповідного екотуристського об'єкта, привабити екотуристів різними формами інформування та сприяти комфортному відпочинку у візит-центрі. На території візит-центру поширюється безоплатна та платна інформація про найбільш цінності екотуристські атракції в межах природоохоронної території: фотографії, відеофільми, слайди, буклети тощо. Складовою візит-центру може бути зовнішня експозиція, тобто земельна ділянка, де формується жива колекція флори, фауни, геологічних зразків, починається екологічна стежка чи екотуристський маршрут;

"зелені бібліотеки" можуть існувати як самостійні формування чи в комплексі візит-центру, офісу природно-заповідного об'єкта. В них йде накопичення спеціалізованої літератури природоохоронного спрямування, журналів, буклетів, брошур, газет, а також здійснюється формування слайдо-, відео-, аудіотек. При бібліотеці може працювати комп'ютеризована інтернет-бібліотека. Завдання бібліотеки надавати послуги не лише у вигляді опрацювання фондових друкованих матеріалів, але й готувати їх тематичні виставки, проводити зустрічі екотуристів з науковцями-природознавцями й фахівцями природоохоронної справи, організовувати виїзні виставки книг та інших бібліотечних матеріалів;

"зелені школи" формуються для проведення еколого-освітніх та виховних екотуристських заходів на спеціально-облаштованих стаціонарних майданчиках об'єктів ПЗФ, де є будівлі для проживання, класи, лабораторії, спостережні вежі, дослідні площі, навчально-наукові екотуристські маршрути. Зелені школи призначені для цілорічного функціонування і мають сприяти дослідженню природних процесів, біорізноманіття, впливів екологічних факторів на екосистеми тощо;

"зелені класи" – тимчасові обладнані майданчики для проведення спостережень і досліджень в природних умовах, складовий елемент зелених шкіл;

шкільні лісництва при різних природоохоронних й природогосподарських територіях зазвичай формуються на базі лісництв в їх межах, де під керівництвом спеціалістів проводяться спеціальні екотуристські акції, еколого-освітні заходи та практична діяльність з охорони лісу, лісорозведення, лісовідновлення. Організація

та діяльність зелених шкіл, класів, лісництв сприяють закріпленню набутих теоретичних знань і підтвердженню інформативних матеріалів, отриманих екотуристами в музеях природи, бібліотеках й візит-центрах природоохоронних установ;

краєзнавчий екотуризм (етнографічний екотуризм, кантрі-екотуризм, археологічний екотуризм, історичний екотуризм та ін.) – ознайомлення з традиційною культурою, народними звичаями, фольклором, побутом, кухнею, архітектурою та іншим духовними і матеріальними культурними цінностями місцевого населення;

➤ **активний екотуризм** (види спортивно-оздоровчого туризму, що здійснюються за стандартами екотуризму):

пішохідний, включаючи гірсько-пішохідний екотуризм, альпінізм та скелелазіння – пішохідні подорожі, екскурсії та прогулянки;

лижний, включаючи гірськолижний, екотуризм – лижні подорожі, екскурсії та прогулянки;

велосипедний екотуризм – подорожі, екскурсії та прогулянки на велосипедах;

кінний екотуризм – подорожі, екскурсії та прогулянки верхи на конях;

водний екотуризм – подорожі, екскурсії та прогулянки на гребних човнах (байдарках, каное); сплави на надувних плотах, катамаранах, човнах тощо (рафтинг); подорожі на вітрильних суднах (яхтинг), катання на водних лижах, водних дошках тощо (вейкбордінг, серфінг тощо);

спелеоекотуризм – відвідування підземних порожнин природного походження (печер, провалів тощо);

спелестоекотуризм – відвідування підземних порожнин штучного походження (шахт, катакомб тощо)

підводний екотуризм – підводне плавання (фрідайвінг) та занурювання з акалангом (дайвінг), підводні екскурсії, підводна спелеологія, спелестологія, археологія тощо;

повітряний екотуризм, включаючи екскурсії на спеціально облаштованих навісних мотузкових мостах та витягах – подорожі, екскурсії та прогулянки на: повітряних кулях (балунінг); паропланах (парапланеризм), дельтапланах (дельтапланеризм); стрибки з парашутом з висотних природних і штучних об'єктів (B.A.S.E. джампінг); стрибки на спеціальних гальмівних системах (джампінг) тощо;

➤ **подієвий екотуризм** – спостереження (візуальне, опис, замальовки, фото-, відеозйомка, аудіозапис тощо) за сезонними та унікальними процесами, явищами і об'єктами в екосистемах, ландшафтах, включаючи, екотуристські акції, фестивалі, конференції, з'їзди тощо;

➤ **промисловий екотуризм** – контрольований збір гірських порід, грибів, ягід, лікарських рослин тощо, включаючи спортивне мисливство і рибальство.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що дослідження у сфері екотуристської діяльності багато в чому носять інноваційний характер.

Насамперед це стосується:

➤ унікальної ролі екологічного туризму в урбокомпенсаційній рекреації та управлінні урбанізаційними процесами;

➤ інтегруючого та дидактичного значення екологічного туризму, що виводить його на надвидовий системний рівень особливого напрямку в туризмі, як особливої "школи спілкування з природним середовищем";

➤ проблем становлення та перспектив розвитку, особливостей управління, завдань і функцій різних видів діяльності в екотуризмі;

➤ вимог до фахівців в галузі екологічного туризму і специфіки їх діяльності в цій сфері.

Водночас дуже глибокого дослідження потребує визначення напрямків формування теоретичної та методичної бази менеджменту екотуристських підприємств. Особливу увагу слід звернути на розкриття системоформуючої ролі менеджменту в екотуризмі та змісту фахової діяльності менеджера екотуризму.

Їх специфіка полягає в тому, що прагнення до отримання прибутку від екологічного туризму має органічно сполучатися з формуванням і реалізацією комплексу різноманітних заходів, які мають саме природоохоронні цілі. Власне має в цьому виявляється унікальна гармонізуюча роль екотуристської діяльності, що покликана досягти компромісу між притаманним ринковій економі-

ці прагненням до прибутку і життєво важливим захистом навколишнього природного середовища в тому числі і від негативного впливу традиційних видів туристської діяльності.

1. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: Навч. посіб. – К.: Альтерпрес, 2004. 2. Заповідники і національні природні парки України / Мінекобезпеки України. – К.: Вища шк., 1999. 3. Кекушев В.П., Сергєєв В. П., Степаницкий В. Б. Основы менеджмента экологического туризма: Учеб. пособие. – М., 2001. 4. Чиждова В.П., Петрова Е.Г., Рыбаков А.В. "Учебные тропы" как одна из форм природоохранного образования // Природоохранное образование в университетах. – М., 1990. – С. 37–47. 5. Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003.

Надійшла до редколегії 25.04.08

УДК 911.3

І. Смирнов, д-р геогр. наук

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ЧИННИК В АГРОПРОМИСЛОВІЙ ЛОГІСТИЦІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Розглянуто європейський досвід агрологістики на прикладі Голландії та значення територіального чинника. Проаналізовано ключові принципи урядової програми "Бачення агро логістики" та основні проекти "Платформи агрологістики" які виконуються в даний час.

Considered European experience of agrologistics (Holland's example), Analyzed key principles of Dutch government Program "Vision Agrologistics" and major projects of "Platform Agrologistics", which are under execution now.

Постановка наукової проблеми. Агрологістика новітній прикладний напрямок логістики, пов'язаний із застосуванням її положень та методів у сфері агропромислового виробництва. В Україні цей напрямок на даний час перебуває на початковому етапі розвитку. Натомість у розвинених країнах світу – США, Канаді, Західній Європі, Австралії та інших, давно оцінили високу ефективність застосування логістичних підходів у агробізнесі. Нині ініціативну роль щодо впровадження логістичних засад у діяльність агропромислових підприємств у багатьох країнах європейського союзу беруть на себе урядові структури. Так, у Голландії за безпосереднього участю Міністерства сільськогосподарського господарства та Міністерства транспорту розроблена урядова програма "Бачення агрологістики" (англ. – Vision Agrologistics) в контексті виконання якої було створено "Платформу агрологістики" (англ. – Platform Agrologistics).

Наукові джерела та публікації з теми статті в Україні поки ще не численні та представлені публікаціями І. Смирнова [1; 2; 3; 4; 5 та ін.], Т. Косаревої, [1], І. Кіщак [6], та інші. Голландські джерела в основному охоплюють урядові та бізнесові Інтернет-сайти.

Метою статті є ознайомити українську аудиторію з європейським досвідом агро логістики на прикладі голландської, показати різноманітні напрямки та високу ефективність застосування логістики в сфері агропромислового виробництва, а також екологічну спрямованість багатьох агрологістичних проектів у цій країні.

Виклад основного матеріалу. Ще не так давно майже вся сільськогосподарська продукція в Голландії доставлялася на ринок на фермерських возах, пізніше – автопричепах. Також для цього використовувалися річкові біржі та інші подібні засоби. Нині ж, м'ясо до рагу (баранячі реберця) доставляється літаками в Голландію з Африки, банани перевозяться в морських контейнерах – рефрижераторах з центральної Америки, а насіння олійної пальми надходять вантажними кораблями з Азії. У той же час квітами, які виставляються на ранкових торгах в Голландії, будуть вечери того ж дня насолоджуватися їхні покупці в Нью-Йорку чи в Токіо.

Але крім зростання відстаней між виробниками сільськогосподарської продукції та її кінцевими споживачами, в сучасних умовах також спостерігається розши-

рення асортименту цієї продукції в продажі. В результаті отримуємо значне збільшення обсягів транспортної роботи при перевезенні сільськогосподарської сировини та готової харчової продукції. Так у Голландії за останні двадцять років подвоїлися обсяги перевезення сільськогосподарської продукції автомобільним транспортом. Якщо цей тренд збережеться, то наступне збільшення цих обсягів удвічі відбудеться через наступні двадцять років. Подібне збільшення обсягів транспортної роботи веде до зростання кількості автотранспортних засобів на дорогах, автозаторів у містах та на автобанах, а також до погіршення екологічної ситуації. Щоб вирішити цю проблему, голландські аграрні підприємці, логістичні компанії та навчально-дослідні центри (університети та науково-дослідні інститути) об'єднали зусилля та створили за участю та допомогою урядових структур тзв. "Платформу агрологістики". Вона має метою залучити всіх учасників аграрного ринку (а саме фермерів, переробних підприємств, посередників та роздрібну торгівлю, а також логістичних операторів) до пошуку інноваційних рішень з підвищення ефективності логістичного забезпечення агробізнесу в Голландії. "Платформа" буде підтримувати відповідні проекти не тільки консультативно, але і фінансово.

Такі проекти, якщо їх буде схвалено, отримують кожен свого відповідального менеджера-консультанта, який опікуватиметься учасниками проекту да допомагати їм протягом всього часу його реалізації, в т.ч. в подоланні різноманітних перешкод, пов'язаних з регуляційними протиріччями тощо.

Як каже Франс Тільройль, голова "Платформи агрологістики": Ви не можете заборонити людям застосовувати вантажівку для доставки продукції. Але якщо ви прагнете зменшити дорожній рух та усунути затори, необхідно розібратися з їхніми причинами та вплинути на учасників цього процесу, з тим, щоб вони бачили трохи далі свого носа. Тільки за цієї умови можна говорити про підвищення ефективності логістичного ланцюжка "Полеприлавок". Досвід показує, що саме за такого підходу виробники сільгоспродукції залишаються у вигаши [7].

Діяльність "Платформи агрологістики" повинна підтримувати урядову програму "Бачення агрологістики" (Vision Agrologistics), опубліковану в 2002 р. та підготовле-

ну спільно Міністерством сільського господарства та Міністерством транспорту Голландії. Ключовими положеннями цієї програми є: 1. Кастеризація. 2. Зв'язаність. 3. Організація.

Кластеризація передбачає галузево-територіальні об'єднання аграрних підприємств з метою попередження просторового розповзання сфер сільськогосподарського виробництва, переробки та дистрибуції аграрної продукції. Крім мінімізації транспортних потреб, кластери також сприятимуть розвитку "галузевої екології", шляхом створення можливостей до повторного використання супутніх продуктів та відходів. Також обмеження руху рослин та тварин у межах кластеру зменшить ризик розповсюдження їхніх хвороб.

Зв'язаність означає забезпечення ефективного міжкластерного сполучення, при цьому передбачається використання транспортних зв'язків між кластерами з постачання сировини та матеріалів також до транспортування готової продукції та напівфабрикатів. Подібні "насичені" лінії постачання забезпечать економію "пробігу" в розрахунку на одну вантажівку та нададуть можливості до застосування інших видів транспорту (залізниці, річкових суден, чи навіть трубопроводів).

Організація та управління прикладаються до потоків сільськогосподарських продуктів, причому необов'язково тільки до тих з них, що проходять через Голландію. Сучасні інформаційні та комунікаційні технології відкривають можливості нових сфер кооперації в Європейському та навіть, глобальному мірілі, таким чином покращуючи не тільки показники ефективності, але й продовольчої безпеки.

Розглянемо головні проекти "Платформи агрологістики", які нині знаходяться в стадії реалізації.

1. Молочний парк. Цей проект реалізується на базі кооператива з виробництва сиру "DOC", який знаходиться на північному сході Голландії. Це, за голландськими мірками, середнього розміру підприємство, яке переробляє щоденно 600 млн. літрів молока, а виробляє з нього сири, порошок молока та сироватку. Значну частину сирів відправляють на подальшу переробку, решта – це "зрілі" сири. До 2003 р. процес "дозрівання" сиру здійснювався в декількох різних пунктах біля міста Хогевен. З точки зору логістики така організація виробничого процесу була далекою від ідеальної та обмежувала можливості подальшого зростання фірми. Тому кооператив "DOC" вирішив територіально зосередити свою діяльність на ділянці, що знаходиться біля автодороги, таким чином маючи на увазі поліпшення доступності до споживачів, у тому числі за кордоном – у Німеччині. Нова локалізація підприємства сприяла підвищенню ефективності виробництва в сенсі логістики, економічному використанню води та енергії. Плани подальшого розвитку "Молочного парку" пов'язані з використанням "супутніх" видів бізнесу, таких як нарізка та пакування сиру. Зосередження всіх потужностей кооператива "DOC" в одному місці – "Молочному парку" дозволило скоротити зв'язки між ланками виробничого ланцюжку з виробництва сиру, що значно знизило обсяг транспортної роботи на підприємстві. Також досягнуто екологічного ефекту за рахунок повторного використання у виробництві сиру води, яка отримана з побічного продукту при виробництві сироватки методом мембранної сепарації. На додаток з метою зменшення енергоспоживання в "Молочному парку" застосовано спеціальне устаткування, яке дозволяє повторне використання тепла, отриманого в ході виробничого процесу.

2. Агріпорт А7. На північному заході Голландії розкинулися поля, де симетричні рядки зеленої та білої капусти чергуються з "кучерявою" капустою кольрабі та

брокколи. Шляхом створення кластеру "АгріпортА7" компанії – його засновники мають за мету довести, що ці "капустяні візерунки" мають бути не тільки гарними для ока, але й економічно та екологічно ефективними. Метод досягнення цього полягає в зосередженні в одному місці операцій з сортування та пакування овочів, що вирощуються в навколишніх полях та теплицях, та транспортувати їх споживачам за засадою "Точно вчасно". Оскільки процес вирощування та збирання овочів охоплює значну територію, то необхідні значні обсяги транспортування пустої тари та готової продукції. Шляхом створення Агріпорту, де можуть розвиватися і сукупні види діяльності, компанії-засновники намагаються знизити екологічне навантаження, у той же час підвищити ефективність виробництва та зменшити собівартість продукції. Застосування кластерного підходу скорочує потреби в транспорті на 20%. Разом із екологічними та економічними перевагами, кластеризація також істотно зменшує число вантажівок, що з гуркотом проїжджали через малі села округи. Комбінування потоків готової продукції дозволяє скоротити до мінімуму час між замовленням та доставкою продукції в супермаркет. На додаток, співпраця між різними компаніями в "Агріпорті" допомагає комбінувати різні види діяльності, наприклад, автоматизувати мийку металевих та пластикових місткостей чи складання коробок, що має результатом зменшення витрат виробників.

3. Флора Голланд. Якщо говорити про вирощування квітів, рослин у горщиках та дерев, то для північного сходу Голландії – це новий вид бізнесу, який проте швидко розвивається. Хоча найближчі ринки для цієї продукції знаходяться в Німеччині та Скандинавії, виробники на даний час змушені везти свій крам на продаж в Західну Голландію, де знаходяться головні аукціонні центри. Це призводить до значного обсягу нерациональних перевезень та порожніх рейсів між північною та західною частинами країни.

Організатор аукціону "Флора Голланд" в м. Ельде разом з виробниками, логістичними компаніями та регіональними владами шукають шляхи підвищення ефективності перевезень з та до Північної Голландії. Середне завантаження вантажівок нині становить 70%, іноді навіть менше. Щоб підвищити цей показник, пропонується застосувати "човникову" службу. Але для цього потрібний ефективний менеджмент на засадах централізованого планування перевезень вантажів. Його запровадження вже підняло ефективність логістики на 15%. Подальше поліпшення ситуації пов'язане з співпрацею постачальників та споживачів, які оперують різною сільськогосподарською продукцією. "Флора Голланд" нині являє ланку в міжнародному логістичному ланцюжку з доставки декоративних рослин. Передбачається, що в найближчому майбутньому вона стане місцем підготовки, перевірки та пакування цих рослин.

4. Мережа "свіжої логістики". Відомо, що Голландія є важливим виробником такої сільськогосподарської продукції, як квіти, м'ясні та молочні вироби. Але також вона відіграє значну роль в міжнародній торгівлі як своєю сільськогосподарською продукцією, так і імпортною. Зокрема в цьому сенсі Голландія приймає на себе роль міжнародного посередника, який пов'язує виробників готової сільськогосподарської продукції в усьому світі з її європейськими споживачами, переважно у вигляді великих ланцюгів супермаркетів. Мережа "свіжої логістики" має метою подальше зміцнення цієї важливої міжнародної функції Голландії в сфері агробізнесу шляхом підвищення ефективності процесу транспортування готової продукції на підставі відокремлення відповідних інформаційних потоків від потоків товарів. Останні мо-

жуть направлятися безпосередньо від виробника (постачальника) до споживача (отримувача), але інформаційний потік продовжує проходити через Голландію. Якість та ефективність продовольчих товарів може бути поліпшена шляхом створення "центрів консолідації", де ці товари можуть зберігатися (в т. ч. в охолодженому вигляді в холодильниках), пакуватися, поділятися за якістю (сортуватися) та проходити контроль на різні патології рослин. Такі центри можуть розміщуватися як в районах виробництва продукції, так і біля споживчих ринків. Крім цього, на базі центрів консолідації" створюється інформаційна мережа з обміну торгівельної інформації та обробки замовлень між постачальниками, покупцями та зовнішньоторгівельними менеджерами. Поділ продуктивних та інформаційних потоків має результатом значне скорочення попиту на транспортні послуги, у той же час досягається істотне полегшення доступу на європейський ринок для фермерів з країн, що розвиваються.

5. "Олійний пором". Південний берег річки Ніуве Маас в самому центрі Роттердаму вже понад 100 років є місцем розміщення маргаринової фабрики відомої транснаціональної компанії "Юнілевер" (Голландія-Велика Британія). Щорічно тут виробляється понад 200 тис. тон маргарину, що розфасовується в 600 млн. пачок. Основною сировиною для виробництва маргарину є ріпакове масло, яке надходить на маргаринову фабрику від його виробника, олійного заводу фірми Арчер Деніелз Мідленд (США), що знаходиться в тзв. Європорті (15 км на захід від Роттердаму). За традиційною схемою, яка використовувалась раніше, доставка ріпакової олії здійснювалася автоцистернами (55 тис. літрів щорічно). Це потребувало понад 3 тис. автопоїздок щорічно, або 10 поїздок щоденно. Така практика сприяла збільшенню автомобільного навантаження на дороги в цьому регіоні, які і без цього є в перенавантаженому стані. Щоб зменшити автомобільний рух на дорогах Роттердаму, компанія Юнілевер вирішила перейти на річкову доставку олії. Так народилася ідея "олійного порому". Відповідно необхідно було спорудити причали для річкових поромів, для чого збудували набережну. А щоб можна було безперервно завантажувати олію з поромів, було зведено трубогін довжиною 400 метрів. Відповідно цей трубогін з'єднав поромні причали на річці Ніуве Маас та два 250-тонні цистернісховища, що були споруджені на території маргаринового заводу. "Олійний пором" – човниковий сервіс з доставки олії на основі використання річкових поромів на р. Ніуве Маас – здійснює транспортування 500 тонн олії два рази на тиждень від Європорту до центру Роттердаму. Цей "поромний проект" почав функціонувати в квітні 2005 р. і виявився дуже успішним як з економічної, так і з екологічної точки зору. Він не тільки дозволив зменшити автомобільний рух на дорогах Роттердаму, але й сприяв поліпшенню екологічних умов проживання населення в південній частині цього міста. Так, обсяг викидів CO₂ від автотранспорту зменшився на 25%.

6. Система контролю руху агро продукції, що орієнтована на якість. Для Голландії величина втрат сільськогосподарської сировини під час її руху від виробника до споживача становить 10% (в Україні цей показник за "обережними" (офіційними) оцінками складає 1/3, за "необережними" – понад 50%). Щоб зменшити ці втрати, запроваджується "система контролю руху продукції" на основі застосування "електронних міток", які дозволяють прослідкувати просування поставок продовольчих товарів. "Електронні мітки" використовують технологію RFID (радіочастотної ідентифікації). Оскільки вартість RFID-технологій за останні роки істо-

тно зменшилася, стає економічно вигідним застосувати її для контролю руху продовольчих поставок. Проект "Система контролю руху агропродукції" передбачає використання радіочіпу, що кріпиться до упаковок з продовольчими товарами (пакети, коробки, тару-устаткування, тощо). Подібний пристрій надає можливість проконтролювати час доставки "свіжої" продукції від постачальника в магазин та зафіксувати можливі затримки через зміну маршруту чи авто затори. Додатково упаковки споряджуються спеціальним датчиком, який постійно надає дані про рівень температури та вологості середовища, де перебуває "свіжа" продукція під час її транспортування. Зазначені показники істотно впливають на тривалість і без того невеликого терміну придатності різних видів свіжої сільськогосподарської продукції. "Система контролю руху агропродукції" дозволяє виявити "вузькі місця" в ланцюжку її доставки від поля до прилавку (а вони істотно впливають на якість свіжої продукції). Також вона передбачає створення комп'ютерної програми, якою можуть користуватися торгівельні заклади з тим, щоб визначити обсяг та якість свіжої продукції, що пропонується покупцям.

До інших проектів "Платформи агрологістики" належать:

1. Санітарний контроль агроторгівельних потоків. Сутністю цього проекту є те, що Голландія, як важливий імпортер та експортер аграрної сировини та готової харчової продукції в глобальному масштабі, також повинна нести відповідальність щодо контролю цих зовнішньоекономічних товарів на різні патогени (комахи, грибки, пліснява тощо), які фахівці називають "безквитковими пасажирками".

2. Логістичний ланцюжок виробництва курятини. Виробництво м'яса птиці (в т. ч. курятини) є високоспеціалізованою галуззю, де різні компанії виконують різні функції в логістичному ланцюжку виробничого циклу. Скорочення цього ланцюжку пов'язане з просторовою концентрацією всіх цих функцій в одній локації, що принесе такі користі, як зменшення потреб у транспортуванні (тобто значну економію транспортних витрат) та поліпшення "самопочуття" пташини.

3. Кластеризація в свинарстві. Проект передбачає територіальне об'єднання чотирьох-п'яти родинних свиноферм у межах спеціалізованого бізнес-парку, де відбуватиметься увесь процес вирощування свиней, починаючи від виведення нових порід до відкорму свиней для промислової переробки. Мета проекту полягає в мінімізації транспортних витрат та створенні можливостей для централізованого збирання та використання органічних добрив.

4. Протеїновий коридор A1. Проект передбачає концентрацію виробництва та переробки протеїну тваринного походження в декількох пунктах уздовж шосе A1, яке з'єднає Голландію з Німеччиною. Мета проекту – зменшити транспортне навантаження та оптимізувати енерго та водопостачання на підставі комбінування різних видів агропромислової діяльності.

5. Нове змішане фермерство. Проект передбачає об'єднання птахохерми з свинофермами та фермами з вирощуванням овочів та грибів шляхом створення нового типу "змішаного фермерства". Мета проекту – створити екологічно безпечний агропромисловий комплекс з оптимальним режимом енерго, водо та матеріалоспоживання, який буде функціонувати в гармонії з навколишнім природним середовищем.

6. Єдина доставочна мережа. Проект пов'язаний з використанням переваг різних видів транспорту в єдиному процесі доставки агропродукції в глобальному масштабі через Голландію. Координація різних видів транспорту здійснюється на базі сучасних інформацій-

них та телекомунікаційних технологій. Наприклад, це перевезення імпортованих фруктів з Іспанії до Голландії морським транспортом та їхня подальша дистрибуція в країні та в Європі за допомогою внутрішніх водних шляхів та автодоріг.

Висновки. Європейський досвід агрологістики на прикладі Голландії та врахування територіального чинника, розглянуті в статті, доводять високу ефективність, екологічність та різноманітність застосування геологістики в сфері агропромислового виробництва цієї однієї з найвисокорозвинутіших країн Європейського союзу. Досягнутий високий рівень розвитку агробізнесу в Голландії не відвертає урядові підприємницькі та науково – дослідні структури цієї країни від пошуку подальших шляхів підвищення ефективності та екологічності агропромислового виробництва, зокрема застосування геологістичних підходів та методів. "Агрологістика голландською" усвідомлюється та підтримується на найвищому рівні керівництва країни, що знайшло вираз у розробці та прийнятті Урядової програми "Бачення агрологістики" та створенні "Платформи агрологістики", метою яких є державна підтримка ефективних агрологістичних проектів, серед яких "Молочний парк", "Агріпорт А7",

"Флора Голланд", "Мережа свіжої логістики", "Олійний пором", "Система руху агропродукції, орієнтована на якість" та інші. Без сумніву передовий досвід Голландії з врахування територіального чинника в агрологістичі буде вельми корисний і цікавий українським логістам та фахівцям у сфері агропромислового комплексу.

1. Смирнов І.Г., Косарева Т.В. Логістична інфраструктура АПК: теорія та практика // Агроінком. – 2003. – №5-6. – С. 24-27. 2. Смирнов І.Г. Інтегрована логістика АПК та її транспортна складова // Географія та сучасність: 36. наук. пр. НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2007. – Вип. 17. – С. 20-31. 3. Смирнов І.Г. Логістика зберігання як складова інтегрованої логістики АПК // Соціально економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матер. 7-х річн. зб. Всеукраїнського конгр. вчен. економістів – аграрників. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. – С. 124-126. 4. Смирнов І.Г. Логістика тарного господарства агропромислового комплексу // Матер. І Міжнар.наук.-практ.конф. "Наука: теорія та практика – 2006". – Т.6. Економ. науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 3-7. 5. Смирнов І.Г. Логістика фінансово-банківських послуг в АПК // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку: Матер. 9-х річн. зб. Всеукраїнського конгр. вчен. економістів – аграрників. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. – С. 227-231. 6. Кіщак І.Т. Логістика тарно-транспортного господарства комбікормового виробництва // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку: Матер. 9-х річн.зб. Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників. – К.:ННЦ "ІАЕ", 2007. – С. 388-395.

Надійшла до редколегії 27.09.08

УДК 911.3:33

М. Барановський, канд. геогр. наук

ДЕПРЕСИВНІ ТЕРИТОРІЇ ЯК ОБ'ЄКТ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто етапи становлення світової регіональної політики, визначено їх часові рамки та змістовну сутність. Проаналізовано еволюцію регіональної політики країн ЄС, розкрито її напрями та цілі у контексті розв'язання проблем депресивних територій. Висвітлено особливості політики країн ЄС стосовно розвитку сільських територій.

Stage of the formation of the world regional policy are considered, their timetable and substantial essence are defined. The evolution of the regional policy of EU's countries is analyzed; its directions and aims in context of solving the problem of the depressed territories are divulged. The peculiarities of policy of the EU's countries concerning the development of the country territories are shown.

Постановка проблеми. Регіональна політика держави як основний інструмент територіального управління, набуває особливого значення у період економічних криз, оскільки останні посилюють неоднорідність економічного простору, його поляризацію та асиметричність. Одним із негативних наслідків економічних трансформацій 90-х років ХХ ст. в Україні є утворення депресивних територій. Відсутність в управлінців та практиків досвіду вирішення регіональних проблем стала причиною того, що до сьогодні багато аспектів розвитку депресивних територій, насамперед механізми їх санації, залишаються маловивченими. Пошук шляхів розв'язання проблем депресивних територій має базуватися на глибокому аналізі історичних аспектів їх виникнення, тенденцій розвитку та існуючих у світовій практиці шляхів їх соціально-економічного відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади регіональної політики ґрунтовно викладені у наукових працях М. Долішнього, О. Топчієва, М. Пістуня, Я. Олійника, М. Чумаченка, Л. Шевчук, Д. Стеценка. Загальнотеоретичні та прикладні аспекти розвитку депресивних територій, які є важливим об'єктом регіональної політики, знайшли відображення в роботах Ф. Заставного, В. Коломийчука, З. Герасимчук, І. Прокопи. Попри значну кількість публікацій з проблематики депресивних територій, багато аспектів їх розвитку лишилися поза увагою науковців. У контексті пошуку ефективних заходів стимулювання розвитку депресивних територій варто звернутися до світового досвіду вирішення аналогічних проблем.

Виклад основного матеріалу. Проблемність розвитку окремих територій проявилася у розвинених країнах світу ще у ХІХ ст., що було пов'язано з промисловою революцією. Вона обумовлювала пришвидшений

розвиток одних галузей і занепад інших. Таким чином регіони з переважанням застарілих галузей поступово перетворювалися на стагнучі території. Першість у запровадженні заходів регулювання територіального розвитку належить В. Британії, де для вирішення проблем окремих територій ще 1835 р. була запроваджена практика цільових трансфертів.

Усвідомлення значущості регіональної політики найбільш чітко проявилось під час подолання наслідків "великої депресії". Перші елементи політики управління територіальним розвитком, зокрема програми подолання стану депресивності окремих територій, з'явилися наприкінці 20-х та на початку 30-х років ХХ ст. Очевидно, вперше у світовій практиці у 1928 р. уряд В. Британії створив Управління з переміщення промисловості. Основним його завданням була організація переміщення робітників, зокрема шахтарів, забезпечити зайнятість яких у регіонах проживання було неможливо. Саме поява цього документа, на думку В. Фатєєва, вважається початком становлення регіональної політики не лише у В. Британії, а й серед усіх економічно розвинених країн [10, с. 55]. У 1934 р. у "Доповіді про дослідження стану промисловості в деяких депресивних регіонах" (В. Британія) було вжито термін "депресивна територія", який надалі почав широко використовуватися у багатьох наукових дослідженнях і при прийнятті управлінських рішень. Таким чином у світовій практиці депресивні (проблемні) території стали об'єктом державної регіональної політики ще на початку 30-х років ХХ ст.

Аналіз наукових досліджень з проблематики регіональної політики країн світу [1, 10] дає підстави визначити щонайменше п'ять етапів її становлення, змістовна сутність яких викладена у табл. 1.

Таблиця 1. Зміст основних етапів становлення регіональної політики

Етапи	Часові рамки етапів	Основні характеристики етапів
Перший	30-і роки XX ст.	– усвідомлення значущості регіонального розвитку; – прийняття перших програм допомоги окремим територіям.
Другий	40 – 50-і роки XX ст.	– розширення кола країн, які практикують регіональні методи управління; – переважання підходу "згори-донизу" при вирішенні питань регіонального розвитку
Третій	кінець 50-х – середина 70-х рр.	– зростання значущості регіональної політики як інструменту управління територіальним розвитком; – формування цілісної концепції регіональної політики розвинених країн світу; – удосконалення й апробування стимулів розвитку "проблемних" територій; – панування кейнсіанської моделі управління.
Четвертий	середина 70-х – 1993 рр.	– формування ідей "наднаціональної" регіональної політики; – звуження інструментарію регіональної політики; – переважання макроекономічних цілей над регіональними.
П'ятий	1993 р. – і далі	– поширення горизонтального підходу управління; – зростання значення інноваційно-інвестиційної політики регіонального розвитку; – децентралізація влади, зростання відповідальності місцевих органів влади за розвиток підпорядкованих їм територій; – перехід до неоліберальної моделі розвитку.

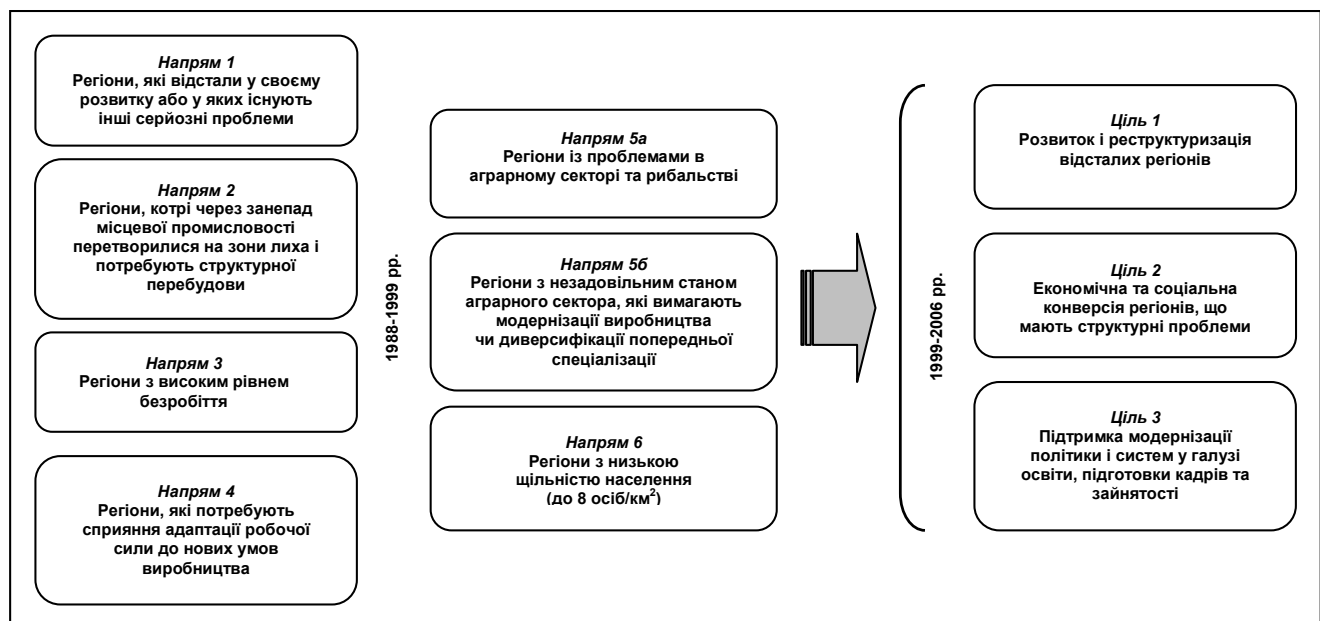
Державна регіональна політика як засіб розв'язання проблем територіального розвитку досить широко практикується у багатьох державах світу. Проте, враховуючи особливості її становлення у різних регіонах світу, а також прагнення України стати повноправним членом європейської спільноти, особливості останніх етапів розвитку регіональної політики найдоцільніше розглянути на прикладі країн ЄС.

До початку 70-х років XX ст. у країнах ЄС була відсутня єдина концепція регіональної політики, хоча окремі аспекти її здійснення координувалися через Європейський фонд регіонального розвитку. Головними мотиваційними чинниками розробки узгодженої регіональної політики ЄС стали: а) економічні проблеми середини 70-х років (світова енергетична криза, зростання інфляції та рівня безробіття у країнах ЄС, стагнація в окремих секторах економіки); б) вступ до співтовариства нових членів – Греції, Іспанії, Португалії, Ірландії зі значно нижчим рівнем економічного розвитку і високою часткою аграрного сектора; в) зростання диспропорцій як між країнами-членами ЄС, так і між їх регіонами. На початку 80-х років була розроблена нова стратегія регіональної політики ЄС, де одним із головних напрямків було визначено "... вироблення нових механізмів щодо регулювання економіки відсталіх територій" [5]. У 1983 р. були та-

кож розроблені єдині критерії визначення проблемних територій (рівень безробіття, динаміка міграційних потоків, доходи на одну особу, частка продукції сільського господарства та депресивних галузей у структурі ВВП).

Правову основу регіональної політики країн ЄС 90-х років XX ст. було затверджено 1987 р. у Майстріху. У ній знайшли відображення не лише нові підходи до розв'язання проблем депресивних територій, а й визначені концептуальні положення її трансформації відповідно до нових реалій в умовах глобалізації та переходу до постіндустріальної стадії розвитку. Відповідно до нових потреб було здійснено реформування структурних фондів ЄС та фінансових інститутів. Водночас їх основна функція, "... усунення значних регіональних диспропорцій у співтоваристві шляхом участі в розвитку та структурній перебудові регіонів, що відстають у розвитку" [5], залишилася незмінною.

До типового договору про Євросоюз було включено спеціальний розділ V "Економічне та соціальне згуртування (кохезія)". Останній термін розшифровувався як підтягування менш розвиненої периферії ЄС до її ядра. Загалом упродовж 1988-1999 рр. було визначено сім цільових проектів або напрямків регіональної політики, які стосувалися розвитку різних типів проблемних територій (рис. 1).

Складено за джерелами [2, 4, 9]

Рис. 1. Напрямки та цілі регіональної політики ЄС

Крім того, у країнах ЄС реалізувалася ціла низка регіональних ініціатив: VALOREN – сприяння розвитку регіонів за рахунок більш ефективного використання внутрішніх джерел енергії; RESIDER – сприяння регіонам, у яких здійснюється реструктуризація сталеливарної промисловості; RENAVAL – допомога регіонам, де триває реструктуризація суднобудування; RECHARD – допомога у вирішенні проблем економічного спаду у вуглевидобувних підприємствах; LEADER – допомога у розвитку сільських районів. З метою унормування критеріїв та підходів визначення проблемних територій, надання їм фінансової підтримки у країнах ЄС було запроваджено нову територіальну статистичну систему NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes).

Сучасна трансформація регіональної політики, особливо у країнах ЄС, стала реакцією на проблеми регіональних диспропорцій та структурних змін, які виникли внаслідок приєднання нових членів на початку XXI ст.

У 1997 р. Комісія ЄС з проблем регіонального розвитку опублікувала документ під назвою "Агенда-2000" (остаточно узгоджена Європейською комісією у Берліні 1999 р.), де викладені цільові установки стратегії розширення ЄС у перші десятиліття XXI ст., визначені фінансові видатки на 2000-2006 рр., окреслені шляхи реформування Структурних фондів ЄС та нові цілі регіональної політики. У документі фактично зафіксовано перехід від традиційної кейнсіанської практики до неоліберальної моделі розвитку, де "... регіональна політика держави буде доповнюватися власною політикою регіонів" [11, с. 388]. Нові реалії світогосподарського розвитку обумовили трансформацію концепції регіональної політики ЄС, яка, за словами В. Чужикова, "... стала більш конкретною, більш прагматичною і максимально враховувала помилки та негаразди попередніх років" [12, с. 51].

Відповідно до концепції реформування регіональної політики ЄС, затвердженої влітку 1999 р., кількість її напрямків скоротилася із семи (з урахуванням напрямків 5а та 5б) до трьох. Перший напрямок залишився практично незмінним, хоча до нього було включено регіони з низькою щільністю населення (напрямок 6). Головна його ціль – розвиток і реструктуризація відсталих територій. Витрати на розвиток цього напрямку склали близько 70% усіх фінансових ресурсів ЄС, призначених для реалізації регіональної політики. Для підтримки територій, котрі входять до напрямку 1, упродовж 2000-2006 рр. було розроблено 114 спеціальних програм, які були зосереджені на трьох основних видах проектів: а) інфраструктура (28% фондів); б) людські ресурси (30%); в) допомога виробничому секторові (42% фондів) [8, с. 50].

Другий напрямок об'єднав цілі 2, 5а та 5б, тобто переважно депресивні території різної галузевої спеціалізації. На фінансування цього напрямку було направлено 11,5% фінансових ресурсів ЄС.

Третій напрямок об'єднав цілі 3 і 4. До нього увійшли території, які потерпають від безробіття. Фінансування цього напрямку становило понад 12% сумарних ресурсів країн ЄС.

Скоротилася також кількість ініціативних програм, частина з яких зазнала певних трансформацій відповідно до нових завдань регіонального розвитку: INTER-REG – транснаціональне, прикордонне та міжрегіональне співробітництво; URBANIZATION – економічна та соціальна конверсія кризових міст; LEADER⁺ – розвиток сільської місцевості на основі ініціатив, підготовлених місцевими групами сприяння; EQUAL – транснаціональне співробітництво у боротьбі з усіма видами нерівності на ринку праці.

Успішність реалізації заходів регіональної політики визначалася чіткими принципами її проведення. Головні

ми із них є: 1) концентрація (адиціоналізм); 2) програмний підхід; 3) партнерство; 4) субсидіарність; 5) компліментарність; 6) децентралізація.

Із 2007 р. країни ЄС увійшли у нову стадію свого розвитку. Вступом до ЄС Болгарії та Румунії фактично завершився широкомасштабний процес розширення Євросоюзу. Економічні диспропорції між окремими регіонами та країнами досягли значних масштабів, що вимагає розробки нових підходів до удосконалення політики регіонального розвитку. На реалізацію заходів регіональної політики упродовж 2007-2013 рр. передбачено направити понад 300 млрд. євро. Головними цілями регіональної політики ЄС на даний період визначені: 1) зближення країн за рівнем соціально-економічного розвитку (понад 80% витрат загального бюджету); 2) підвищення конкурентоспроможності регіонів і рівня зайнятості (16% бюджету); 3) європейське територіальне співробітництво (2,5% бюджету) [6].

Найпоширенішими економічними механізмами, які використовуються у країнах ЄС для підтримки економічно проблемних територій, є: гранти, субсидії, доступ до державних контрактів, зменшення рівня оподаткування, зменшення відсотків на позики, мікрокредитування, новий підхід у розумінні інноваційного розвитку, секторна підтримка, поєднання проектів розвитку інфраструктури з проектами розвитку галузей, створення промислових парків та бізнес-зон, розвиток кластерів тощо.

Сільські території стають повноправним об'єктом регіональної політики країн ЄС із середини 70-х років XX ст. Частково це було обумовлено вступом до ЄС спочатку Португалії та Греції, значно пізніше – країн Східної Європи з високою часткою аграрного сектора у структурі економіки. Відтак суттєво зросло і значення аграрної складової у регіональній політиці ЄС, що знайшло своє відображення у поступовому збільшенні витрат Структурних фондів на підтримку сільських територій. Виникла також проблема у координації зусиль у галузі аграрної політики. Практика розвитку сільських територій набула інституційного оформлення 1988 р. у вигляді Європейської робочої групи з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). З цього ж року, відповідно до плану "Делореса", було додатково впроваджено заходи щодо підтримки депресивних сільських територій.

З-поміж шести головних напрямків регіональної політики країн ЄС, котрі діяли упродовж 1988-99 рр., три так чи інакше пов'язані з проблемами сільських територій: 5а – підтримка розвитку сільських територій шляхом прискорення пристосування до нової спільної аграрної політики, у тому числі модернізації галузей, що обслуговують сільське господарство; 5б – підтримка розвитку сільських територій у результаті сприяння розвитку і структурним змінам на селі; 6 – підтримка розвитку територій із незначною щільністю населення (до 8 осіб/км²). Упродовж 2000-2006 рр. питання, пов'язані з розвитком сільських територій, увійшли до цілі 2. Серед ініціативних програм розвитком сільських територій опікується програма LEADER⁺. Її функції полягають у наданні допомоги сільським віддаленим територіям за рахунок активізації внутрішніх ресурсів аграрних територій.

Згідно положень спільної аграрної політики (САП) країн ЄС на 2007-2013 рр. стратегічною метою соціально-економічних перетворень на селі має стати "забезпечення комплексного багатофункціонального розвитку сільських територій, за якого зростала б їх роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності, а також сприятливого середовища проживання [7, С. 11]. Нова політика розвитку сільських територій ЄС буде

концентруватися довкола трьох головних осей: а) конкурентоспроможність; б) середовище для управління земельними ресурсами; в) багатофункціональне село та якість життя на селі [3, С. 69]. Для їх фінансування створюються два нових фонди: Європейський фонд сільськогосподарських гарантій та Європейський фонд розвитку сільських територій. Додатково для розв'язання проблем сільських територій використовуються також фінансові ресурси структурних фондів ЄС, котрі призначені для вирішення загальних проблем регіонального розвитку.

Відповідно до еволюції концепції розвитку сільських територій урізноманітнюються і заходи їх підтримки. Поряд із традиційними механізмами стимулювання розвитку проблемних територій на кшталт грантів, субсидій, цільових програм розвитку, тепер важлива роль відводиться заходам, спрямованим на активізацію внутрішніх ресурсів сільських територій. Йдеться про стимулювання підприємницької діяльності на селі, розширення позаагрових видів діяльності, посилення територіальної мобільності населення, інфраструктурної забезпеченості сільської місцевості, її конкурентноздатності та інвестиційної привабливості.

Таким чином аналіз етапів становлення регіональної політики провідних країн світу, зокрема ЄС, свідчить про те, що фактично упродовж другої половини ХХ ст. депресивні (проблемні) регіони завжди визнавалися такими, що потребують першочергової допомоги і є важливими об'єктами державної підтримки.

Накопичений світовий досвід розв'язання проблем депресивних територій є важливим підґрунтям для розробки в Україні системи нормативно-правових та організаційно-економічних механізмів стимулювання розвитку та санації проблемних регіонів. Він також дає можливість більш чітко визначити ті "больові точки", з якими стикаються українські науковці та управлінці при розробці системи заходів активізації розвитку депресивних територій різного типу.

Окремі надбання європейської регіональної політики частково уже знайшли своє застосування в Україні при розробці Концепції державної регіональної політики, Законів України "Про стимулювання розвитку регіонів", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України", "Про міжбюджетні відносини", а також у "Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р." і "Загальнодержавній програмі соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 р."

Водночас, як показав перший досвід імплементації положень зазначених документів, вони містять певні

недоліки і потребують удосконалення. Стосовно нормативних документів, що регламентують розвиток депресивних територій, то корисним буде запозичення європейських підходів до визначення критеріїв ідентифікації та методики делімітації депресивних територій, формування міжбюджетних відносин, концептуальних засад політики сільського розвитку тощо. Через низьку адаптацію нормативно-правової бази України до стандартів країн ЄС, у нашій державі, на відміну від країн Східної Європи, практично не використовуються фінансові ресурси структурних фондів ЄС, котрі призначені для розв'язання проблем регіонального розвитку.

Висновки. Синтез наукових досліджень із проблематики регіонального розвитку свідчить про те, що депресивні території завжди були важливим об'єктом регіональної політики у більшості країн світу. Відтак у світовій практиці накопичений значний досвід вирішення проблематики регіональної депресивності. В Україні, у силу різних причин, система заходів подолання територіальних відмінностей виявилася малоефективною, свідченням чого є збільшення міжрегіональних диспропорцій не лише за умови економічної кризи, а й за умови зростання макроекономічних показників. Залучення кращих надбань європейського досвіду регіональної політики сприятиме розробці в Україні ефективної системи заходів розв'язання проблем депресивних територій.

1. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001.
2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. – 3-е изд. – М.: ГУВШЭ, 2003.
3. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії та практики // Економіка України. – №4, 2007.
4. Иванов И.Д. Европа регионов. – М.: Международные отношения, 1998.
5. Кіш Є. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України // www.ji.lviv.ua/n23texts/kish.htm.
6. Институциональные меры реализации стратегии регионального развития: обзор международного опыта // Регион: экономика и социология. – №3, 2007.
7. Лендел М.А., Жулканич Н.М. Перспективи інтеграції аграрного сектору України до спільної аграрної політики ЄС: проблемні аспекти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія міжнародні відносини. – Вип. 1, 2007.
8. Слава С., Самборський Д., Сегварі П., Дацишин М. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід // Проект партнерства Канада-Україна "Регіональне врядування та розвиток". – К.: Видавництво "К.І.С.", 2007.
9. Управління розвитком регіону: Навчальний посібник для студентів вузів/ Т.Л.Миронова, О.П.Добровольська, А.Ф.Процай, С.Ю.Колодій; Міністерство освіти і науки України, Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
10. Фатеев В.С. Региональная политика: теория и практика / В.С. Фатеев. – Минск: ЕГУ, 2004.
11. Хорват Д. Экономический рост, кохезия и регионализм в Европе // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Вип. 2. – Регіональна політика в Україні: методи реалізації. – Львів: ІРД НАН України, 2005.
12. Чужиков В.І. Модернізація регіональної політики в ЄС // Економіка України. – №3, 2008.

Надійшла до редколегії 10.09.08

II. ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.5/.9+712.2 (477-25)

О. Дмитрук, д-р геогр. наук, Т. Купач, канд. геогр. наук,
С. Дем'яненко, інж., Ю. Олішевська, канд. геогр. наук

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ВІДНОВЛЕНИХ ЛАНДШАФТІВ М. КИЄВА ТА ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ

В статті пропонується узагальнення методики вивчення урболандшафтних систем та результати картографічного аналізу ландшафтної структури м. Києва та приміської зони. Представлена картографічна модель природної основи досліджуваної території із застосуванням новітніх інформаційних технологій.

In article is offered generalization of the studies methods of the urbolandscapes and results of the cartographic analysis of Kiev's recalled landscapes. Cartographic modeling of nature base of area which researching is introduced with use the most latest information technology.

Постановка проблеми. Вивчення проблем урбанізації і розвитку міст має важливе і багатоаспектне зна-

чення. Міста, міські поселення, агломерації є об'єктом досліджень багатьох галузей географічної науки, зок-

рема, урболандшафтознавства, урбоекології, конструктивної географії тощо. Одним з завдань ландшафтно-урбанізаційних досліджень є з'ясування закономірностей формування геопросторової структури урбанізованих ландшафтів. Крім того, дані дослідження дозволяють створити надійну теоретико-методологічну основу вивчення, оптимізації та управління процесами урбанізованого середовища.

Актуальність дослідження підсилюється необхідністю залучення інноваційних методів та ГІС-технологій у процес аналізу ландшафтно-урбанізаційної структури, зокрема, ландшафтно-урбанізаційної структури м. Києва та приміської зони і пов'язана з виконанням досліджень за тематикою "Геоecологічний аналіз території м. Києва та приміської зони", що розробляється науково-дослідною лабораторією географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Аналіз досліджень та публікацій. Значна кількість фахових публікацій (близько 50 %) від загальної кількості опрацьованих джерел (близько 200) безпосередньо стосуються досліджень території м. Києва, Київського Придніпров'я [3]. Зокрема проблемними питаннями по зазначеній тематичі досліджень займалися Маринич О.М., Давидчук В.С., Гриневецкий В.Г., Шищенко П.Г., Романчук С.П., Щур Ю.В., Дмитрук О.Ю., Савицька О.В. та ряд інших дослідників. Однак, на сьогодні, в опублікованому масиві інформаційних джерел, зокрема, картографічних моделях досліджуваної території, недостатньо висвітленими є ландшафтні умови, екоecологічний стан, а також ландшафтно-урбанізаційна структура території м. Києва та приміської зони.

Динамічні зміни ландшафтів тестової ділянки і певна неповнота висвітлення результатів попередніх досліджень, спонукали наш колектив до розробки концептуальної моделі аналізу ландшафтно-урбанізаційної структури міста та приміської зони з подальшою її апробацією на тестовій території. Зазначена концепція висвітлена в попередніх фахових публікаціях та наукових звітах колективу по проведеній роботі науково-дослідної лабораторії.

Потрібним і необхідним на даному етапі дослідження є визначення загального об'єкту, предмету, мети та поставлених проблемних завдань.

Об'єктом дослідження виступають природні і антропогенно змінені геосистеми різних рівнів, а також штучні елементи міського середовища Києва та приміської зони. **Предметом** – провідні взаємозв'язки між природою, населенням та формами урбаністичного освоєння території, які є характерними для визначеного історичного періоду.

Метою дослідження є аналіз ландшафтно-урбанізаційної структури досліджуваної території із застосуванням інноваційних підходів та залученням сучасних інформаційних технологій.

Для досягнення поставленої мети необхідним вбачалося виконання наступних **завдань**: реконструювати сучасну ландшафтну ситуацію, відновити ландшафтно-архітектурні системи, проаналізувати ландшафтно-урбанізаційну структуру регіону досліджень засобами картографічного та ГІС-аналізу і отримати базові та синтетичні моделі просторово-часової організації урбанізованих та субурбанізованих ландшафтів.

Виклад основного матеріалу. Ландшафти урбанізованих територій займають особливе місце в структурі сучасних антропогенних ландшафтів. Розвиток систем міських поселень на основі їх агломерування призводить до формування нових геопросторових утворень – складних багатофункціональних, полікомпонентних

інтегральних ландшафтно-урбанізаційних систем – урбанізованих ландшафтів [4].

Відповідно, найважливішою складовою урбанізованого ландшафту, його урбанізаційним ядром є місто. На сьогодні розвиток міського ландшафтознавства розгортається у декількох напрямках: геосистемний, інтегрально-геосистемний, геотехсистемний та екоecологічний. В межах цих напрямків формуються відповідні теоретичні та методичні конструкції сучасного міського ландшафтознавства [1, 2, 3, 4, 7].

Природні умови суттєво впливають на архітектурно-планувальну структуру міста, життєдіяльність населення, будівництво та експлуатацію споруд і будівель, екологічний та медико-географічний стан міської та позаміської території, а також функціонування урбанізованих територій в цілому. Взаємодія глибоко трансформованих геосистем і технічних систем міста зумовлює формування нових специфічних природно-антропогенних систем – ландшафтно-архітектурних систем урбанізованих ландшафтів.

Взаємодія населення з середовищем функціонування ландшафтно-архітектурних систем виявляється у використанні її структурних елементів для виробництва матеріальних благ і послуг. Результатом цієї взаємодії є різноманітне функціональне спрямування структурних елементів ландшафтно-архітектурних систем. Головними функціями структурних одиниць ландшафтно-архітектурних систем є житлова, виробнича, транспортна, торговельна, громадська, освітня, культурна, побутова, адміністративна, оборонна, спортивна, оздоровча, рекреаційна, природоохоронна, культова, меморіальна, інформаційна, а також функції зв'язку і керування. Основу функціонування ландшафтно-архітектурних систем міста становить система функціональних зв'язків, що формують функціональні ландшафтно-архітектурні зони виділення яких буде предметом наступних досліджень.

В ході дослідження важливим і необхідним кроком була розробка методики аналізу, а також методів і засобів картографічного моделювання ландшафтно-урбаністичної структури території м. Києва та приміської зони, яка представлена у попередній колективній роботі [3]

Послідовними кроками визначеної методики постають: збір та узагальнення інформації в проблемному колі питань дослідження, теоретико-методологічне обґрунтування наукових завдань дослідження і послідовне виконання методичних блоків – історико-ландшафтний, структурно-ландшафтний, ландшафтно-функціональний, ландшафтно-оптимізаційний із застосуванням засобів та методів просторового ГІС-аналізу.

Розроблена методика являє собою логічно впорядковану систему традиційних, спеціальних методів та способів ландшафтного та урбоекоecологічного аналізу, які базуються на теоретичних положеннях системного підходу, щодо вивчення структурних, структурно-функціональних, структурно-організаційних, оптимізаційних властивостей ландшафтно-урбанізаційних систем території. Такі складові методики, як математико-картографічне моделювання, просторовий аналіз та моделювання (із впровадженням ГІС – технологій) поліпшують якість результатів вивчення і відображення особливостей організації будь-яких структурних компонентів ландшафтно-урбанізаційних систем території міста та позаміської території. Просторовий аналіз із застосуванням ГІС-технологій передбачає розробку і організацію бази даних, яка б цілком відповідала цілям дослідження. Створення повнофункціональної бази даних на тестову територію дозволяє проводити зазначений ряд досліджень урбанізованого середовища.

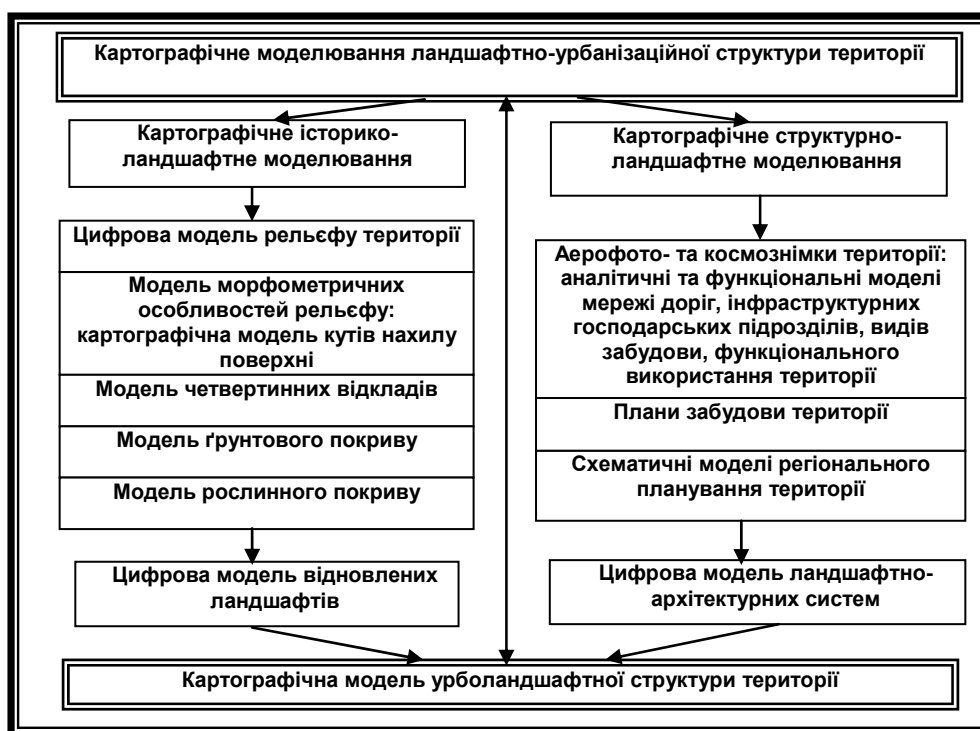

Рис. 1. Алгоритм картографічного моделювання урболандшафтної структури території

Аналітичний, картометричний, модельно-аналітичний апарат геоінформаційних технологій поліпшує якість геостатистичного, картографо-математичного та спеціального урболандшафтного аналізу території міста та приміської зони.

Відповідно до розробленої методики, нами пропонується алгоритм картографічного моделювання сучасної ландшафтно-урбанізаційної структури м. Києва та приміської зони, який відображено на рисунку 1.

Методика вивчення сучасної ландшафтно-урбанізаційної структури м. Києва та приміської зони виконується за наступними етапами [3].

Етап історико-ландшафтного аналізу території міста і приміської зони.

Такий вид аналізу, в рамках зазначеного дослідження та із чітко визначеними просторово-часовими межами, здійснюється за допомогою синхронічного підходу історико-ландшафтознавчих реконструкцій який реалізується через дослідження сучасного стану ландшафтів території та їх реального використання в контексті сьогоденних реалій.

Цей напрям досліджень в загальному вигляді визначається, як проблема типології геосистем території.

При цьому синхронічний підхід при вивченні ландшафтів у жодному разі не заперечує діхронічного, тобто досліджень розвитку ландшафтів (геосистем) в часі, їх еволюцію. Навпаки, синхронічне вивчення ландшафтною ситуації потребує знань історичних акцентів, потребує розрізняти всі історичні стани ландшафтів.

Результати реконструювання ландшафтів досліджуваної території представлені на рисунку 2 у вигляді картографічної моделі відновленої ландшафтною структури.

Карта відновлених ландшафтів складалася в камеральних умовах з обов'язковою подальшою перевіркою та коригуванням візуальними методами дослідження території. Організація ландшафтною зйомки території, способи картографування, нормативні й інші показники відповідають прийнятим для великомасштабного ландшафтного картографування [8, 9].

Відновлення ландшафтною ситуації нами робилася на теперішній час. Складання карти відновлених ландшафтів базувалося на системних властивостях,

коли за відомими компонентами геосистем можна реконструювати невідомі.

Отримана інформація впорядковувалася і систематизувалася в матричній легенді карти відновлених ландшафтів. Ландшафтне впорядкування у вигляді матриці є не просто сукупністю показників, вона узагальнює до певної міри формалізовану інформацію про зональні та азональні фактори формування геосистем.

В даній публікації пропонується звичайна, описова, а не матрична форма систематизації відновлених ландшафтів тестової ділянки.

В технологічному процесі створення карти відновлених ландшафтів була використана цифрова модель рельєфу території м. Києва та Київського Придніпров'я. За допомогою спеціалізованих функцій картографічного та математичного аналізу ГІС (ARCGIS версія 9, ARCMAP 9.2 та ін.) була отримана карта крутизни схилів. Схиліві урочища були класифіковані за наступними градаціями: 0-1° – вирівняні ділянки; 1-3° – слабо похилі ділянки; 3-5° – похилі ділянки; 5-7° – спадисті ділянки; більше 7° – круті схиліві ділянки.

Після цього, методами сумісного (оверлейного) аналізу тематичної інформації (рельєфу, четвертинних відкладів, ґрунтів та рослинного покриву) на тестову територію, було визначено межі ландшафтних одиниць (урочищ) території м. Києва та приміської зони.

Логічним продовженням вивчення ландшафтно-урбанізаційної структури території, згідно розробленої теоретико-методологічної концепції, визначено *етап структурно-ландшафтного аналізу* території міста і картографічного моделювання існуючих ландшафтно-архітектурних систем міста, що базуватиметься на створеній карті відновлених ландшафтів.

Зазначений етап роботи передбачає аналіз системорегулюючих відношень між ієрархічними елементами ландшафтно-архітектурних систем. Такими відношеннями ландшафтно-архітектурних систем є: генетико-морфологічні, позиційно-динамічні, парагенетичні, басейнові, біоцентрично-сітьові.

Територіальні структури ландшафтно-архітектурних систем методично будуть виділятися у спосіб відповідності поєднання природних і техногенних компонентів та характеру їхньої взаємодії в межах певних територіальних виділів.

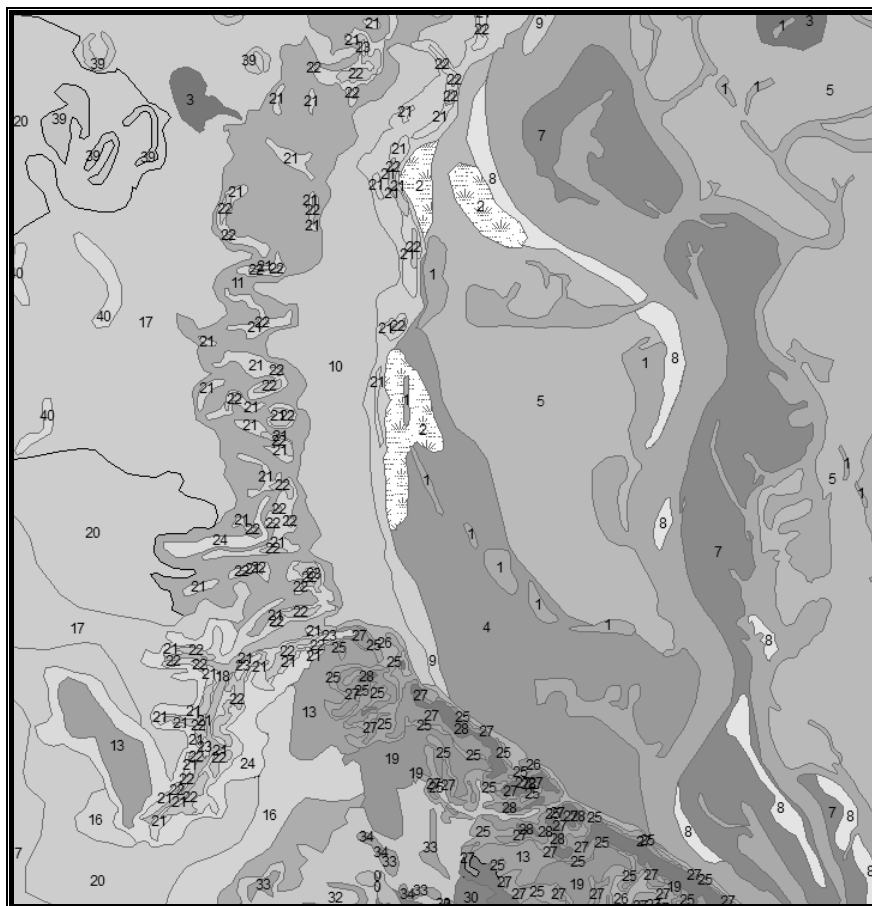

Рис. 2. Цифрова модель відновлених ландшафтів території м. Києва та приміської зони масштабу 1: 50 000 (фрагмент)
Підвищені акумулятивно-денудаційні рівнини (на палеоген-неогеновій основі)

13 – Хвилясті, складені лесами та лесовидними суглинками, що підстелені валунними суглинками та пісками, із сірими лісовими легкосуглинковими ґрунтами під сухими та свіжими дібровами (в минулому), здебільшого розорані; 14 – Вирівняні слабохвилясті, складені лесовидними суглинками, що підстеляються валунними суглинками та пісками, з чорноземами опідзоленими та темно-сірими лісовими легкосуглинковими ґрунтами під свіжими дібровами (в минулому), здебільшого розорані; 15 – Вирівняні, складені валунними суглинками та пісками, з сірими та темно-сірими лісовими крупнопилувато-легкосуглинковими ґрунтами під свіжими судібровами; 19 – Вирівняні, складені лесами та лесовидними суглинками, із сірими та темно-сірими лісовими легкосуглинковими ґрунтами під свіжими та вологими дібровами

Підвищені моренно-воднольодовикові рівнини (на палеоген-неогеновій основі)

16 – Вирівняні, складені піскуватими суглинками, що підстеляються лесовидними та валунними суглинками та пісками, із ясно-сірими та сірими лісовими легкосуглинковими та супіщаними ґрунтами під свіжими дібровами та судібровами (в минулому), здебільшого розорані; 17 – Вирівняні та слабо хвилясті, складені пилуватими пісками, що підстеляються валунними суглинками та пісками, із дерново-середньо- та слабопідзолистими супіщаними ґрунтами під свіжими суборами; 20 – Хвилясті, складені потужними пилуватими пісками, що підстеляються валунними суглинками та пісками з дерново-слабо- та середньопідзолистими супіщаними ґрунтами під свіжими суборами

Схили

21 – Похилі делювіальні піщані із дерново-слабопідзолистими пилувато-піщаними ґрунтами під складними суборами та різнотравно-злаковими формаціями; 22 – Спадисті делювіальні піщані із дерново-слабопідзолистими пилувато-піщаними слабозмитими ґрунтами під складними суборами та різнотравно-злаковими формаціями; 23 – Круті делювіально-колювіальні напівзадерновані піщані із дерновими піщаними ґрунтами під складними суборами та сухотравно-злаковими та піонерними формаціями; 24 – Слабонахилені делювіально-пролювіальні піщані з дерновими піщаними ґрунтами під складними суборами та піонерними різнотравно-злаковими формаціями; 25 – Похилі делювіальні суглинкові з сірими лісовими глеюватими суглинковими слабозмитими ґрунтами під свіжими дібровами та судібровами; 26 – Слабонахилені делювіально-пролювіальні суглинкові з сірими лісовими глеюватими легко та середньосуглинковими ґрунтами під свіжими та вологими дібровами та різнотравно-злаковими формаціями; 27 – Спадисті делювіальні суглинкові з сірими та ясно-сірими лісовими глеюватими суглинковими ґрунтами під свіжими дібровами та судібровами; 28 – Круті складної форми здебільшого зсувні на делювіальних суглинках, перекриті лесовидними та валунними суглинками, пісками, глинами з дерновими та дерновими слабозвинутими суглинковими слабо змитими ґрунтами під сухими та свіжими судібровами та піонерним різнотрав'ям; 32 – Слабонахилені делювіальні супіщані з сірими лісовими ґрунтами під свіжими та вологими дібровами та судібровами; 33 – Похилі делювіальні супіщано-суглинкові з сірими лісовими супіщано-суглинковими ґрунтами під свіжими судібровами; 34 – Спадисті делювіальні на опіщаних суглинках з сірими лісовими слабозмитими ґрунтами під свіжими та вологими судібровами; 35 – Круті делювіальні на опіщаних суглинках з дерновими та сірими лісовими легкосуглинковими та супіщаними слабо змитими ґрунтами під свіжими судібровами

Підвищення

39 – Дюноподібні, складені потужними пісками, із дерново-слабо-прихованопідзолистими пилувато піщаними ґрунтами під сухими борами та суборами; 40 – Валоподібні лінійно-орієнтовані із дерново-слабо-прихованопідзолистими пилувато піщаними ґрунтами під сухими борами та суборами

Давноалювіальні рівнини (надзаплавні тераси)

9 – Дрібнохвилясті пагорбкваті, складені потужними пісками із дерново-слабопідзолистими піщаними ґрунтами під сухими та свіжими борами; 10 – Вирівняні на потужних пісках із прошарками оглинених пісків із дерново-середньопідзолистими супіщаними ґрунтами під сухими та свіжими суборами; 11 – Дрібнохвилясті на потужних пісках із прошарками суглинків та оглинених пісків із дерново-слабопідзолистими глейовитими та глейовими ґрунтами під вологими борами та суборами; 29 – Вирівняні на опіщаних суглинках із дерновими глейовими супіщаними та пилувато-піщаними ґрунтами під сирими дібровами та судібровами;

30 – Хвилясті на опіщаних суглинках, що підстеляються лесовидними, суглинками із сирими лісовими ґрунтами під свіжими дібровами та судібровами; 31 – Вирівняні на опіщаних суглинках, що підстеляються лесовидними та валунними суглинками та пісками, із сирими глейовитими та глейовими ґрунтами під вологими та сирими дібровами та судібровами; 36 – Плоскі відносно знижені з торфово-болотними ґрунтами під вологотравно-болотнотравними чорновільшнями, здебільшого осушені;

37 – Вирівняні, складені опіщаними суглинками, що підстеляються лесовидними суглинками із сирими лісовими глейовитими та глейовими іноді осолоділими суглинковими ґрунтами під вологими та сирими дібровами

Знижені алювіальні рівнини (сучасні заплави)

4 – Знижені, складені низинними торфами, із заплавами болотними ґрунтами під високотравно-болотнотравними чорновільшнями та верболозами із вологотравно-осоковими луками, здебільшого меліоровані; 5 – Знижені вирівняні піщані з заплавами дерновими глейовими супіщаними та лучними глейовими ґрунтами під злаково-вологотравними луками; 6 – Підвищені вирівняні та слабохвилясті піщані з заплавами дерновими глейовитими супіщаними ґрунтами під злаково-різнотравними та різнотравно-злаковими луками; 7 – Високі піщані із заплавами дерновими сухими та глейовитими піщаними під різнотравно-злаковими верболозами, осокірниками та луками; 8 – Знижені нахилені піщані не задерновані або слабозадерновані із заплавами дерновими малорозвинутими піщаними ґрунтами під шелоюю, піонерними різнотрав'ям та прибережним вологотрав'ям; 18 – Вирівняні супіщані та суглинкові із заплавами дерновими глейовими та глейовитими суглинковими та супіщаними ґрунтами під різнотравно-вологотравними та вологотравно-осоковими луками

Болота

2 – Низинні на торфях різної потужності з заплавами болотними ґрунтами під вологотравно-осоковими чорновільшнями;

3 – Низинні на озерно-болотних відкладах із торфово-болотними ґрунтами під болотнотравними сосняками з березою

Гідрографічні об'єкти

1 – Річки, озера, штучні водойми.

Висновки та перспективи подальших розробок.

В процесі створення картографічної моделі відновлених ландшафтів м. Києва та приміської зони було визначено понад 70 урочищ.

Проведений аналіз генетико-морфологічної структури досліджуваної території показав, що її ландшафтна структура є досить складною і мозаїчною. У межах території тестування існує певна рівновага між урочищами ландшафтів мішано-лісового типу та урочищами ландшафтів широколистяно-лісового типу. Межа між ними має складний характер – урочища ландшафтів широколистяно-лісового типу (40% території) вклинюються смугою на правобережжі з півдня до центру м. Київ. На правобережжі урочища ландшафтів мішано-лісового типу (45% території) займають північно-західну і північну частини території, на лівобережжі – північно-східну, східну. Урочища заплавних ландшафтів та акваторія р. Дніпро мають меридіональне простягання з півночі на південь через центр міста Київ, таким чином ніби утворюючи природну планувальну вісь досліджуваної території. Це зумовлює їх велике значення у формуванні ландшафтно-архітектурних систем, становленні структурно-організаційних та оптимізаційних властивостей території.

Урочища рівнин різних гіпсометричних рівнів ландшафтів усіх названих вище типів займають близько 60% території, решту території займають схилі урочища, урочища днищ балок та ярів, підвищення та западини.

Виходячи з аналізу генетико-морфологічної структури відновлених ландшафтів території міста та приміської зони, можна сказати, що вагомим для формування ландшафтно-урбанізаційної структури є існування певної рівноваги серед основних типів ландшафтів території міста –широколистяно-лісових і мішано-лісових, а також складний, поступовий характер межі між ними.

Отримана картографічна модель є однією з основних для структурно-ландшафтного аналізу території міста Києва та приміської зони й створення синтетичної карти ландшафтно-урбанізаційної структури тестової ділянки.

1. Денисенко Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с. 2. Дмитрук О.Ю. Ландшафтно-урбанізаційні системи: конструктивно-географічні основи оптимізації та управління. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. 3. Дмитрук О.Ю., Олішевська Ю.А., Дем'яненко С.О., Купач Т.Г. Теоретико-методологічні основи дослідження ландшафтно-урбанізаційної структури м. Києва та приміської зони // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Том 21(60)., № 3. География. Симферополь, 2008. – С. 9-15. 4. Дмитрук О.Ю. Урбанізовані ландшафти: теоретичні та методичні основи конструктивно-географічного дослідження. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – 240 с. 5. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР: Киевское Приднепровье / А.М. Маринич, М.М.Паламарчук, В.Т. Гриневецкий. – К.: Наукова думка, 1988. – 176с. 6. Круглов І.С. Ландшафтні дослідження міської географічної системи // Вісник Львівського університету. Серія географія. – 1990. Вип. 17. – с. 38-39. 7. Шищенко П.Г., Романчук С.П., Щур Ю.В. Містобудівне освоєння ландшафтів території Києва // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. Географія. – 1987. – 287 с. 8. Видина Ф.Ф. Методические указания по полевым крупномасштабным ландшафтным исследованиям. – М.:1962. 9. Исаченко Ф.Г. Методы прикладных ландшафтных исследований. – Л.:1980.

Надійшла до редколегії 15.09.08

УДК 911

В. Пазинич, канд. геогр. наук

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКУ ВИСАЧКІВСЬКОЇ ДАЙКИ

Проаналізовано стан проблеми Висачківської дайки.

Problems of Vysachky hill (dibase dike) are analysed.

Висачківський пагорб (діабазова дайка) відноситься до унікального природного явища, що виникло в результаті прориву магми більше, ніж з трьохкілометрової глибини. Слабка геологічна вивченість регіону на початку ХХ-го сторіччя не дозволила своєчасно оцінити його унікальність і після тривалого видобування діабазу Висачківський пагорб був повністю знищений.

Висачківський пагорб був своєрідною пам'яткою природи лівобережної України. Колись цей пагорб на кілька десятків метрів здіймався над долиною Удаю. На рис.1А вміщено репродукцію з підручника М. Дмитрієва 1936 року [3], яка дозволяє отримати уяву про його тодішній вигляд. Унікальність цього природного об'єкта полягає у тому, що він являв собою діабазову дайку,

© Пазинич В., 2009

довкола якої практично на поверхні лежали вулканічні туфи. Ця дайка розташована близько до центральної частини Дніпровсько-Донецької западини, де кристалічні породи лежать на глибинах щонайменше 3 км.

Розробка діабазів почалася давно, на що вказує зауваження В.Крокоса вже у 1929 році. Він відмічав, що на той час вже багато каменярень закриті, і його дослідження не принесли нових даних [5]. Сьогодні на місті Висачківського пагорбу знаходиться досить мальовниче озеро (рис. 1Б). Нажаль, та ж сама доля спіткала подібне природне утворення – Роменський шток. Починаючи

з 30-х років м.с. запаси діабазів вивчалися тричі (до рівня ґрунтових вод), останній раз у 1957 році. Цікаво, що вивчення запасів та експлуатація родовища велася і у часи Другої світової війни. Запаси на замовлення німецької шляхобудівної компанії визначалися у 1942 році. З топографічної карти м-бу 1:100000, оновлення якої було зроблене у 1982-84 роках видно, що тоді кар'єр ще працював. На карті показано положення каменедробарки. Сьогодні обік озера можна бачити лише окремі брили граніту, діабазу та рештки будівель.

Рис. 1. А – репродукція фотографії Висачківського пагорба початку 20-го ст., за М.Дмитрієвим [3] (напрямок фотографування захід-схід); Б – озеро на місці каменярні Висачківської дайки (напрямок зйомки південний захід – північний схід, приблизно під кутом 60° до фото А)

Руйнація Висачківського пагорба є повчальною для розвитку природничих наук. Якщо при вивченні незайманого об'єкту у 1903 році І. Морозевич [6], базуючись на співвідношенні залягання вулканогенних утворень (діабазів та туфів) з осадовою товщею, визначив вік вулканічної активності як третинний. Ще у 40-і роки м.с. В. Бондарчук в своїх описах виходів діабазу вказував на їх прямиий вплив на земну поверхню [2]. Після того, як значну частину Висачківського пагорбу було знищено, а на поверхні залишилися лише уламки та невеликі брили діабазу, їх присутність стали пояснювати проявом соляної тектоніки, а період вулканічної діяльності віднесений до девонського часу. Зміна поглядів на походження призвела до зміни назви – Висачківська дайка стала називатися Висачківським соляним штоком. Такий підхід був покладений і у складання тематичних карт. Для нафтогазопошукових робіт це мало принципове значення. Оскільки молодий вік та вулканічне походження означали можливість руйнації вже існуючих покладів. І такий висновок цілком підтвердили пошукові роботи поблизу Висачківського пагорба. Було пробурено значну кількість пошукових свердловин, у яких знаходили тільки прояви вуглеводнів.

У відповідності до домінуючої тоді концепції, діабазу були підняті на поверхню з глибини понад 3 км соляним штоком. Таке тлумачення є хибним з багатьох позицій. По-перше, у ньому чомусь ігнорується присутність на поверхні вулканічних туфів, які могли зберегтися в силу своїх фізичних властивостей тільки у місці свого утворення. А утворюються, як відомо, на розділі літосфери з атмосферою або гідросферою в зонах виверження. Воно є нелогічним також з позицій законів фізики. Оскільки ніяким чином неможливо пояснити створення геостатичного тиску і видавлювання на поверхню кристалічних порід товщею пластичної солі, питома вага яких більше ніж у два рази менша за питому вагу діабазів.

Виходячи з уявлень про молодість вулканічної активності у цьому районі, можна запропонувати таку схему виникнення Висачківського соляного штоку. На рубежі неогенового та четвертинного періоду відновилася вулканічна діяльність, яка призвела до утворення Висачківської дайки. Інтрузія магми та газів в осадову товщу призвела до плавлення в зоні контакту осадових гірських порід, які стали флюїдотривкими. Величезний тиск вулканічних газів та пари призвів до утворення порожнин, тиск в яких по мірі охолодження спадав і ці порожнини під дією геостатичного тиску почали заповнюватися пластичною сіллю. Таким чином виник соляний шток.

Час вулканічної активізації можна визначити навіть з тих матеріалів, що наведені у цьому додатку. З рис.1А видно, що тіло дайки на кілька метрів піднесене над найвищим рівнем Висачківського пагорбу. На рис. 1Б знаходимо висотну позначку пагорба – 153,5 м. Тобто, ми можемо прийняти найвищу точку дайки рівню 155 м. Аналізуючи геологічні матеріали, можемо зробити висновок, що вододільні простори складені неогеновою товщею, висота якої лежить в інтервалі від 140 м до 150 м. Зверху вона перекрита 40-100 м товщею четвертинного комплексу. З чого ми впевнено можемо зробити висновок, що покрівля комплексу неогенової товщі лежить не вище 100 м. І Висачківська дайка є вищою від неї приблизно на 50 метрів.

Якщо навіть прийняти, що помилка у визначенні висоти її шпилья складає 20 метрів і денудація неогенової товщі сягає 20-30 метрів, то в цьому випадку їх абсолютні висоти на час постання дайки тільки вирівнюються. З цього виникає, що Висачківська дайка проштрихнула вже сформовану неогенову товщу. І тоді вік її утворення можна віднести на кінець неогену – початок антропогену.

Наглядно ілюструє перераховані вище гіпсометричні співвідношення об'ємне зображення топографічної карти, отримане при її накладенні на цифрову висотну ба-

зу (рис. 2). З рисунку видно, що Висачківський пагорб значно піднесений над рівнем заплави Удаю та прилеглою з півночі вододільною поверхнею. У трохи зменшеному масштабі візуалізована цифрова модель дозволяє зробити висновки про зв'язок Висачківської дайки з елементами розломно-блокової тектоніки. З зображення видно, що Висачківська дайка постала у вузлі перетину субширотно та субмеридіональної зон, які в будові поверхні представлені долинами Сули, Сулиці та Удаю.

Цікавими на ділянці Висачківського пагорба є дані про взаємовідношення валунних суглинків з місцевими гірськими породами. Включення до них лінз червоно-бурих глин та уламків діабазу дозволило виділити навіть про локальний тип "дніпровської морени". Відмічаються факти стратиграфічної невідповідності налягання більш давньої червоно-бурої глини на "дніпровську морену" на ділянці між селом Висачки та південним схилом пагорба [3].

Дуже цікавим є контакт між валунними суглинками та діабазами, виявлений в селі Козувівка, яке розташоване у північно-східній частині пагорба. Як вказує Д.Дмитрієв [3], поверхня діабазу є надзвичайно рівною, що справляє враження наче вона зрізана ножом. Більшість дослідників пояснюють такий контакт діяльністю льодовика, хоча П. Армашевський висловлює сумнів, що фізичний стан крайової частини льодовика дозволив йому здолати опір кристалічних порід [1]. На нашу думку, цей контакт знаходиться в одному ряду з тими контактами, про які йшла мова в описах розрізів біля сіл Повстин, Каленики, Лісники, на горі Пивисі, в кручі долини Сули та інших місцях. Такий тип контактів вказує на раптові катастрофічні зміни, пов'язаних з потужними потоками після прориву прильодовикових озер, які існували в Білорусі та півночі України. Зріз брилами мерзлих порід виступів діабазу лише вказує на їх велетенську кінетичну енергію.

Рис. 2. Об'ємне зображення топографічної карти ділянки Висачківського пагорба

Про молодий вік інтрузій на лівобережжі середнього Дніпра свідчить також гіпсометричне співвідношення денної поверхні, на якій розкидані уламки кристалічних порід та рівня залягання неоген-палеогенової товщі в басейні річки Говтва. Тут біля сіл Білоконі та Хоружі на вододілах широко поширені неокатані уламки діабазів, базальтів, сланців та погано окатаних зі слідами тертя гранітів. Оскільки вони лежать вище неогенової товщі, можна говорити про їх молодий вік. А загальна рівнинність поверхні вказує на відсутність умов виникнення геостатичних аномалій для формування соляних штоків з кепроками.

Земснарядом, що працює на річці Говті Вільшаній біля с. Шкурупівка з чотирьохметрової глибини були підняті обкатані уламки кристалічних порід досить значних розмірів до 30 см. Головним чином це були граніти, кварцити, сланці та діабаз. Один з уламків має на собі сліди значного фізичного впливу. Окрім того серед уламків були три фрагменти скам'янілої верби. А на східній околиці селища Решетилівка на тій же глибині земснаряд натрапив на суцільне залягання вапняків (вік не визначався), що свідчить про значну деформацію осадової товщі. Ця деформація в цілому відповідає закартованому сейсмічними методами Решетилівському підняттю.

Присутність на поверхні окрім діабазів уламків інших кристалічних порід на цих двох ділянках не може бути прив'язана до Дніпровського льодового язика, з тієї простої причини, що більшість дослідників проводять його північно-східну межу південніше на 20-25 км від

цих двох ділянок у місці впадіння Удаю до Псла. Позатим на цій території є також ділянки поширення уламків кристалічних порід, які лежать ще далі поза Дніпровським язиком, зокрема біля Старих Санжар. Винятком у визначенні границі Дніпровського язика є погляди П. Заморія [4] та А.Ромоданової [7], які врахували присутність уламків в басейні Говтви, і включили ці дві ділянки в його межі. Хоча тут у будові рівнинної поверхні відсутні бодай-якісь сліди діяльності льодовика. Але навіть при такому підході Старосанжарська ділянка залишається поза північно-східною межею язика.

Присутність уламків зі слідами фізичної дії, з одного боку, можна трактувати як їх участь у екзарації, але, з іншого боку, це можна пояснити і втягнутістю у підйом глибинних мас, що знаходилися обік каналів інтрузії. На цей варіант вказує плоский зріз та борозни на ньому. Вони могли утворитися при терті з рівною по міцності гірською породою в умовах сильного всебічного тиску. А відрізок шляху, на якому відбувалася їх взаємодія повинен бути досить значним. У льодовому потоці при зустрічі з такими перешкодами уламки почали б обертатися та обкатуватися.

Звертаємо також увагу на ту обставину, що усі виявлені ділянки поширення уламків кристалічних порід цієї території досить добре вкладаються в єдину лінійну зону, яка у північно-західному напрямку продовжується долиною Удаю, до якої тяжіють Сухоносівська антикліналь та Гнідинцівське нафтогазоконденсатне родовище. У південно-східному напрямку до цієї лінії можуть

входити Кільцівський соляний шток, який розташований в місці впадіння до Орелі невеликого потоку Сухой Липівки (східна околиця с. Коновалівка) та Рясківське газове родовище. На жаль під час польових досліджень на цій ділянці у 2001 році не була звернута увага на наявність уламків кристалічних порід.

В цілому ж головною метою написання цього повідомлення було показати дві речі. Перше, це наше ставлення до пам'яток природи; друге, це те, що геолого-геоморфологічна будова цієї ділянки басейну

Дніпра є надзвичайно цікавою і заслуговує на більш ретельне дослідження.

1. Армашевський П.Я. Общая геологическая карта России, лист 46, Полтава – Харьков – Обаянь, Труды Геол. Ком., т.ХУ, №1, 1903.
2. Бондарчук В.Г. Геология СРСР. – М., 1955. – Т.5. – 1000 с. 3. Дмитрієв М.І. Рельєф УРСР. – Харків: Рад. шк., 1936. – 168 с. 4. Заморій П.К. Четвертинні відклади Української РСР: В 2 ч. – К.: Вид-во КГУ, 1961. – Ч.1. – 550 с. 5. Крокос В.І. Четвертинні відклади Лубенщини // Вісник Української районної управи. – 1929. – Вип.14. – С. 6-17. 6. Морозович І.А. Геологическое строение Исачковского холма // Тр. геол. ком., нов. сер. – 1903. – Вип.7. – С.11-17. 7. Ромаданова А. П. Четвертинні відклади лівобережжя середнього Дніпра. – К.: Наукова думка, 1964. – 156 с.

Надійшла до редколегії 30.09.08

УДК 631.67:631.4

П. Лозовіцький, канд. техн. наук, А. Молочко, канд. геогр. наук,
А. Ткаченко, канд. геогр. наук

ГУМУСНИЙ СТАН ҐРУНТІВ ІНГУЛЕЦЬКОЇ ЗРОШУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто питання впливу типу водного режиму та мінералізованих зрошувальних вод на пошарову (кожні 20 см) зміну запасів гумусу протягом 50-річного періоду досліджень.

The results of influence of water regime type and mineralizer irrigation water in layer (every 20 ses) over the alteration of humus storage during the investigation period of 50 years ave consideved.

Вступ. Інгулецька зрошувальна система збудована у 1951-1963 роках і на той період була першою великою інженерною системою півдня України. Загальна площа зрошуваних земель 62,8 тис га. Зрошення запроєктоване і побудовано розрідженим, окремими ділянками від 250 до 2700 га, у 54 господарствах Миколаївської й Херсонської областей і складає в середньому 20-30 % від загальної площі орних земель.

Територія зрошуваного масиву складена четвертинними лесовидними суглинками середнього й важкого механічного складу, загальною потужністю від 8-10 до 25-35 м. Суглинки підстилаються третинними важкими червоно-бурими глинами, прошарованими пісками; нижче залягають переважно понтичні вапняки [3, 4].

Ґрунтовий покрив масиву до початку зрошення складали чорноземи південні середньо і важкосуглинкові (65 % території), темно-каштанові слабо і середньо осолонцювані ґрунти (20 %). У подах, подоподібних пониженнях були розвинуті лучно-чорноземні солонцюваті ґрунти [3, 4].

Завдяки щорічному відмиранню рослинних решток і їх перетворенню в ґрунтовий гумус (органічна речовина) безперервно поновлюється.

За найбільш широко розповсюдженими поглядами при гумусоутворенні відбуваються наступні основні процеси: 1) **мінералізація органічних решток** рослин до повного їх руйнування й утворення найпростіших сполук H_2O , CO_2 та вилучення зольних речовин у вигляді мінеральних солей і азоту; 2) **неповний розклад рослинних решток** і нагромадження їх у ґрунті у законсервованому вигляді; 3) **гуміфікація**, при якій відбувається не тільки розклад рослинних решток, але й утворюються новосинтезовані хімічні сполуки – гумус.

Найважливішими показниками стану гумусових речовин у ґрунтах є: 1) розподіл у профілі; 2) уміст гумусу у верхньому мінеральному горизонті (0-20 см), %; 3) тип гумусу у верхньому горизонті за співвідношення $C_{гк} : C_{фк}$; 4) запас гумусу у шарі 0-20 см, т/га; 5) збагачення гумусу ароматичними фрагментами за вмістом вуглецю, %; 6) збагачення азотом за ваговим співвідношенням $C : N$; 7) вміст гідролізованого азоту %, до загально-го; 8) вміст у гумусі вільних гумінових кислот, % до суми гумінових кислот; 9) вміст гумінових кислот зв'язаних з кальцієм, % до суми ГК; 10) вміст нерозчиненого залишку, % до загального гумусу.

Мета досліджень. Вивчити вплив тривалого зрошення слабо мінералізованою сульфатно-хлоридною натрієвою водою р. Інгулець на зміну гумусного стану ґрунтового покриву.

Методика досліджень. Проби ґрунтів відбирали на початку і в кінці вегетаційного періоду в 5-разовій повторності. Інтервали відбору зразків – кожні 20 або 25 см пошарово до 100 см. У пробах ґрунтів вивчали склад і вміст гумусу (за методом Тюріна) [1], основних поживних речовин (рухомий фосфор за Мачигінім, калій – за методом Протасова і Гуспінова) [1, 2].

Для зрошення земель використовується змішана інгулецька і дніпровська вода з мінералізацією 0,7-2,9 г/л, хлоридно-сульфатного, сульфатно-хлоридного натрієвого складу (вивченого за уніфікованими методами, обумовленого співвідношенням забраних обсягів дніпровської води з обсягами скинутих високо мінералізованих шахтних вод Кривбасу. Основні результати вивчення якості води у джерелі зрошення викладено у роботах [3, 4, 5, 6].

Первинними джерелами органічної речовини ґрунту є первинні продуценти, або автотрофи, – організми, спроможні до самостійного синтезу органічної речовини з мінеральних сполук. У наземних екосистемах переважаючи частину первинної продукції виробляють зелені рослини.

У ґрунт поступають не тільки органічні залишки відмерлих рослин (первинна органічна речовина), але й продукти їх мікробіологічної трансформації (перетворення), а також залишки тварин (вторинна органічна речовина).

Результати досліджень та їх обговорення. Щорічна біологічна маса рослинних створених людською агроценозів не тільки не уступає природній, а й в багатьох випадках (на зрошуваних землях) перевищує її. Кількість органічних речовин у профілі ґрунту, яку залишають зернові культури агроценозів: озима пшениця – 3,5-5,0 т/га, кукурудза – 3,5-5,5, горох – 3,0-3,5, ярі (овес, ячмінь) – 2,0-2,5 т/га. Багаторічні бобові трави, як і травосуміші, залишають у ґрунті 6-12 т/га повітряно-сухої маси.

Після відмирання рослини її рештки починають із різною інтенсивністю розкладатися й переходити у перегнійні речовини – гумус. Ці рештки можуть повністю мінералізуватись до вуглекислоти, води і зольних речовин або інших сполук. Вода, повітря, температура, тварини, які живуть у ґрунті, мікроорганізми впливають на швидкість руйнування й перетворення решток рослин.

Більш інтенсивно розклад відбувається у верхніх горизонтах весною й літом; у глибших – літом; і найбільш інтенсивно на паровому полі. Повна мінералізація органічних решток у ґрунті відбувається протягом 1,5-2,0 років.

Отже, у всіх ґрунтах у різних частинах профілю одночасно протікають складні процеси утворення гумусових речовин, оновлення їх атомно-молекулярного складу, який протікає за схемою фрагментарного або молекулярного обмінно-сорбційного оновлення, а також деградації гумусових молекул упритул до їх повної мінералізації.

Розподіл умісту гумусу у профілі зрошуваних чорноземів південних на різних полях радгоспу "40-років Жовтня",

Миколаївської сільськогосподарської дослідної станції, радгоспів "ХХ з'їзду КПРС", "Маяк", "Червоний Прапор", який характерний для усіх ґрунтів цього типу зрошуваного масиву приведено на рис. 1. Уміст гумусу у орному шарі (0-20 см) чорноземів південних зрошуваних змінюється в межах 2,39-3,83 %, що нині складає 64-101 т/га. Як видно з рис. 1 з глибиною ґрунтового профілю уміст гумусу суттєво знижується і на глибині 80-100 см складає 0,72-1,22 %. Загальні запаси гумусу у метровому шарі чорноземів південних зрошуваних змінюються від 189,5 до 291,7 т/га (табл. 1).

Таблиця 1. Запаси гумусу в метровому шарі чорноземів південних різних господарств, т/га

Шар ґрунту, см	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
0-20	67,1	74,5	101,3	85,5	77,5	64,1	80,7	85,2	65,9	78,1	80,8	68,5
20-40	42,8	56,7	69,8	65,0	54,0	49,0	60,3	64,6	44,6	53,2	56,9	52,4
40-60	28,9	48,1	47,0	49,0	43,4	35,4	47,8	49,3	35,8	49,1	44,0	42,8
60-80	27,5	41,4	41,2	42,4	33,2	27,2	33,1	39,3	32,5	37,3	34,2	29,2
80-100	23,3	33,8	32,3	36,8	26,4	21,7	25,8	32,0	28,1	30,0	25,7	23,9
0-100	189,5	254,5	291,7	278,8	234,5	197,4	247,7	270,5	206,9	247,7	241,6	216,7

Примітка: 1, 2, 11, 12 – радгосп "40-років Жовтня"; 3-7 – Миколаївська сільськогосподарська дослідна станція; 8 – радгосп "ХХ з'їзду КПРС", 9 – радгосп "Маяк", 10 – радгосп "Червоний Прапор".

Для визначення впливу зрошення на гумусний стан зрошуваних чорноземів південних розглянемо зміни його умісту й запасів у точках систематичного періодичного контролю. Розглянемо цей процес у радгоспі "40-років Жовтня" Снігірівського р-ну Миколаївської обл.

За роки зрошення при промивному типі водного режиму вміст гумусу в орному шарі знижувався з 3,28 % у 1957 році до 3,21 у 1962, 2,95 у 1987, 2,94 у 1992 і до 2,92 % у 1998. Лише після припинення надлишкового зволоження ґрунтів наступив час стабілізації й незначного накопичення умісту гумусу у верхньому орному шарі. Водночас відзначено його постійне накопичення в шарі 60-100 см, що, вірогідніше за все, було наслідком вилугування кальцію і міграції по профілю ґрунту гумусових речовин, не закріплених мінеральною частиною. Крім того, на зрошуваних землях коренева система рослин досягає більш глибоких шарів, ніж на незро-

шуваних, що також є додатковим джерелом органічної речовини при гумусоутворенні.

За даними досліджень Мухи В.Д. і ін. [9], чорноземи, що відчувають вплив мінералізованих вод, які містять підвищені концентрації солей магнію і магнію з натрієм, різко підвищують рухливість гумусу, а біохімічні процеси розкладання і трансформації органічної речовини наслідують такий характер, що призводить до формування гумусу, який відрізняється ознаками, властивими гумусу ґрунтів солонцевого типу ґрунтоутворення.

В цілому запаси гумусу в метровому шарі постійно незначно збільшувалися з 217 т/га в 1957 році до 266,9 т/га в 2007 р. (табл. 2). Слід зазначити, що в часі запаси гумусу в шарі ґрунту 20-60 см не мали чітко вираженої тенденції, то зменшувалися, то збільшувалися. Шар 60-100 см можна охарактеризувати, як зону акумуляції гумусових речовин, де їхні запаси за 50 років зрошення виросли більш, ніж у 2 рази з 31,2 до 63,2 т/га (табл. 2).

Таблиця 2. Зміна запасів гумусу в метровому шарі чорноземів південних за 50 років зрошення, т/га

Шар ґрунту, см	1957	1962	1966	1987	1992	1998	2007
Чорноземи південні, Снігірівський р-н							
0-20	78,1	80,3	79,4	75,5	76,4	77,1	80,8
20-40	64,0	62,6	61,1	61,5	62,0	68,7	70,4
40-60	44,7	45,9	48,0	44,1	45,6	48,9	52,5
60-80	16,6	16,9	19,3	29,1	30,0	31,2	31,9
80-100	13,6	14,6	16,1	24,3	26,5	29,3	31,3
0-100	217,0	220,2	223,9	234,5	240,6	255,2	266,9
Чорноземи південні, Миколаївська дослідна станція							
Шар ґрунту, см	1957	1962	1967	1982	1992	1998	2007
0-20	86,2	-	85,9	84,8	81,6	84,3	82,4
20-40	57,1	-	63,0	67,3	73,4	78,1	77,3
40-60	44,9	-	47,6	51,2	52,9	56,2	55,2
60-80	17,9	-	21,6	26,6	26,6	31,0	36,2
80-100	14,5	-	20,7	26,3	27,1	30,2	33,4
0-100	220,6	-	238,9	256,3	261,5	279,8	284,4

Аналогічні результати зміни запасів гумусу у часі отримано й при зрошенні чорноземів південних Миколаївської сільськогосподарської дослідної станції.

Проведені в далекому 1931 р. професором Маховим Г.Г. [7] дослідження характеристики ґрунтів у зоні бавовносіяння (Миколаївської дослідної станції) свідчать, що уміст гумусу у шарі 0-20 см тоді становив 4,22 %, але на глибині 35-40 см знижувався до 1,52 % (рис. 2).

Наступні дослідження проведені у 1957 р. засвідчили, що сільськогосподарське використання земель з

1931 до 1957 р. без зрошення призвело також до зниження умісту гумусу у верхньому 30 см шарі на 0,5-0,8 % [3, 8]. Проте відповідно відбувалося накопичення умісту гумусу у глибших шарах.

За роки зрошення вміст гумусу в орному шарі знижувався з 3,72 % у 1957 році до 3,58 % у 1967, 3,42 % у 1982, 3,22 % у 1992, 3,17 % у 2007 р. Деяким виключенням з цього правила був 1998 р. коли було відмічено зростання умісту гумусу у порівнянні з попереднім пері-

одом обслідування – 1992 р. Водночас відзначено його накопичення в шарі 60-100 см.

В цілому як і на попередній ділянці запаси гумусу в метровому шарі зрошуваних ґрунтів зросли з 220,6 т/га в 1957 році до 284,4 т/га в 2007 р.

Необхідно відмітити, що за період інтенсивного сільськогосподарського використання ґрунтів знизився уміст гумусу і на незрошуваній ділянці розміщеній поруч. Так, в орному шарі він знизився на 0,49 % у порівнянні з 1957 р., у шарі 20-40 см і глибше уміст гумусу зріс на 0,02-0,22 %.

Уміст гумусу у лучно-чорноземних ґрунтах зрошуваної системи мало відрізняється від його умісту у чорноземах південних і у верхньому 0-20 см шарі складає 3,3-3,6 %, знижуючись з глибиною.

Уміст гумусу у темно-каштанових ґрунтах дещо нижчий ніж у чорноземах південних і в орному шарі становить 2,28-3,0 % знижуючись з глибиною.

Запаси гумусу у метровому шарі лучно-чорноземних ґрунтів системи змінюються в межах 279-333 т/га, темно-каштанових – 173-291,8 т/га й лучно-болотних – близько 250 т/га (табл. 3).

Таблиця 3. Зміна запасів гумусу в метровому шарі лучно-чорноземних, темно-каштанових та болотно-лучних ґрунтів, т/га

Шар ґрунту, см	1	3	5	7	8	9
0-20	97,8	83,3	73,6	73,2	59,9	73,4
20-40	78,2	69,0	60,6	52,6	43,1	53,5
40-60	65,7	52,3	46,2	40,0	30,7	35,0
60-80	50,7	42,0	35,6	32,4	23,1	24,9
80-100	41,0	32,6	27,5	24,8	16,2	20,4
0-100	333,4	279,2	243,4	223,0	173,0	207,3

Примітка: 1 – лучно-чорноземний глейовий ґрунт "40-років Жовтня"; 2 – лучно-чорноземний глейовий ґрунт радгосп "Перемога"; 3 – темно-каштановий важкосуглинковий ґрунт радгосп "Перемога"; 4 – темно-каштановий середньосуглинковий ґрунт колгосп ім. Кірова; 5 – темно-каштановий легкосуглинковий ґрунт, Херсон, Інститут зрошуваного землеробства; 6 – темно-каштановий легкосуглинковий ґрунт, Херсон, Інститут зрошуваного землеробства; 7 – темно-каштановий середньосуглинковий ґрунт радгосп "Білозірський"; 8 – темно-каштановий середньосуглинковий ґрунт "Приозерний"; 9 – болотно-лучний сильно осолоділий ґрунт "40-років Жовтня".

Гумусові речовини ґрунтів поділяються на дві великі групи: 1) **неспецифічні органічні речовини**, які можуть бути виділені із ґрунту, ідентифіковані і кількісно визначені (цукор, амінокислоти, білки, органічні основи, дубильні речовини, органічні кислоти і т.п.). У більшості мінеральних ґрунтів вони складають одиниці відсотків загального вмісту органічної речовини; 2) **специфічні**

гумусові речовини (фульвокислоти, гумінові кислоти, гумін, гіматомеланові кислоти), які складають приблизно 80-90 % загального вмісту органічної речовини в більшості мінеральних ґрунтів. Груповий склад гумусу чорноземів південних радгоспу "40-років Жовтня" та Миколаївської сільськогосподарської дослідної станції приведено у табл. 4.

Таблиця 4. Груповий склад гумусу, % до загального органічного С

Назва показників	Глибина відбору зразків, см			
	0-20	20-30	30-45	45-55
Радгосп "40-років Жовтня"				
С органічний у ґрунті	2,81	1,68	1,25	0,73
С гумінових кислот	30,90	30,40	22,40	19,20
С фульвокислот	10,70	10,10	14,40	16,40
С залишку	58,40	59,50	63,20	64,40
С _{гк} :С _{фк}	2,90	3,00	1,56	1,17
С органічний у ґрунті	3,02	2,45	1,86	1,74
С гумінових кислот	33,80	33,20	24,70	20,60
С фульвокислот	12,30	13,30	14,60	17,20
С залишку	53,90	53,50	60,40	61,20
С _{гк} :С _{фк}	2,74	2,50	1,69	1,20

За показниками приведеними у таблиці 4 гумус у шарі 0-45 см відноситься до гуматного типу а нижче – до фульватно-гуматного.

Гумусові речовини ґрунту складаються з ряду високомолекулярних сполук, які мають кислотний характер. Але у вигляді вільних кислот у ґрунтах гумусові речовини, як правило, не зустрічаються. Більшість із них знаходиться у різних формах зв'язку з мінеральною частиною ґрунту або материнської породи, утворюючи комплексні орґано-мінеральні сполуки.

Гумусові речовини мають такі основні властивості і штрихи будови: 1) специфічний колір, який варіює від темно-бурого, майже чорного до червоно-бурого й оранжевого для різних груп і фракцій гумусових речовин; 2) кислотний характер, обумовлений карбоксильними групами; 3) уміст вуглецю від 36 до 62 %, азоту від 2,5 до 5 % у різних групах і фракціях; 4) наявність у всіх групах циклічних фрагментів, які містять 3-6 % гетероциклічного азоту; 5) наявність негідролізованого азоту в кількості 25-35 % від загального;

6) велика різномірність речовин за молекулярною масою в межах від 700-800 до сотень тисяч.

Основними групами гумусових речовин є гумінові кислоти разом з ульміновою, креновою, фульвокислоти і ґрунтові гуміни (не гідролізовані рештки) із невеликою кількістю воску, смол або бітумів та інших речовин, близьких за своєю природою до речовин рослинного походження. Найбільше значення у процесах ґрунтоутворення мають гумінова та фульвокислота.

Гумінова кислота являє собою групу високомолекулярних речовин з умістом азоту та кислоти циклічної будови, які витягаються із ґрунту лугом у вигляді темного розчину (гумати натрію, амонію або калію) і осаджуються мінеральними кислотами у вигляді аморфного осаду – гелю. Уміст гумінових кислот у чорноземах південних становить 33,8-19,2 % і знижується з глибиною (табл. 5). Склад гумінових кислот: С від 52 до 62 %, Н – 2,8-5,8, О – 31-39, N – 2,6-5,1 %.

Солі гумінових кислот з одновалентними основами (літій, натрій, калій, амоній) розчинні у воді й утворюють темно-кольорові золи (колоїдні системи). Гумати (солі) із

двох- і трьохвалентними катіонами нерозчинні й утворюють гелі. Завдяки цій властивості гумінові кислоти акумулюються у верхньому шарі ґрунту і сприяють накопиченню елементів ґрунтової родючості.

Гумінова кислота створює у ґрунті складну систему різного ступеню ущільненості й конденсації, яка у результаті життєдіяльності мікроорганізмів безперервно поновлюється. У гумінових кислотах присутні й зольні речовини: P, S, Fe, K, Ca та інші. Отже, гумінові кислоти являють собою найбільш цінну частину гумусу: вони володіють підвищеною вбирною здатністю води, макро- і мікроелементів живлення рослин. Крім цього, велика їх роль в утворенні ґрунтових агрегатів (структури).

Фульвокислота – це світло-жовті гумусові речовини, які залишаються у розчині після підкислення лужної витяжки з ґрунту й випадання у осад темних гумінових кислот. Відрізняється від гумінової кислоти меншим умістом вуглецю і підвищеною кількістю води. Елементний склад її такий: C – 44-50 %, O – 42-48, H – 4,6-6,0, N – 2,5-5,5 %. Уміст фульвокислот у чорноземах південних становить 10,1-17,2 % і збільшується з глибиною (табл. 4).

У фульвокислотах переважають карбоксильні (COOH) і фенолгідроксильні (OH) функціональні групи. Фульвокислоти колоїдно-розчинні у воді. Молекулярна маса їх значно нижча ніж у гумінових кислот.

Гумінова кислота з катіонами K, Ca, Mg, Na утворює солі, які мають назву **гумати**.

Завдяки своїй кислотності фульвокислоти руйнівно діють на мінерали ґрунту. Солі фульвокислот з одно- і двохвалентними основами розчинні у воді, тому часто вимиваються у глибші горизонти з інфільтраційним потоком при перезволоженні.

Отже, фульвокислота знаходиться у ґрунті у вільному стані і сприяє протіканню підзолютворювально-го процесу.

Гуміни це найбільш інертна маса у ґрунті, складається, в основному, на 60-70 % із нерозчиненої (у лугах) гумінової кислоти. Вони тісно пов'язані з мінеральною частиною ґрунту.

За І.В.Тюрніним, гуміни мають дуже міцний зв'язок із гуміновими і фульвокислотами (за типом складних ефірів і ангідридів). Вони втратили значну частину кислотних властивостей у процесі поліконденсації й полімеризації. Крім того, до складу гумінів часто входять вугільні частки, які утворюються при карбонізації рослинних залишків. Гуміни являють собою інертні включення, які безпосередньо не беруть участі у ґрунтових процесах.

Висновки. 1. Щорічна біологічна маса органічних речовин рослинності яку залишають культури агроценозів у профілі ґрунту така: озима пшениця – 3,5-5,0 т/га, кукурудза – 3,5-5,5, горох – 3,0-3,5, ярі (овес, ячмінь) – 2,0-2,5 т/га, багаторічні бобові трави і травосуміші – 6-12 т/га повітряно-сухої маси. Ця маса є основним джерелом поповнення запасів гумусу.

2. Зрошувані ґрунти у порівнянні з незрошуваною ділянкою містять більшу кількість різних видів бактерій у всьому 0-100 см профілі. Ці бактерії приймають участь у процесі розкладу органічних речовин та утворенні гумусу.

3. Зрошення ґрунтів Інгулецької зрошувальної системи сприяло у порівнянні з богарними посиленню процесів детоксикації ґрунту, підвищувало мікробіологічну активність, знижувало уміст фітотоксичних форм мікроорганізмів.

4. За роки зрошення вміст гумусу в орному шарі знижувався. Водночас відзначено його накопичення в шарі 60-100 см. В цілому, запаси гумусу у шарі ґрунту 0-100 см, за роки зрошення зросли. Нині загальні запаси гумусу у метровому шарі чорноземів південних зрошуваних змінюються від 189,5 до 291,7 т/га, темно-чорноземних ґрунтів – від 279 до 333 т/га, темно-каштанових – від 173 до 291,8 т/га й лучно-болотних ґрунтів – близько 250 т/га.

5. Уміст гумінових кислот у чорноземах південних становить 33,8-19,2 % і знижується з глибиною, а уміст фульвокислот – 10,1-17,2 % і збільшується з глибиною. Тип гумусу у шарі 0-45 см чорноземів південних гуматний, а нижче – фульватно-гуматний.

1. Агрохимические методы исследования почв. – М.: Наука, 1975. – 656 с. 2. Аринушкина Е.В. Руководство по химическому анализу почв. Изд. 2-ое, переработанное и дополненное. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – 630 с. 3. Буданов М.Ф., Мошинская И.К. Влияние орошения на почвенные и гидрогеологические условия Ингулецкого массива. Орошение. Научн. Труды. Вып. 81/7. Госсельхозиздат УССР. 1962. – С. 4-27. 4. Изменение мелиоративно-гидрогеологических условий водораздельных массивов под влиянием орошения. Коллектив авторов под руководством В.Г. Ткачук. – К., Урожай, 1970. – 248 с. 5. Лозовицкий П.С. Влияние тривалого зрошення слабомінералізованою водою на показники родючості чорноземів південних // Вісник аграрної науки. 1996. №3. – С. 21-26. 6. Лозовицкий П.С. Обоснование необходимости химической мелиорации поливной воды Ингулецкой оросительной системы // Гидротехника и мелиорация в Украине. – Киев, ИГиМ. 1993. Вып. № 2. – С. 128-137. 7. Махов Г.Г. Агро-виробнича характеристика ґрунтів зони бавовносіяння УРСР. – Київ-Полтава, 1937. – 144 с. 8. Мусиенко А.В. Влияние оросительной воды на засоление и осолонцевание почв Ингулецкого массива. // Мелиорация и водное хозяйство. – Киев, 1968. Вып. № 9. – С. 69-77. 9. Муха В.Д., Васильева Л.Н., Куцыкович М.Б., Мусса К.Ф. О малонатриевой солонцеватости почв // Почвоведение. 1984. № 2. – С. 77-81.

Надійшла до редколегії 30.09.08

УДК 551.9

І. Купріков, інж., С. Сніжко, д-р геогр. наук

ВПЛИВ КЛІМАТУ НА ВНУТРІРІЧНИЙ ХІД РІЧКОВОГО СТОКУ ТА АТМОСФЕРНИХ ОПАДІВ В УКРАЇНІ

Досліджено зміни внутрірічного ходу річкового стоку та атмосферних опадів під впливом кліматичних змін на території України.

Inneryear course changes of river flow and atmospheric precipitation under climatic changes in Ukraine are researched.

Актуальність проблеми. Відомо, що в двадцятому сторіччі глобальні зміни клімату призвели до збільшення температури Землі приблизно на $0,6 \pm 0,2^{\circ}\text{C}$ [1]. Це викликало порушення водного балансу окремих регіонів нашої планети. Так, в північній півкулі на 5–10% збільшились опади, зросла кількість злив та катастрофічних паводків на річках.

В Україні також спостерігаються зміни кліматичних та гідрологічних характеристик протягом останнього

сторіччя. Аналіз середньорічних значень температури у межах трьох зон, в котрих розміщена Україна, показав, що на півночі країни збільшення температури склало $0,7\text{--}0,9^{\circ}\text{C}$, на півдні – $0,2\text{--}0,3^{\circ}\text{C}$ [2]. Тобто спостерігається стійка тенденція до потепління клімату.

Збільшення середньорічної кількості опадів відбувалося нерівномірно. В окремих районах України їх кількість зросла на 7–10%, а на інших територіях ці зміни залишалися в межах кліматичних норм. Кліматичні змі-

© Купріков І., Сніжко С., 2009

ни сприяли формуванню стійких тенденцій до збільшення водного стоку річок України. Згідно статистичного аналізу даних за період з 1880 по 2004 рр. Зміна середнього річного стоку найбільших річок України характеризується лінійними трендами з додатними коефіцієнтами. Середні величини збільшення водного стоку складають: Верхній Дніпро – 9,7%, Десна – 4,7%, Сіверський Донець (в місті Ізюм – 29,2%, Південний Буг – 18,1% (з 1910 по 2004 р.) [3].

Протилежна тенденція зміни водного стоку спостерігається у Карпатах. За даними прикордонного гідрологічного посту Вилко середній річний стік річки Тиси зменшився на 2,8%. Стік Пруту у Чернівцях відповідно зменшився на 28,8% [3].

Крім змін середніх річних значень кількості атмосферних опадів і річкового стоку важливим наслідком потепління клімату є зміна сезонного розподілу цих характеристик.

Аналіз попередніх досліджень. В наш час дослідженню проблеми зміни річкового стоку під впливом кліматичних чинників присвячена значна кількість наукових досліджень в усьому світі. На пострадянському просторі цією проблемою займалися такі вчені як І. Шикломанов, Р. Кліге, В. Георгіївський, В. Логінов. В Україні питанням впливу кліматичних змін на сезонний розподіл стоку займалися Є. Гопченко, Н. Лобода, А. Шерешевський, В. Гребінь, В. Вишневецький.

Враховуючи реальну ймовірність змін водного стоку річок України під впливом довгострокових кліматичних змін, можливі негативні наслідки для господарства України, подібні дослідження необхідно продовжувати та поглиблювати.

Методичні підходи до дослідження. Базуючись на тому, що для усіх обраних метеостанцій (за виключенням Карадазької геофізичної обсерваторії, що розташована на півдні Криму і віддалена від великих населених пунктів) у другій половині восьмидесятих років XX сто-

річчя (1987–1988 роки) спостерігалось порушення стаціонарності в рядах температур повітря, ряди досліджуваних характеристик (витрат води та опадів) за допомогою побудови кумулятивних кривих [3] було поділено на два періоди: від початку спостережень до 1987 року (I період) і від 1988 року до наших днів (II період).

Цілком очевидно, що виявлене порушення стаціонарності досліджуваних рядів що пов'язане зі зміною кліматичних умов, могло проявитися і в процесах формування опадів та стоку, особливо після 1987 року.

Зміна кліматичних умов формування водного стоку й атмосферних опадів проявляється в першу чергу в характері їх внутрірічного розподілу. Щоб впевнитися в цьому нами було проведено ряд розрахунків для дослідження сезонної зміни річкового стоку та кількості атмосферних опадів в другому періоді по відношенню до першого. Зокрема було розраховано характеристики сезонного розподілу водного стоку за обидва періоди та виконано їх порівняння. Порівняння здійснювалось за двома варіантами.

1. Як різниця між їх частками (у відсотках від річної величини за обидва досліджувані періоди).

2. Як різниця між їх значеннями за обидва періоди, виражена у відсотках.

Основні результати дослідження. Аналіз змін сезонних значень річкового стоку. Для всієї рівнинної території України характерним є зменшення частки стоку, що припадає на весняну повінь і збільшення частки меженного стоку (як протягом зимової, так і літньо-осінньої межени). Зменшення стоку (у відсотках) протягом зимових місяців характерне лише для річок Самара і Лугань, басейни яких розташовані в південній частині країни. Оцінка зміни значень водного стоку досліджуваних річок по сезонах приведена у табл. 1.

Таблиця 1. Зміна водності річок України по сезонах (за першим варіантом)

Річка – пункт спостережень	Зміна водності, %			
	весна	літо	осінь	зима
Буг – Кам'янка Бузька	-5,6	+1,3	+2,5	+1,8
Ворскла – Кобеляки	-8,7	+3,5	+3,5	+1,6
Десна – Чернігів	-11,8	+1,3	+3,2	+7,3
Дніпро – Київ	-10,9	+0,2	+3,8	+6,9
Лугань – Луганськ	-2,3	+2,1	+1,8	-1,6
Пд. Буг – Олександрівка	-18,0	+2,9	+8,2	+7,0
Сіверський Донець – Ізюм	-15,7	+6,0	+7,2	+2,4
Самара – Кочережки	-3,3	+1,2	+6,5	-4,4
Сула – Лубни	-10,8	+2,8	+2,3	+5,8
Тетерів – Житомир	-14,3	+6,6	+0,9	+6,8
Стрий – Верхнє Синьовидне	+1,8	-8,3	+5,7	+0,6
Прут – Чернівці	-0,5	-4,9	+5,8	-0,4
Тиса – Вилко	+0,8	-6,7	+6,2	-0,4
Уж – Ужгород	+2,3	-3,2	+6,0	-5,2

Зменшення стоку весняної повені і збільшення стоку зимової межени пов'язано із значним зростанням зимових температур повітря (в основному – січня і лютого) протягом другого періоду досліджень, що приводить до регулярних відлиг. Збільшення стоку літньо-осінньої межени можна пов'язати зі збільшенням кількості атмосферних опадів, що припадає на ці сезони, мова про що піде далі. Для Карпатського регіону зміни водного стоку протягом зимових та весняних місяців є несуттєвими. Виключенням тут є басейн річки Уж, де можна відмітити збільшення стоку навесні і зменшення (досить

суттєве) взимку. В цілому для регіону характерним є зменшення частки стоку, який припадає на літо і збільшення стоку восени, що також викликано перерозподілом опадів протягом цих сезонів.

Необхідно також зазначити, що в цьому випадку значення сезонної зміни річкового стоку та кількості опадів розраховувалися як різниця між їх частками (у відсотках від річної величини за обидва досліджуваних періоди), а не як різниця між їх значеннями за обидва періоди, виражена у відсотках, бо в такому випадку матимемо наступне (табл. 2).

Таблиця 2. Зміна водності річок України по сезонах (за другим варіантом)

Річка – пункт спостережень	Зміна водності, %				
	весна	літо	осінь	зима	рік
Буг – Кам'янка Бузька	+12,5	+40,0	+50,0	+50,0	+36,4
Ворскла – Кобеляки	-26,1	+23,1	+11,8	+4,2	-5,7
Десна – Чернігів	-20,3	+12,9	+29,9	+65,1	+4,2
Дніпро – Київ	-19,8	+6,0	+33,9	+57,4	+4,8
Лугань – Луганськ	+8,3	+20,0	+20,0	0	+9,4
Пд. Буг – Олександрівка	-75,6	+4,4	+40,5	+20,0	-12,4
Сіверський Донець – Ізюм	-38,1	+47,6	+57,1	+11,1	0
Самара – Кочережки	+9,5	+25,0	+100	0	+12,2
Сула – Лубни	-53,3	0	-9,1	+5,9	-26,7
Тетерів – Житомир	-50,0	+28,6	0	+22,2	-9,3
Стрий – Верхнє Синьовидне	+15,1	-25,8	+47,8	+13,0	+10,1
Прут – Чернівці	-15,4	-33,3	+25,7	+19,2	-14,3
Тиса – Вилोक	+1,2	-39,5	+38,1	-2,9	-0,9
Уж – Ужгород	-2,8	-36,4	+28,6	-33,3	-10,6

Як видно з табл. 2., сезонні значення, отримані за цією методикою приблизно на порядок перевищують за модулем значення таблиці 1., але для таких порівнянь вони є менш коректними. Наприклад, річний стік Бугу в районі Кам'янки Бузької виріс більш, ніж на третину. В результаті збільшення стоку (у відсотках порівняно із попереднім періодом) було зафіксоване не лише під час

зимової та літньо-осінньої межени, а й під час весняної повені – за рахунок того що в порівнянні із попереднім сезоном витрати зросли навіть у цей період.

Аналіз змін сезонних значень атмосферних опадів. Суттєво відрізняється від сезонних змін річкового стоку перерозподіл, якого зазнав внутрірічний хід атмосферних опадів. Його характеристика приведена у табл. 3.

Таблиця 3. Зміна кількості атмосферних опадів в Україні по сезонах (за першим варіантом)

Пункт спостережень	Зміна опадів, %			
	весна	літо	осінь	зима
Житомир	+1,3	-1,6	+1,9	-1,6
Кам'янка Бузька	+2,7	-3,9	+3,2	-2,0
Карадаг	+0,6	-2,7	+9,5	-7,4
Київ	+0,6	-2,2	+4,0	-2,4
Коломия	+0,5	-2,8	+2,3	0
Лубни	+3,5	-3,4	+3,9	-4,0
Луганськ	-2,2	-2,0	+3,2	+1,0
Павлоград	+5,4	-0,2	+1,6	-6,9
Полтава	+5,2	-8,6	+3,6	-0,1
Рахів	+2,1	-8,3	+3,4	+2,9
Стрий	+1,7	-5,5	+5,1	-1,5
Ужгород	+0,8	-4,0	+3,7	0
Умань	-1,5	-0,2	+5,1	-1,5
Харків	+2,9	-5,0	+4,5	-2,5
Чернівці	-0,3	+0,6	+0,9	-1,2
Чернігів	+4,2	-5,5	+1,6	-0,3

Навесні практично для всіх пунктів спостережень, не залежно від їх географічного розташування характерним є збільшення кількості опадів (виключенням є Луганськ, Умань і Чернівці). В літні місяці спостерігається зменшення кількості опадів, за виключенням лише Чернівців. Восени в усіх без виключення пунктах спостережень відбувалось зростання кількості опадів, з чим пов'язане збільшення річкового стоку в цей час, найбільш суттєве –

на Карпатських річках. На рівнинній частині України, особливо – на півдні, характерним є зменшення кількості опадів взимку (виключенням є лише Луганськ). В Карпатському регіоні кількість зимових опадів не зазнала значних змін, а в місті Рахів – навіть збільшилась.

Якщо визначати зміну кількості опадів як різницю між їх значеннями за обидва періоди, виражену у відсотках, отримаємо наступні значення (табл. 4).

Таблиця 4. Зміна кількості атмосферних опадів в Україні по сезонах (за другим варіантом)

Пункт спостережень	Зміна опадів, %				
	весна	літо	осінь	зима	рік
Житомир	+14,8	+3,4	+16,8	-3,3	+7,7
Кам'янка Бузька	+15,4	-8,0	+17,4	-11,5	+2,6
Карадаг	+22,8	+8,3	+65,2	-18,8	+19,2
Київ	+7,4	-1,9	+23,1	-9,5	+4,5
Коломия	+8,9	0	+19,5	+6,3	+6,7
Лубни	+25,0	-3,6	+25,5	-13,2	+7,4
Луганськ	+14,7	+19,0	+43,8	+33,8	+26,3
Павлоград	+43,8	+16,7	+25,7	-18,4	+17,1
Полтава	+35,5	-19,7	+25,6	+8,6	+9,2
Рахів	+15,7	-25,3	+20,6	+21,1	+5,8
Стрий	+9,5	-12,8	+28,3	-8,7	+1,8
Ужгород	+1,9	-17,6	+13,3	-1,9	-1,9
Умань	+6,3	+13,0	+47,4	-15,7	+13,6
Харків	+11,5	-18,2	+17,8	-15,7	-1,6
Чернівці	-0,7	+1,9	+5,3	-8,9	+0,6
Чернігів	+26,3	-11,5	+12,2	+3,0	+5,3

Результат є подібним до того, який був отриманий для дослідження річкового стоку, в цьому випадку перший варіант оцінки також є більш коректним. Для прикладу можна розглянути опади по місту Луганськ, де за другий період їх річна кількість зросла більш, ніж на чверть. При цьому вона збільшилась (вельми суттєво) для кожного сезону.

Висновки. Протягом останніх двадцяти років сезонний хід річкового стоку та атмосферних опадів в Україні зазнав суттєвих змін. Рівнинна територія характеризується зменшенням весняної (повеневої) частки стоку (найсуттєвіше – від 49,5 до 31,5% – Південний Буг (значення, як і усі подальші – за першим варіантом дослідження) і збільшенням частки меженного стоку (протягом літньо-осінньої межени – від 11,7 до 18,3% – Сіверський Донець; протягом зимової межени – від 12,4 до 19,7% – Десна). В Карпатах зміни водного стоку протягом зимових та весняних місяців є незначними (найсут-

тєвіші – в басейні річки Уж: навесні – збільшення від 39,6 до 41,9%; взимку – зменшення від 29,9 до 24,7%), зменшуються літні (від 20,1 до 28,4% – Стрий) і збільшуються осінні витрати води (від 15,8 до 22% – Тиса). Навесні і восени майже на всій території країни спостерігається збільшення кількості опадів (найбільші: навесні – з 24 до 29,4% – Павлоград, восени – з 24,5 до 34% – Карадаг) а влітку та взимку (за виключенням Карпат) – зменшення (найбільші: влітку – з 36,7 до 28,1% – Полтава, взимку – з 24,8 до 17,9% – Павлоград).

1. Клімат України. – К.: Вид-во Раєвського, 2003. – 343 с. 2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2003 році. – К.: Вид-во Раєвського, 2001. – 112 с. 3. Kuprikov Ivan, Snizhko Sergiy. Climate change and river runoff in Ukraine. Belgrade: WMO/UNESCO. – 2006.

Надійшла до редколегії 18.03.08

УДК 551.9 + 372.6 (477)

І. Щербань, канд. геогр. наук

НЕБЕЗПЕЧНІ АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ

Досліджено небезпечні та аномальні агрометеорологічні явища, які спостерігались в Україні з 1998 р. до 2007 р. Розглянута інтенсивність та тривалість явищ, площа поширення, збитки. Проаналізовані циркуляційні умови виникнення заморозків і посух.

The extreme agrometeorological events in Ukraine (1998-2007 years) are investigated. The intensity and duration of events, their square spreading and damage are considered. The circulating conditions of the frosts and droughts beginning is analysed.

Продуктивність сільськогосподарських культур та якість продукції змінюються з року в рік під впливом щорічних агрометеорологічних умов, залежать від ступеня їх сприятливості для сільськогосподарських культур, які вирощуються, особливо в критичні періоди розвитку рослин.

Часто суттєвим чинником таких змін є несприятливі та стихійні метеорологічні умови. Несприятливі для сільського господарства агрометеорологічні явища призводять до неврожайних років. Коли такі явища спричинюють серйозні збитки рослинництву та тваринництву, їх відносять до небезпечних метеорологічних явищ [2, 3].

В агрометеорології особливо небезпечними явищами вважають такі, які за своєю інтенсивністю, тривалістю впливу або часу виникнення (наприклад, у критичний період розвитку рослин) можуть спричинити або спричинюють значні збитки врожаю сільськогосподарських культур.

У даній статті розглядаються небезпечні агрометеорологічні явища, які спостерігались в Україні останні 10 років (1998-2007 рр.). За цей період небезпечні агрометеорологічні явища спостерігались щорічно. Усі вони представлені у відповідних оглядах, які підготовлені Українським гідрометеорологічним центром [4].

Десятиліття – це не дуже тривалий період, однак ці 10 років відзначені екстремальними агрометеорологічними умовами для сільськогосподарських рослин.

До агрометеорологічних явищ, небезпечних для сільськогосподарського виробництва у теплий період року, відносять: заморозки, посухи, суховії, пилові бурі, град, сильні зливи, перезволоження ґрунту. До небезпечних агрометеорологічних явищ холодного періоду року відносять вимерзання, льодова кірка, промерзання ґрунту та ін.

У табл. 1 наведені особливо небезпечні (аномальні) агрометеорологічні явища, тобто такі, які спостерігаються достатньо рідко за тривалий період, характеризуються значною площею поширення та значними

збитками, наслідками зафіксованого явища. До таблиці не ввійшли усі явища, які відмічені впродовж досліджуваного періоду.

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що заморозки та посухи спостерігаються щороку.

Стосовно аномальності цих явищ, то історично пізній заморозок спостерігався 19 червня 2000 р.

Найчастіше заморозки впродовж досліджуваного періоду зафіксовані в травні, особливо – 23-24 травня 2001 р., коли вони охопили 13 областей та тривали 4-7 днів і спричинили пошкодження плодово-ягідних культур, розсади овочевих, сходів картоплі та цукрового буряку. Лише в 1998 р. заморозки відмічались на початку вересня в північних, центральних областях та на сході, а також в АР Крим. Інтенсивність заморозків становила 0- -3° С, як наслідок – була пошкоджена теплолюбна городина та баштанні культури. Аномальним був також заморозок у травні 1999 р. За останні 50 років ці заморозки за інтенсивністю, тривалістю та територією охоплення виявились одними з найсуворіших для цього періоду. В цей час (3-7 травня 1999 р.) над Україною спостерігався північно-західний потік повітряних мас. Переміщення антициклону зі Скандинавії й спричинило виникнення заморозків. Звичайно заморозки виникають внаслідок переміщення сухого арктичного холодного повітря, тобто через вторгнення холодної повітряної маси.

Розглянемо умови виникнення посух в Україні впродовж розглянутого періоду.

Особливо небезпечними були посухи 1999, 2003, 2005, 2007 рр., які охоплювали майже всю територію України та призвели до значного пошкодження сільськогосподарських рослин. Основні показники перерахованих посух наведені в таблиці.

Червень та липень 1999 р. були аномально жаркими: у червні на Луганщині температура повітря піднімалась до 37°С, а у липні – у Дніпропетровську було 40°С. Посушливі умови в червні були обумовлені поширенням

гребеня антициклону зі сходу. У липні жарку погоду зумовило переміщення гребенів Азорського антициклону.

У 2003 р. травень був надзвичайно спекотним та в більшості областей найсухішим за увесь період спостережень: максимальна температура повітря досягала 30-35°C, спостерігався дефіцит опадів.

Внаслідок панування посушливих умов у 2005 р. з 20 серпня до 10 жовтня на більшій частині території України, спостерігалась надзвичайно сильна посуха. Тривалість періоду без дощів досягала 50-60 днів, запаси продуктивної вологи орного шару ґрунту не перевищували 3-7 мм, місцями 10-сантиметровий шар та орний шар були зовсім сухими. На кінець вересня площа, охоплена ґрунтовою посухою, становила 70-80%, на території південно-східних областей було охоплено 90-100% площ.

У 2007 р. посуха почалась з травня – він був жарким та сухим (у центральних та східних областях температура повітря підвищувалась до 35-37°C). Високі температури липня 2007 р. (40-41°C на Миколаївщині та Одещині) були спричинені областю високого тиску азорського походження. Серпень 2007 р. характеризувався також високими температурами повітря, які досягали 35-39° С. Сильна спека тривала з 18 до 25 серпня, завдяки існуванню мало градієнтного баричного поля, сформованого в повітряній масі субтропічного походження. Тобто, над Україною панувало сухе жарке повітря.

Особливо небезпечними для рослин є літньо-осінні посухи. Разом з тим, в окремі роки посухи спостерігаються з весни до осені, тим самим призводячи до зменшення врожаю поточного року та послаблюючи висаджені озими рослини до початку перезимівлі.

Таблиця 1. Аномальні агрометеорологічні явища

Явище	Місяць, рік	Район поширення	Інтенсивність	Збитки
Вимерзання	2 декада грудня 1997 – січень 1998	8 областей та АР Крим	Зниження температури повітря до -31-32°, місцями до -35°C	Озимина вимерзла на площах 1,5 млн. га, загибель озимого ячменю в Херсонській обл. до 90% площі
Промерзання ґрунту	Грудень 2002	На більшій частині території України	Промерзання до 100-105 см. Грудень був найхолоднішим за період спостережень	Озима пшениця вимерзла на площі 20-30%, озимий ячмінь – 80-100%.
Льодова кірка	Кінець грудня 2002 – середина березня 2003	19 областей	Притерта кірка 1-6 см	Загибель озимих (70-90%) в 4 областях. Понад 50% – в 7 областях. По Україні загальна площа загибелі озимини – до 63%. Вперше за 50 років.
Пилова буря	2 декада квітня 2003	4 області	Протягом 3-8 днів відносна вологість повітря знизилась нижче 30%	До 2003 р. пилові бурі не відмічались більше 20 років. Вітер зі швидкістю 15-25 м/с, місцями до 28-35 м/с
Пилові бурі з видуванням	1 декада жовтня 2003	АР Крим	Пориви вітру до 26-32 м/с	Локальне видування посіяних озимих культур.
Пилові бурі	Березень 2007	9 областей		Видування зерна посіяної ярини, занесення ґрунтом, засікання рослин
Заморозки	3-5 вересня 1998	11 областей	Від 0 до -3°C	Пошкоджена теплолюбна городина та баштанні культури
Заморозки	Травень 1999	7 областей	-1-4° С, місцями до -11° С, тривалість 3-8 днів	Загальна площа загибелі та пошкодження становила близько 1,3 млн. га
Заморозки	19 червня 2000	4 області	Від 0 до -1°C	Історично пізній заморозок. Загибель кукурудзи та овочевих
Заморозки	23-24 травня 2001	13 областей	0-4°, тривалість 4-7 днів	Пошкодження плодово-ягідних культур, розсади овочевих, сходів картоплі та цукрового буряку
Посуха	Середина квітня-середина червня 1998	4 області	Жорстка посуха, ГТК 0,3-0,5 15-20 днів з суховіями	Максимальна температура > 30°, до 35-38°. Врожай ярого ячменю найменший за повоєнний період.
Посуха	Літньо-осіння 1998	АР Крим, 4 області	ГТК 0,0-0,3	Посіви озимих увійшли в зиму зрізженими, недорозвиненими
Посуха	Літньо-осіння 1999	Майже вся територія України (крім західних областей)	Температура >25° – протягом 75 днів, > 30°C – 40-65 днів	Урожай зернових отримано на 1,5 ц/га менше 1998 р. Урожай картоплі та кукурудзи найнижчий за останні 30-50 р. Близько 30% засіяної озимини під урожай 2000 р. ввійшли в зиму слабкорозвиненими. На багатьох полях (10-25%) східних, південних та центральних областей сходи не з'явилися зовсім
Посуха	Весняна 2002	АР Крим, Херсонська	Повітряно-ґрунтова посуха	На 20-30% площ відмічалось повне засихання рослин
Посуха	Весняно-літня 2003	По всій Україні (крім заходу)	Без ефективних опадів 59-70 днів, з суховійними явищами	У 9 областях сформувалась надзвичайно низька продуктивність посівів ранніх ярих хлібів
	Осінь 2003	Південний схід, АР Крим	Кількість опадів 15-25% норми, ґрунтова посуха	Повне висихання орного шару спричинило затримку сіви озимих, або їх доводилось висівати в сухий ґрунт

Продовження табл. 1

Явище	Місяць, рік	Район поширення	Інтенсивність	Збитки
Посуха	20 серпня – 10 жовтня 2005	По всій Україні (крім заходу)	Сильна посуха: тривалість бездощів'я сягала 50-60 днів, орний шар був зовсім сухий	Стан озимини на 64% площ був незадовільний, посіви зріджені, плямисті
Посуха	Середина травня – кінець серпня 2007	9 областей (південно-східна частина України)	Максимальна температура повітря 34-42°C	Пригнічення та ускладнення умов для росту і розвитку ранніх хлібів
Суховійні явища	Середина квітня – 1 половина травня 2006	По всій Україні Східна частина	Відсутність ефективних опадів, відносна вологість повітря < 30%	Пригнічення рослин, ускладнення умов росту та розвитку ранніх ярих, зернобобових та технічних культур
Перезволоження ґрунту	Червень 2001	Північні, східні області, АР Крим	1-2 місячні норми, місцями 2,5 норми	Стеблове полягання озимини, ураження септоріозом, борошністою россою, бурою іржею
Тривалі дощі	25 липня – 4 серпня 2004	9 областей (захід, центр)	2-3 місячні норми	Стікання зерна, полягання рослин, проростання зерна та ураження грибковими хворобами
Сильні зливи з градом	Квітень, червень 2006	Західні області	Діаметр градин 7-15, подекуди 25-35 мм	Пошкоджені та змиті посіви цукрового буряку, перезволоження ґрунту, поширення грибкових хвороб, полягання посівів, підтоплення присадибних ділянок
Сильні зливи з градом, шквали 20-22 м/с, грози	14-17 липня 2006	Північна частина Тернопільщини	107 мм	Полягання посівів, призупинення збирання ранніх хлібів

Шкодочинність літньо-осінніх посух полягає в тому, що рослини пригнічуються, стан озимини погіршується, рослини входять в зиму слабкорозвиненими, з пониженою морозостійкістю та недостатньою висотою посівів. Знижена морозостійкість посівів призводить до того, що вони стають вразливими до небезпечних агрометеорологічних явищ холодного періоду [1].

Слід відмітити, що суховії та пилові бурі відмічались рідше протягом досліджуваного періоду.

Перезволоження ґрунту, сильні та тривалі зливи фіксуються переважно у західних областях країни.

За досліджуваний період найбільше несприятливих агрометеорологічних явищ спостерігалось в 2003 р. Озимина ввійшла в зиму послабленою ще з 2002 р., оскільки в грудні відбувалось стрімке промерзання ґрунту (місцями до 100-105 см). На переважній частині України грудень був найхолоднішим за весь період метеорологічних спостережень. До того ж, у більшості областей ґрунт був перезволожений, снігового покриву майже не було.

З кінця грудня 2002 р. до середини березня 2003 р. в Україні спостерігалась притерта льодова кірка (товщиною 1-6 см).

У цілому в Україні загальна площа загибелі посівів озимих від комплексу несприятливих явищ осінньо-зимового та ранньовесняного періодів склала близько

63%. Такі розміри загибелі озимих культур в Україні спостерігались вперше за останні 50 років.

Окрім того, у 2003 р. були зафіксовані весняна повітряно-ґрунтова (10 квітня – 20 червня) та осіння (вересень) ґрунтова посухи, суховійні явища, пилові бурі (3 декада квітня) та заморозки (1 декада червня). Тобто, внаслідок відповідних циркуляційних умов сформувався комплекс несприятливих агрометеорологічних явищ.

Отже, слід відмітити, що вивчення повторюваності, тривалості, площі поширення та періодичності появи несприятливих агрометеорологічних явищ в Україні є дуже важливим моментом. Цікаво, що досліджуваний десятирічний період характеризувався як щорічними несприятливими агрометеорологічними явищами, так і аномальними, які відмічаються один раз за 20, 50 і більше років.

1. Дмитренко В.П., Строкач Н.К. Оценка влияния длительности неблагоприятных и опасных климатических явлений погоды на урожай зерновых культур в основные межфазные периоды развития // Труды УкрНИГМИ. – Вып. 244. – 1992. 2. Настанова гідрометеорологічним станціям і постам. Вип. 11. Агрометеорологічні спостереження. – Київ: Держгідрометслужба, 2007. 3. Настанова по службі прогнозів та попереджень про небезпечні та стихійні явища погоди. – Київ: Держгідрометслужба, 2003. 4. Огляд погоди та стихійних гідрометеорологічних явищ на території України. – Київ: Держгідрометслужба, 2006.

Надійшла до редколегії 30.04.08

УДК 911.3

К. Мезенцев, д-р геогр. наук, Ю. Когатько, асп.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ РЕЛІГІЇ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ, ПОТЕНЦІАЛ КАРТОГРАФІЧНОГО ТА ЦЕНТРОГРАФІЧНОГО МЕТОДІВ

Показано основні методи досліджень з географії релігій в масштабах області.

The basic methods of research in geography of religions are shown in the scales of region.

Постановка проблеми. Протягом кінця ХХ – початку ХХІ століття відбувся значний прорив у розвитку географії релігій України. За короткий час від виникнення нової науки вже було зроблено чимало. Вченими було

обґрунтовано предмет і об'єкт географії релігії, розроблено термінологічно-понятійний апарат, а також проведено релігійно-географічне районування і обґрунто-

вано його критерії, виділено чинники впливу на геоко-
нфесійну ситуацію.

Хоча в той же момент хотілось би зазначити, що дисципліну назвати новою можна умовно. Протягом тривалого часу дослідження з історії і географії релігій велись такими науками, як історія релігій, релігієзнавство, суспільна географія, а також історія. При цьому зарубіжні автори вивчають географію релігій у тісному зв'язку з географією культури. І лише поодинокі вчені, серед яких Р. Стамп і Дж. Еспозіто, проводять дослідження безпосередньо з географії релігій [14, 15].

Слід відзначити, що релігійна тематика в Україні вивчалась досить поверхово. У дорадянські часи це було пов'язано з тим, що релігія й наука завжди знаходились на певній дистанції, а після встановлення радянської влади – через негативне ставлення держави до релігії.

Актуальність проведення дослідження релігійного життя в Україні набуває особливого значення саме зараз, коли почалося духовне відродження населення і свобода віросповідання, що призвело до різкого збільшення кількості існуючих релігійних громад та постійної появи нових релігійних об'єднань.

Одним з важливих аспектів географії релігій як науки є її власні методи дослідження, які вже хоча і є значно розкритими, але ще не зовсім доповнені і перевірені на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної тематики. За останні десять-п'ятнадцять років українськими вченими було зроблено чимало для розвитку географії релігій України. Першою з'явилась доповідь О. Шаблія та О. Вісьтак "Сакральна географія: становлення та проблеми розвитку" (Перм, 1993) [11]. Пізніше у підручнику "Соціально-економічна географія України" (за редакцією О. Шаблія) окремих розділ присвячено географії релігій України [9].

Ще пізніше було опубліковано ряд статей з даної проблематики. Це, насамперед, праці С. Павлова, К. Мезенцева, О. Любіцевої, І. Ровенчака та ін. В. Патійчук, С. Павлов, А. Ковальчук, О. Кучабський захистили дисертації з географії релігій [3, 4, 5, 7]. В статтях і дисертаціях науковці обґрунтували предмет і об'єкт дисципліни. Було розроблено термінологічно-понятійний апарат, основні методологічні засади, а також робились спроби провести релігійно-географічне районування. При цьому з'явилися і роботи з дослідження конкретних регіонів. Так, О. Кучабським проаналізовано формування на Львівщині територіальної релігійної системи, особливостей територіальної організації основних (традиційних) конфесій і надано конкретні рекомендації щодо його удосконалення, здійснено інтегральне релігійно-географічне районування області. В. Патійчук проаналізував територіальну організацію релігійної сфери на прикладі Волині. А. Ковальчук проаналізував георелігійну ситуацію в Україні загалом.

Першим узагальненням стали навчальні посібники "Географія релігій" (С. Павлов, К. Мезенцев, О. Любіцева, Київ, 1998, 1999) та "Сакральна географія" (Л. Шевчук, Львів, 1999) [6, 13].

Виявлення невирішених сторін проблеми. Географія релігій в Україні розвивається досить швидко. Як було описано вище, з'явилося чимало робіт з цього розділу географії культури. При цьому залишається чимало і невирішених проблем.

Основними завданнями науки залишаються:

- узагальнення понятійної бази географії релігій;
- удосконалення методики релігійно-географічного районування території України, мікрорайонування;
- розподіл значень понять "релігійний" і "сакральний";

Також до невирішених завдань можна віднести дослідження георелігійного положення України, удосконалення адміністративно-територіального устрою релігійних конфесій і при можливості вивчення доцільності розміщення сакральних споруд. При цьому слід зазначити, що розвиток теорії значною мірою визначається розвитком дослідницьких методів.

Мета і завдання. Метою написання даної статті є дослідження методів географії релігій і осмислення доцільності їх використання в масштабах вивчення релігій на мезо- і мікрорівні. Основними завданнями є: обґрунтування доцільності використання та систематизація методів дослідження, визначення потенціалу картографічного та центрографічного методів дослідження.

Виклад основного матеріалу.

1. Доцільність використання та систематизація методів дослідження. Кожна наука, відповідно до її специфіки, застосовує свої методи дослідження, які дозволяють належним чином розкрити сутність досліджуваних явищ і процесів. Проведення досліджень з географії релігій, особливо стану та динаміки геоконфесійних ситуацій на окремих, досить обмежених, територіях також вимагає застосування цілого комплексу загальнонаукових, географічних та інших методів.

Так, при аналізі територіально-релігійної ситуації в масштабах області необхідно використовувати **геоситуаційний підхід**. Він включає в себе детальне вивчення взаємного впливу умов і обставин (у першу чергу історико-географічних та політичних), які формують існуючу на даний момент геоконфесійну ситуацію в області і можуть бути причинами її можливих, часто досить радикальних, змін. Загалом, територіальна організація релігійного життя області вивчається, як складова її культурної сфери.

Релігійна ситуація (георелігійна ситуація, ГРС) фіксує стан релігійного життя, відтворює хід релігійного процесу і є особливою якістю геосистеми, яка склалася в процесі розвитку, поширення і функціонування конкретних релігій під впливом внутрішньої логіки розвитку, зовнішнього середовища та в процесі взаємодії з ним та між собою. На думку С.Павлова, ГРС взагалі слід вважати не предметом, а методом географічного дослідження релігійного життя, який дає змогу виявити трансформації територіальних релігійних систем (ТРЛС) у часі й диференціацію їх у просторі залежно від певних умов [5].

Цей метод може бути застосований для характеристики розвитку та функціонування релігійних громад області за період, коли почали фіксуватися точні статистичні дані по релігійних громадах і храмах. Він найбільш придатний для характеристики просторових процесів релігійного життя, коли в його основу покладені сполучення і взаємодія ТРЛС конкретних релігійних напрямків у межах якоїсь території з певним етнокультурним середовищем. При цьому основна роль відводиться порівнянню станів релігійного життя за різні часові проміжки.

При цьому даний метод є найбільш придатним для характеристики просторових процесів релігійного життя, але за умови, що в його основу буде покладено взаємодії між різними територіально-релігійними системами в масштабах однієї певної території під впливом конкретного етнокультурного середовища.

Варто також зауважити, що геоконфесійну ситуацію можна розглядати як якісний стан взаємодії різних територіальних релігійних систем (ТРЛС) за певний проміжок часу, що формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

В процесі аналізу релігійної діяльності регіону доцільно також застосовувати **системний підхід** та його базовий метод – **системно-структурний аналіз**. Основними системами будуть в даному випадку виступати територіальна релігійна система взагалі, а також сукупність релігійних громад різних конфесій у їх взаємодії, храмів і населення, яке не ототожнює себе з жодною релігією, але тим чи іншим чином впливає на геоконфесійну ситуацію. Системно-структурний аналіз – це сукупність методологічних засобів, які дають змогу виявити територіальну структуру релігійних організацій різного віросповідання, їх основні релігійні центри та зв'язки.

Розуміючи й оцінюючи роль вище зазначених методів у дослідженнях з географії релігій, все ж таки варто відзначити, що при проведенні ґрунтовних аналітичних досліджень духовної сфери існування людського суспільства, важлива роль належить і **якісному, просторовому та порівняльному аналізу**, а також **літературному, історичному та цивілізаційному підходам**.

Якісний аналіз дозволяє виявити певну специфіку в розміщенні громад віруючих того чи іншого релігійного напрямку на досліджуваній території і встановити найбільш типові закономірності. При цьому для методу вирішальними факторами об'єктивності будуть точні статистичні дані або безпосереднє спостереження.

Просторовий аналіз вивчення геоконфесійної ситуації на певній території ґрунтується на основі визначення, за статистичними даними, регіонів з певними показниками кількості релігійних громад різного віросповідання. Фактично, просторовий аналіз, поєднуючи результати попередніх аналітичних досліджень, методом районування фіксує стан геоконфесійної ситуації на певній стадії розвитку релігійного процесу. Результатом просторового аналізу є створення за допомогою картографічних методів тематичних георелігійних карт.

Порівняльний аналіз також був застосований під час проведення дослідження релігій на регіональному рівні. Він відіграє важливу роль, оскільки просторово-часові закономірності, певні тенденції у взаємодії релігійного процесу із зовнішнім середовищем, розвиток і динаміку цієї взаємодії можна виявити, зіставляючи геоконфесійні ситуації певних територій (окремих районів області чи міст).

Літературний підхід застосовується на перших етапах проведення дослідження. Його суть полягає в опрацюванні, по можливості, якомога більшої кількості друкованих джерел, тематика яких стосується об'єкта дослідження. В процесі дослідження активно проводиться робота з наявними літературними джерелами з даної тематики. Зокрема, розглядаються матеріали навчальних посібників, богословських та періодичних видань, наукових статей, а також опрацювання документів архівів.

Історичний підхід на основі ретроспективного аналізу відтворює ритми релігійного процесу та найбільш значимі події в релігійному житті і дозволяє встановити причини, які впливали на розвиток геоконфесійної ситуації, як на планеті в цілому, так і в межах окремих регіонів на різних історичних етапах еволюції суспільства. Це один з найважливіших методів географії, як науки і географії релігії зокрема. Історія – географія минулого, тому не можна розпочинати вивчення теперішнього стану релігійного життя без аналізу минулих подій, умов і факторів. Геоконфесійна ситуація в наш час – це наслідок бурхливого релігійного життя минулих століть.

Релігія описувалась в минулому, але робилось це переважно в межах історії, теології і релігієзнавства. І

зараз переведення даних цих наук в географію релігій не тільки доповнить нову науку, але й допоможе прояснити чимало процесів, які відбуваються в наш час.

Цивілізаційний підхід ґрунтується на дослідженні локально-неповторної своєрідності етносів. Ця своєрідність визначається етнокультурними традиціями, які формуються в межах відповідних релігій. Так, серед українців православ'я є домінуючою релігією, а оскільки саме українці складають переважну більшість населення всіх областей окрім АР Крим (в якій також поширене православ'я, адже росіяни також православні), то можна говорити про домінування в межах будь-якої області православної культурної традиції.

Серед конкретних методів дослідження в географії релігії застосовуються методи спостереження, опитування, статистичного аналізу.

В процесі дослідження й аналізу геоконфесійної ситуації в масштабах області особливо доцільно використати **метод спостереження**. Саме в процесі спостереження можна встановити й описати характерні моменти та особливості богослужіння в православних церквах Московського і Київського патріархатів, а також у протестантських церквах.

Важливі результати при аналізі геоконфесійної ситуації в області можна одержати застосуванням методу **безпосереднього опитування** священнослужителів і простих віруючих. Завдяки опитуванню буде, зокрема, встановлено прихожани з яких соціальних груп населення складають більшість у тому чи іншому православному храмі, а також серед різноманітних неправославних громад.

В процесі дослідження необхідно активно застосовувати **статистичний метод**. При цьому основна інформація знаходиться у відділі статистики Чернігівського облвиконкому, а також безпосередньо у відділі у справах релігії. Не можна не врахувати і статистичні дані історичних відділів краєзнавчих музеїв. Завдяки проведеній роботі буде встановлено ряд невідповідностей між офіційними та реальними адресами існування і кількістю релігійних громад, тому бажано брати інформацію з трьох чи й більше джерел, не нехтуючи й спостереженням і опитуванням.

При проведенні аналізу геопросторових аспектів релігійного життя в області застосовується й **картографічний метод**. Зокрема, його роль полягає в опрацюванні всіх картографічних матеріалів, а також складанні нових карт, що відображають сучасну геоконфесійну ситуацію в області. Для дослідження динаміки процесів релігійної діяльності на території ефективним є **центрографічний метод**.

В цілому основними етапами дослідження релігійної діяльності і сакральних просторів є теоретичний, оціночний, аналітичний і конструктивний. Для кожного з цих етапів характерний свій конкретний набір методів (табл. 1).

На теоретичному етапі дослідження основними є філософські і загальнонаукові методи. Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку об'єкта дослідження та ідеї від часу виникнення до стадії вирішення завдання являють собою основу дослідження. Оціночний етап характеризується наявністю багатьох аналітичних і загальнонаукових методів. Основними методами етапу будуть також системно-структурний аналіз, генетичний, ретроспективний, біографічний, історико-географічний зрізів, літературний, формаційний і цивілізаційний. На аналітичному етапі дослідження проводиться дослідження георелігійних систем і сакральних просторів. При цьому проходить обробка статистичної інформації

ції і проводиться її аналіз і узагальнення. На конструктивному етапі доцільним є проведення районування

території, враховуючи чинники, які б сприяли вдосконаленню георелігійної сфери.

Таблиця 1. Систематизація методів дослідження в географії релігії

Етап дослідження релігійної діяльності і сакральних просторів	Методи дослідження	
Теоретичний етап	➤ Аксиоматичний метод; ➤ структуризація; ➤ наукометрія; ➤ індуктивний метод; ➤ гіпотетико-дедуктивний метод; ➤ бібліометрія; ➤ інформетрія.	
Оціночний етап	Методика оцінки релігійної діяльності: ➤ системно-структурний аналіз; ➤ генетичний метод; ➤ ретроспективний метод; ➤ біографічний метод; ➤ метод історико-географічних зрізів; ➤ літературний метод; ➤ формаційний метод; ➤ цивілізаційний метод.	Методика оцінки сакральних просторів: ➤ просторово-порівняльний метод; ➤ порівняльний метод; ➤ історичний метод; ➤ системний метод; ➤ картографічний метод.
Аналітичний етап	➤ Розрахунковий метод; ➤ центрографічний метод; ➤ якісний аналіз; ➤ просторовий аналіз; ➤ порівняльний аналіз; ➤ картографічний метод.	
Конструктивний етап	➤ Метод районування; ➤ системно-структурний аналіз; ➤ просторово-порівняльний метод; ➤ системний метод; ➤ картографічний метод.	

2. Потенціалі картографічного та центрографічного методів. Картографічний метод служить засобом застосування просторово-часового порівняльного підходу. На картах фіксують спостереження, встановлюють закономірності розміщення об'єктів релігійної діяльності, аналізують морфологічну структуру сакральних ландшафтів.

При створенні карт, які відображають релігійне життя в регіоні необхідно чітко визначити параметри генералізації і з урахуванням необхідності карти бути докладною, позначати не лише основні об'єкти, а й приділити увагу іншим. При створенні карт можна ввести нові для географії умовні позначення, які будуть краще сприйматись візуально, як наприклад зображено на рис. 1.

Слід відзначити, що досить часто в процесі збору матеріалу доводиться доповнювати одержані дані інформацією топонімічного та етимологічного змісту.

Центрографічний метод також є проявом просторово-часового підходу. Як зазначає В. Грицевич, цей метод пов'язаний із визначенням "центра ваги" явища та його картографічним відображенням. За своєю суттю центрографічний аналіз полягає у визначенні зважених за обсягами явища середніх координат [2, с. 76].

Результати застосування центрографічного методу в географії релігії візуалізуються за допомогою центрограми – карти з позначеними "центрами ваги" різних релігійних течій, конфесій. При цьому слід зазначити, що такі центри мають властивість відносно швидко змінювати своє положення. Це дозволяє аналізувати про-

цеси просторового поширення релігійної діяльності. Зокрема, В. Черв'яков відмічає, що відображення на одній карті декількох центрів одного й того ж показником на різні моменти чи періоди часу дає можливість виявити напрямки і швидкість просторово-часових зрушень, а за положенням центрів різних показників можна виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між багатьма явищами [10, с. 104-105].

Приклади центрограм релігійної діяльності наведено на рис. 2, 3.

На основі вивчення просторового поширення в часі релігійних організацій можна зробити декілька висновків:

- центр "ваги" просторового поширення релігійних організацій в Україні має чітку тенденцію зрушення у східному напрямі. Найподібнішу тенденцію має просторове поширення православних релігійних громад, що пояснюється їх домінуючою питомою вагою в країні;
- найвищі темпи руху на схід характерні для Української Православної Церкви Московського патріархату. Що стосується "нетрадиційних" для Східної України конфесій, то рух на схід Українського Греко-Католицької Церкви практично зупинився, а Української Автокефальної Православної Церкви – триває;
- центр "ваги" мусульманських громад чітко локалізований у межах АР Крим;
- в цілому у другій половині 2000-х років спостерігається стабілізація релігійної ситуації в Україні.

Карта-схема. Православні храми Чернігівщини (за виключенням Чернігова, Ніжина і Прилук)

Рис. 1. Локалізація православних храмів на території Чернігівської області

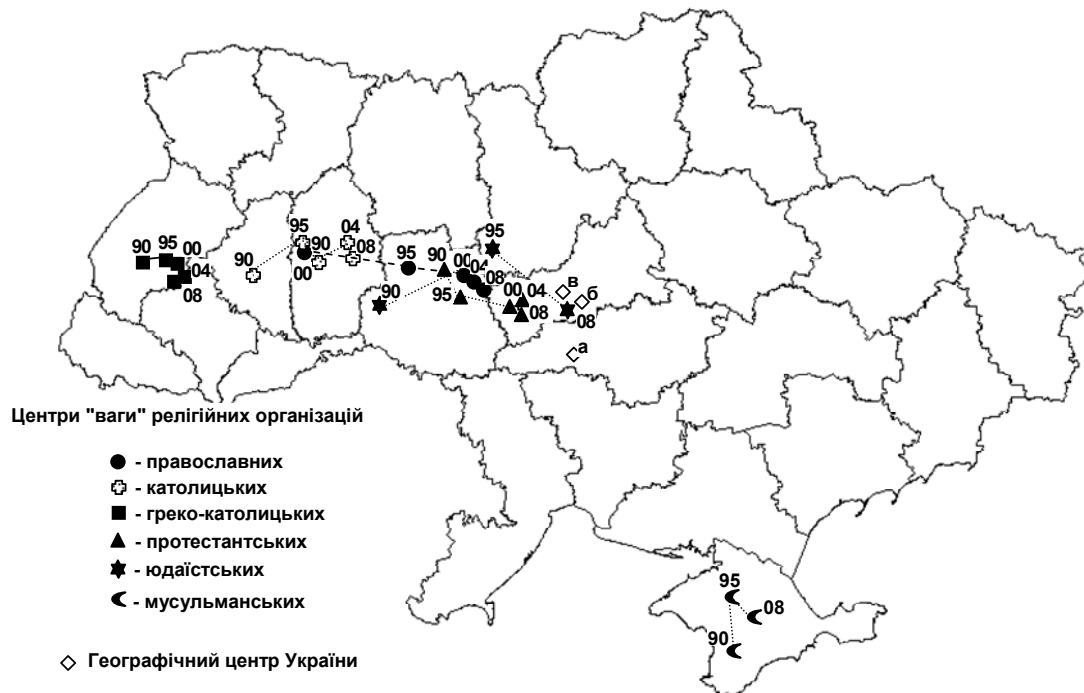

Рис. 2. Центрограма просторового поширення релігійних організацій в Україні.

Географічні центри України: а – Добровеличківка Кіровоградської області (В. Шевченко, 1990); б – Шпола Черкаської області (Ю. Карпінський, А. Лященко, А. Дьогтяр, 2002); в – Ватутіне Черкаської області (Я. Кудлик, В. Грицевич, 1994)

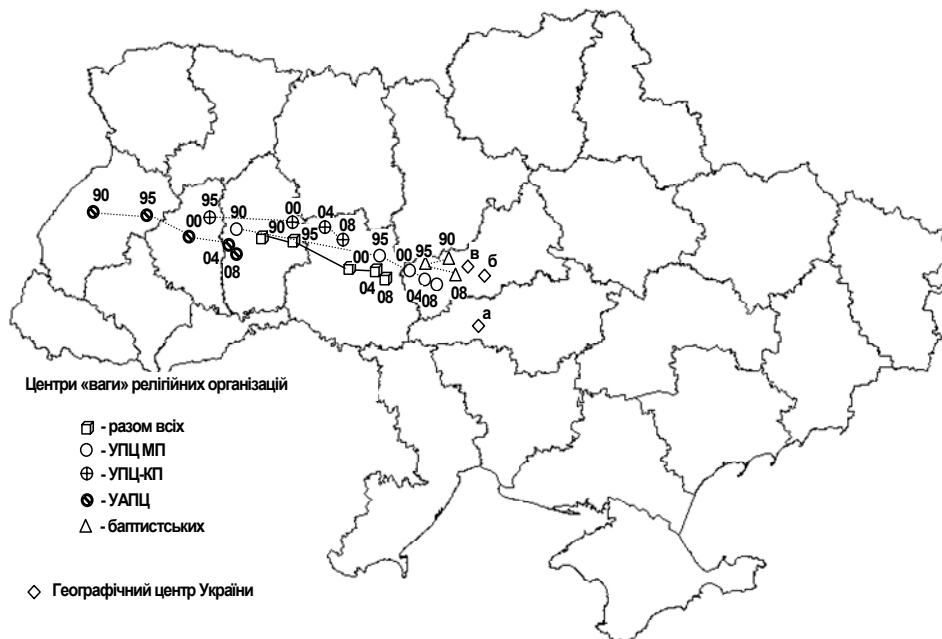

Рис. 3. Центрограма просторового поширення релігійних організацій окремих християнських конфесій в Україні.

Географічні центри України: а – Добровеличківка Кіровоградської області (В. Шевченко, 1990); б – Шпола Черкаської області (Ю. Карпінський, А. Лященко, А. Дьогтяр, 2002); в – Ватутіне Черкаської області (Я. Кудлик, В. Грицевич, 1994)

Важливим є співставлення центрів "ваги" релігійних організацій та географічних центрів України. При їх співпадінні можна говорити про рівномірність розподілу релігійних громад відповідної конфесії територією держави, у протилежному випадку – про просторову поляризацію. Так, у межах України найрівномірніший просторовий розподіл релігійних громад характерний для баптизму та юдаїзму. Найбільш поляризований розподіл греко-католицьких громад.

Висновки. Отже, застосування методів дослідження в географії релігії залежить від змісту досліджуваного етапу. Ефективним та перспективним є застосування картографічного та центрографічного методів.

1. Грицевич В. Центрографія України: історія і перспективи // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Вип. 2 (8). – Тернопіль, 2003. – С. 115-119.
2. Грицевич В.С. Євген Святловський і центрографічний метод // Вісник Київського університету. Географія. – Київ, 1998. – Вип. 43. – С. 75-76.
3. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні: Автореферат ... канд. геогр. наук. – Львів, 2000. – 20 с.
4. Кучабський О.Г. Релігійна сфера обласного регіону: трансфор-

мація і територіальна організація: Автореферат ... канд. геогр. наук. – Львів, 2000. – 20 с. 5. Павлов С.В. Організація релігійно-географічної сфери України: Автореферат ... канд. геогр. наук. – К., 1999. – 18 с. 6. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. – К.: Артк, 1998. – 504 с. 7. Патійчук В.О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області): Автореферат ... канд. геогр. наук. – К., 1998. – 17 с. 8. Ровенчак І. Українська географія релігії: історія формування та предмет дослідження // Історія української географії. – Вип. 2(8). – Тернопіль, 2003. 9. Соціально-економічна географія України / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – С. 423-440. 10. Червяков В.А. Количественные методы в геогра-

фии. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – 259 с. 11. Шаблій О.І., Висьтак А.І. Сакральная география: становление и проблемы развития // Проблемы территориальной организации общества. – Пермь, 1993. – С. 27-28. 12. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с. 13. Шевчук Л.Т. Сакральна географія. – Львів: Світ, 1999. – 160 с. 14. Esposito, John. Geography of Religion. – Random House, 2004. – 416 p. 15. Stump, Roger W. The Geography of Religion: Faith, Place, and Space. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008. – 442 p.

Надійшла до редколегії 27.06.08

УДК 911.3

О. Гладкий, канд. геогр. наук

ОСОБЛИВОСТІ ГАЛУЗЕВОЇ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ПРОМИСЛОВИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Розглянуто особливості галузевої і територіальної структури промислових агломерацій України. Досліджено залежність економічної ефективності промислового виробництва від індексу галузевої спеціалізації, рівня галузевої різноманітності, просторового наближення до ядра агломерації, показників працenasиченості та фондонасиченості промисловості. Виявлено та обґрунтовано основні закономірності формування галузевої і територіальної структури промислових агломерацій.

The peculiarities of branch and territorial structures of Ukrainian industrial agglomerations are disclosed. The economic efficiency of industrial production dependence on index of branch specialization, level of branch diversity, spatial approaching to agglomeration's core as well as on indices of labor and assets saturations is investigated. The general regularities of development of industrial agglomerations' branch and territorial structures are explored and substantiated.

Вступ. Процеси формування агломераційного ефекту території справляють вирішальний вплив на галузеву і територіальну структуру її промислового виробництва. Збільшується різноманітність галузей промисловості, зростає кількість спеціалізованих видів діяльності, які здебільшого носять високотехнологічний інноваційний характер, посилюється залежність показників економічної ефективності функціонування промислових підприємств від центральності місцезнаходження. Істотних змін зазнають процеси територіальної концентрації виробництва, якісно нового рівня досягають виробничі кооперування і комбінування. Всі ці процеси знайшли своє відображення у спеціальних закономірностях розвитку і розміщення промислових агломерацій, до яких ми, зокрема, відносимо: закономірність приадресної та примагістральної територіальної концентрації виробництва, закономірність посилення диверсифікації та спеціалізації виробництва, закономірність зростання регіональної конкурентноздатності промислових підприємств агломерації, закономірність зростання трудонасиченості виробництва при наближенні до ядра агломерації, а фондонасиченості – при наближенні до периферії, закономірність спадної економічної ефективності виробництва від центру до периферії агломерації, закономірність зростання полігалузевої економічної ефективності в приадресній зоні агломерування, закономірність зростання модульності промислового виробництва при наближенні до ядра агломерації, закономірність зростання галузевої різноманітності та при наближенні до ядра агломерації закономірність зростання контактності і комунікативності при наближенні до ядра агломерації, закономірність скорочення долі низькоінноваційних підприємств добувної промисловості та зростання сучасних наукомістких виробництв та закономірність формування територіальної комплексності і пропорційності виробництва. Дослідження характеру прояву зазначених вище закономірностей на конкретній території промислових агломерацій України та виявлення їх впливу на галузеву і територіальну структуру агломерацій в наш час визначається особливою актуальністю.

Вихідні передумови. Вивченню особливостей галузевої і територіальної структури промислових агломерацій присвячено праці багатьох учених. Зокрема, в

різні часи ці питання досліджували Н. Агафонов, А. Пробст, А. Хрущов, Ю. Саушкін, М. Паламарчук, Л. Корецький, С. Іщук, М. Пістун, Я. Олійник, І. Горленко, Н. Калюжнова, І. Пилипенко, В. Захарченко, А. Доценко, А. Степаненко, Г. Підгрушний, Л. Лімонов, М. Слук та ін. Серед зарубіжних учених, найбільш повно зазначені вище аспекти дослідження агломерацій розкрито в роботах А. Маршалла (Marshall, A.), М. Портера та М. Енрайта (Porter, M., Enright, M.), М. Фуджіти та Ж.-Ф. Тісса (Fujita, M., Thisse, J.-F.), Г. ван дер Панне і Р. Твертаса (G. Van der Panne, R. Tveteras). Однак, комплексних синтетичних досліджень особливостей галузевої і територіальної структури промислових агломерацій та їх впливу на формування економічної ефективності виробництва ще детально не проводилось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження є промислові агломерації України, а предметом – особливості їх галузевої і територіальної структури. Метою дослідження є встановлення та обґрунтування основних закономірностей формування галузевої і територіальної структури промислових агломерацій та їх впливу на економічну ефективність виробництва. Конкретними завданнями дослідження виступають встановлення залежності економічної ефективності промислового виробництва від індексу галузевої спеціалізації, рівня галузевої різноманітності, просторового наближення до ядра агломерації, показників працenasиченості та фондонасиченості промисловості та обґрунтування на цій основі основних закономірностей формування і розвитку промислових агломерацій.

Виклад основного матеріалу. Промислові агломерації України, зберігаючи в цілому свою традиційну спеціалізацію, що склалася історично та під впливом природно-ресурсних і соціально-економічних умов, починають активно розвивати комерційно-спрямовані та інноваційні види промислової діяльності, які в агломерованому середовищі отримують високі показники прибутковості та ефективності. При чому, більш інтенсивно вони розвиваються за межами центральних ядер в ближній периферійній зоні агломерування, що позитивно впливає на ринкові трансформації її господарства.

Зокрема, в Київській агломерації, ядро якої втратило свою провідну інноваційну орієнтацію в період економічних трансформацій та наразі спеціалізується на виробництві товарів легкої, харчової промисловості, лісопромислового комплексу, а також на виробництві і розподіленні електроенергії, газу та води (індекси спеціалізації S_i^f складають відповідно 1,12, 1,13, 1,92 та 1,71) помітне зростання спеціалізованих галузей машинобудування і хімії саме за рахунок ближніх периферійних територій (у Бориспільському, Бородянському, Броварському, Кагарлицькому, Макарівському та Обухівському районах). Харківська агломерація, зберігаючи свою спеціалізацію в галузі виробництва машин і обладнання ($S_i^f=1,5$) активізує ринково-спрямовані і комерційно ефективні в трансформаційних умовах види діяльності: виробництво товарів легкої і харчової промисловості та лісопромислового комплексу ($S_i^f = 1,74, 2,17$ та $1,79$ відповідно), що розвиваються переважно в Харківському, Золочівському, Дергачівському, Нововодолазькому районах. Аналогічні процеси характерні для Одеської та Львівської агломерацій. До пріоритетних напрямків їх діяльності в рамках перелічених вище галузей ще додаються високі показники індексу спеціалізації на виробництві продукції інноваційної хімії і нафтохімії (S_i^f для Одеської агломерації в цій галузі складає 2,87, а для Львівської – 1,13) та машинобудування. За них відповідають переважно найближчі до ядра агломеровані території: Овідіопольський і Комінтернівський райони Одещини, а також Перемишлянський, Пустомитівський та Городоцький райони на Львівщині. Середовище моноцентричних промислових агломерацій України має чітко виражені тенденції до підтримки та розвитку комерційно-спрямованих, праце- і наукомістких видів промислової діяльності, що характеризуються високою ефективністю виробництва. Із розвитком процесів корпоратизації та олігополізації, інноваційні міжнародно-орієнтовані галузі господарства будуть отримувати все більші переваги для розміщення і функціонування в агломерованому середовищі. Натомість, роль низькотехнологічних підприємств, прибуток яких забезпечується короткотерміновими підприємницькими стратегіями і сприятливою кон'юнктурою внутрішнього ринку без урахування зовнішньоекономічних пропороцій буде скорочуватись.

Інша ситуація склалася в поліцентричних промислових агломераціях України. В сучасних умовах, вони зберігають переважно сировинну спеціалізацію та характеризуються порівняно незначною активізацією комерційно-орієнтованого виробництва інноваційних технологій та високотехнологічних товарів народного споживання. Так, спеціалізація Донецько-Макіївської агломерації зводиться до добування паливних ресурсів, виробництва і розподілення електроенергії, газу та води ($S_i^f=1,4$), а також до металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів ($S_i^f = 1,45$). Лише в Мар'їнському районі, який розташований біля високоурбанізованого ядра агломерації, помітні тенденції підвищення спеціалізації на виробництві продуктів харчування, напоїв та тютюнових виробів. Дніпропетровсько-Дніпродзержинська агломерація також зберігає свою металургійну спеціалізацію ($S_i^f = 1,57$) із незначним посиленням орієнтації на продукцію гірничої хімії ($S_i^f = 1,84$, за рахунок Солонянського, Синельниківського, Дніпропетровського районів). Проте, в її межах більш відчутні деякі тенденції до зростання ринково-комерційних (Петриківський, Новомосковський, Верхньодніпровський райони) та інноваційних (Синельниківський район) видів спеціалізації, що свідчить про поступові структурні зрушення у виробничій діяльності.

Не менш важливим аспектом формування галузевої структури промислових агломерацій є значне зростання показників галузевої різноманітності та поліструктурної економічної ефективності виробництва, що викликані специфічним впливом агломераційного ефекту території. Для їх встановлення ми скористувались формулою ентропійної міри, яка була запропонована та апробована в багатьох попередніх дослідженнях [5]. Слід зазначити, що ядра промислових агломерацій і найближчі до них периферійні території характеризуються високою галузевою різноманітністю та середніми показниками галузевої однорідності, що свідчить про гнучкість та полікомпонентність їх галузевої структури, відсутність в межах центральних агломерованих територій надмірного, гіпертрофованого розвитку одного, або декількох видів діяльності, що ослаблює модульність та ринкову адаптаційність території та посилює монополізацію виробництва (виключення складає лише Донецько-Макіївська агломерація).

Із зменшенням центральності положення агломерованих поселень, різноманітність галузевої структури поступово скорочується, зростає її однорідність, розвиваються підприємства монополістичного типу. Для розкриття цієї закономірності скористаємось індексом галузевої різноманітності та показником ступеня центральності місцезположення агломерованого району (на основі рівня центральності його адміністративного центру), який можна розрахувати за допомогою методу графів [3]. В дослідженні не було проведено аналіз на рівні окремих агломерованих поселень України через відсутність даних про рівень їх галузевої різноманітності, обумовлений неповним статистичним забезпеченням. Результати моделювання наведені на рис. 1.

Як видно з наведеної моделі, прихідерні території більшості промислових агломерацій України (Овідіопольський, Харківський, Перемишлянський, Дніпропетровський та Києво-Святошинський райони) характеризуються найвищим рівнем галузевої різноманітності промислового виробництва, яка обумовлена високорозвиненим агломераційним ефектом. Деяке виключення складає лише Шахтарський район в межах якого знаходяться Донецька та Макіївська міські ради, однак його показники недалеко відійшли від попередніх територій. Із віддаленням від центру агломерації, рівень галузевої різноманітності пропорційно знижується, що описується степеневу трендовою кривою на графіку-врізці рис. 1. Коефіцієнт кореляції між цими явищами складає 0,46. Із загальної моделі випали лише агломеровані райони незначної індустріалізації (Кегичівський та Печенізький Харківської області, Криничанський Дніпропетровської області), а також периферійні території Донецько-Макіївської агломерації (Ясинуватський, Старобешівський, Мар'їнський, Амвросіївський райони). Це свідчить про недостатнє використання на цих територіях агломераційних факторів розміщення виробництва та економічних переваг формування ефективності промислової діяльності в агломерованому середовищі. Наведені нижче дослідження підтвердили цей факт.

Виявлена нами взаємозалежність галузевої і територіальної структури промислового виробництва агломераційних утворень України не лише підтверджує висловлені раніше теоретичні міркування, але також свідчить про закономірний неупереджений характер протікання процесів агломерування в нашій державі. Не стиснені адміністративно-директивними рамками і плановими механізмами функціонування, агломерації України отримують можливість вільного використання та адаптації переваг специфічного ефекту території і розвитку на основі об'єктивно існуючих ринкових механізмів господарювання.

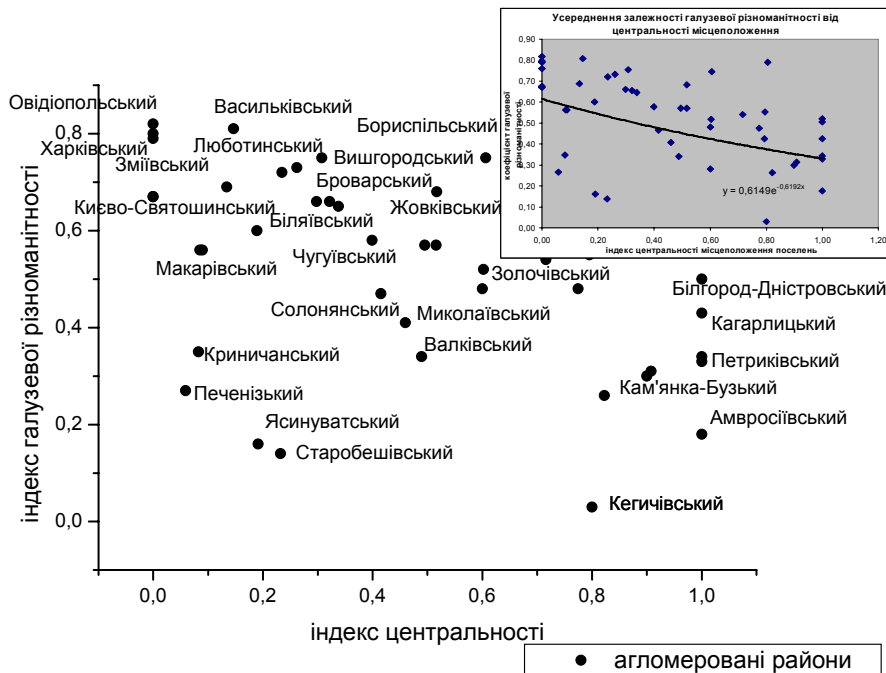

Рис. 1. Залежність галузевої різноманітності агломерованих районів України від центральності місцезнаходження

Додатковим підтвердженням викладених вище позицій є виявлена нами специфічна структура територіального перерозподілу економічної ефективності виробництва промислових агломерацій України. Згідно з проведеними дослідженнями, показники рентабельності промислового виробництва та продуктивності праці мають тенденцію до поступового зниження із віддаленням від приагломernih територій агломерації, де вони найвищі. Це цілком збігається із попередньо виділеними нами закономірностями формування агломераційних утворень. Для їх підтвердження, нам було розкрито залежність показників економічної ефективності виробництва від відстаней до ядра агломерування, в якості яких взяті найкоротші лінійні автомобільні шляхи сполучення між агломерованими поселеннями в кілометрах (рис. 2 та 3).

В дослідженні не було використано показник ступеня центральності місцезнаходження поселень, оскільки із його застосуванням в моделі з'являються додаткові комунікаційні фактори розвитку агломерованих населених пунктів і результати не є такими репрезентативними.

Як видно із наведених рисунків 2 та 3, ядра промислових агломерацій України характеризуються відносно низьким рівнем економічної ефективності промислового виробництва. У найближчому приагломерному оточенні, рентабельність та особливо продуктивність праці істотно підвищуються, а надалі, із віддаленням від ядра агломерування, поволі втрачають свої високі показники, забезпечуючи тим самим спадну ефективність промислового виробництва від центра до периферії. Ці тенденції переважно підтримуються тими населеними пунктами, в яких функціонують ринково-орієнтовані комерційні підприємства, що спрямовують свою дальність в сферу новітніх технологій та на виробництво високотехнологічних товарів народного споживання. До них слід віднести Вишгород (Крафт-Фудз, Хенкель), Підгородне (кон-

церн "Орлан"), Кам'янка-Бузьку (паркетний комбінат), Южне (Одеський припортовий завод, нафтотермінал), Мар'їнку, Авдіївку, Бірку та ін.

Натомість, низьку залежність ефективності виробництва від особливостей територіальної структури агломерації та відстані до центрального ядра продемонстрували ті населені пункти, які не мають розвинутого ринково-орієнтованого промислового виробництва. До них належать, зокрема, деякі агломеровані поселення Донецької області (Красногорівка, Амвросіївка, Іловайськ, Зугрес, Моспине), а також ряд поселень інших агломерацій України (Валки, Теплодар, Рудки, Ново-яворівське, Дубляни, Кагарлик та ін.). Це має глибоке пізнавальне значення, оскільки свідчить про наявність певних диспропорцій розвитку окремих агломерованих поселень та необхідність розробки стратегій їх ефективного регіонального менеджменту як на рівні місцевої влади, так і в рамках загальнодержавної програми.

На завершення розглянемо територіальні особливості використання ресурсів праці і засобів виробництва в промислових агломераціях України. Із наведених раніше закономірностей формування агломераційних утворень було встановлено, що насичення ресурсами праці зростає із наближенням до ядра агломерації (тобто до зони найвищої урбанізації і щільності населення), а насиченість засобами виробництва збільшується на віддалених від ядра периферійних територіях [6; 7; 8]. Для ілюстрації цих процесів, нами було розраховано чисельність промислово-виробничого персоналу та вартість основних засобів виробництва у розрахунку на одне підприємство у розрізі окремих агломерованих поселень. Як і в попередньому випадку, було розкрито залежність отриманих показників від найкоротших автомагістральних відстаней до ядра агломерування.

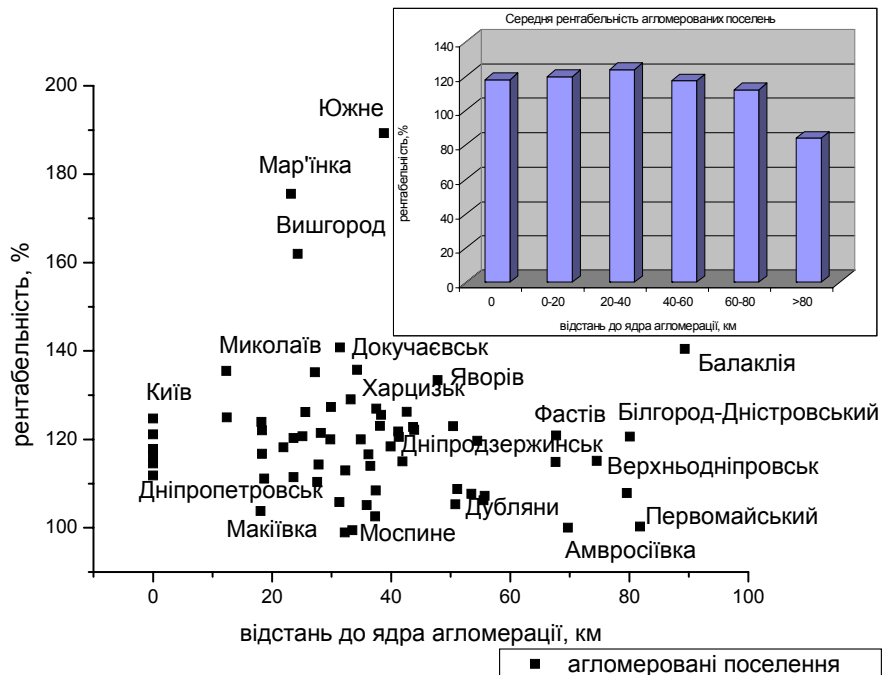

Рис. 2. Залежність рівня рентабельності промислового виробництва агломерованих поселень України від відстані до ядра агломерації

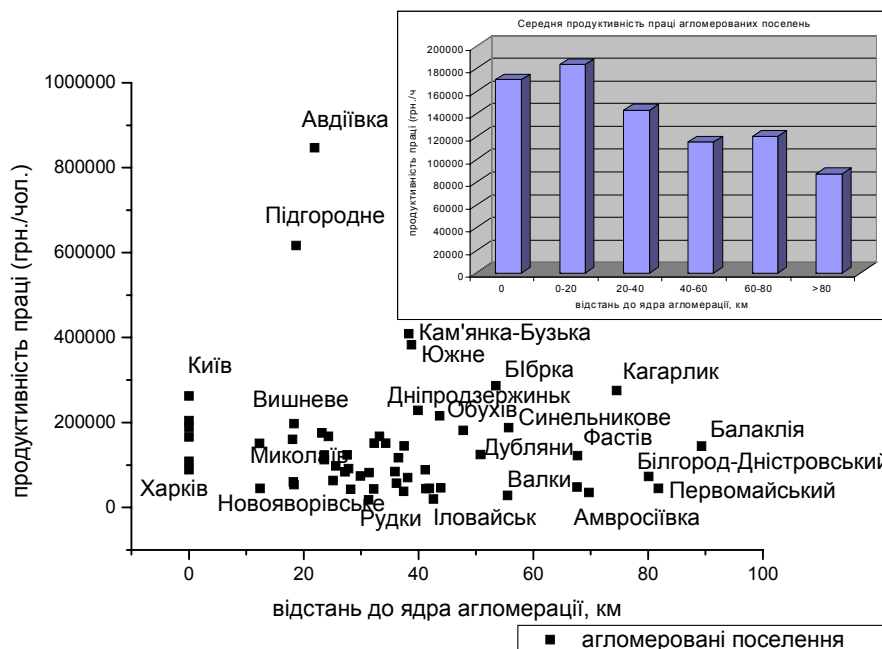

Рис. 3. Залежність рівня продуктивності праці промислового виробництва агломерованих поселень України від відстані до ядра агломерації

Закономірність зростання працenasиченості виробництва із наближенням до ядра агломерування простежується в усередненій моделі, однак виконується не для всіх агломерованих поселень. Переважно, під неї підпадають ті агломеровані міста, які, в силу специфіки галузевої структури промисловості (її спеціалізації в галузі ПЕК, металургії, гірничої справи), потребують залучення значної кількості дешевих трудових ресурсів низької кваліфікації (Авдіївка, Харцизьк, Докучаєвськ, Красногівка, Макіївка, Моспине), а також ті поселення, де розвиваються відносно крупні промислові підприємства олігопо-

лістичного характеру та корпорації (Дніпродзержинськ, Южне, Підгородне, Вишгород та ін.).

Найбільш віддалені агломеровані поселення (Балаклія, Первомайський, Кагарлик, Білгород-Дністровський) також характеризуються підвищенням рівня використання трудових ресурсів, що свідчить про залучення останніх із навколишніх неагломерованих територій, які визначаються високими показниками пропозиції праці та зростанням безробіття через незначну кількість наявних робочих місць і низьку заробітну плату працівників.

Ті населені пункти, що віддалені на 40-80 км від ядра агломерування, характеризуються незначною пра-

цenasиченістю виробництва, через відтік працездатного населення до ядра і прилеглих територій. Основними факторами розвитку таких процесів вступають висока заробітна плата, більш якісні умови праці та підвищені соціальні стандарти життя працівників. Отже, в умовах України, найбільш оптимально ресурси праці використовуються в агломерованих поселеннях на відстані 20-40 км від ядра. Слід зазначити, що такими перевагами користуються не всі агломеровані міста цієї групи, а лише ті з них, які мають високоприбуткові промислові підприємства, що потребують залучення значної кількості працівників. Окрім зазначених вище міст Донбасу, серед них можна виділити: Бровари, Вишгород, Ірпінь, Іллічівськ, Южне, Люботин, Чугуїв, Кам'янка-Бузьку, ін.

Не оптимально використовуються трудові ресурси в поселеннях зазначеної групи, що мають ослаблені індустріальні та ринково-комерційні підприємницькі функції: Південне, Зміїв, Рудки, Теплодар, Українка та ін. Саме вони порушують основні позиції виділеної раніше закономірності та призводять до формування істотних диспропорцій використання ресурсів праці в межах промислових агломерацій України. Також, залежність працenasиченості виробництва від відстаней до ядра агломерування порушується через низький розвиток модульних інноваційних видів діяльності, підприємств малого і середнього бізнесу, які у розвинених агломераційних утвореннях Західної Європи утримують більше половини промислово-виробничого персоналу агломерованих територій [4]. Не менш важливим фактором виступає недостатній розвиток в Україні цивілізованого ринку праці, заснованого на конкурентних перевагах та ринкових механізмах функціонування, а не на особистісних контактах директорів підприємств та кон'юнктурному розподілі посад [1].

Таким чином, в межах промислових агломерацій України формується специфічний механізм використання ресурсів праці, який характеризується наявністю істотних структурних диспропорцій, пов'язаних із недостатнім використанням промисловими підприємствами переваг агломераційного ефекту території, модульності та інноваційності профільних виробничих функцій і особливостей ринково-комерційного конкурентного середовища. Для його оптимізації необхідна розробка ефективних стратегій збалансованого розвитку промислових агломерацій, які б повноцінно використовували наявні ресурси і можливості території.

Що ж стосується розподілу показників фондонасиченості агломерованих поселень України, то виявлені раніше закономірності їх зростання на віддалених територіях агломерації в цілому виконуються. Перш за все це стосується найбільш віддалених агломерованих поселень (відстань від ядра перевищує 80 км), які розвиваються за рахунок широкого застосування неагломераційних факторів (значних природних і земельних ресурсів з низькою рентною вартістю, наявності працenasидлишкового ринку робочої сили, економії за рахунок масштабу виробництва та ін.). В межах промислових агломерацій України це такі міста, як Білгород-Дністровський, Балаклія, Кагарлик, Первомайський. Останнє місто характеризується наявністю особливо значних показників вартості основних засобів виробництва у розрахунку на одне підприємство. Це пов'язано із залученням іноземних інвестицій в основний капітал

та активним розвитком підприємств з виробництва хімічної і нафтохімічної продукції (ПП "Спектр" та ін.), що підтверджує висвітлені вище тенденції.

Слід зазначити, що міста дальньої периферії промислових агломерацій України, які розміщені на відстані 40-80 км від ядра отримали доволі низькі показники вартості основних засобів у розрахунку на одне підприємство і випадають із загальної тенденції їх підвищення. До них належать Верхньодніпровськ, Фастів, Амвросіївка (60-80 км від ядра), а також Іловайськ, Біляївка, Жовква, Бібрка, Валки (40-60 км). В цих містах індустріальні функції не отримали значного розвитку через планову централізацію основних виробничих потужностей та засобів виробництва за радянських часів, а також через відтік мобільних ресурсів економічного зростання до прилеглих територій агломерації. З огляду на це, найбільш оптимально ресурси основних засобів використовуються, окрім найбільш віддалених агломерованих поселень, в групі міст, що розташовані на відстані 20-40 км від ядра агломерування. Це: Вишгород, Авдіївка, Красногорівка, Докучаєвськ, Харцизьк, Южне. Отже, з рис. 4 та 5 видно, що саме ця група поселень має найбільш сприятливі передумови (що проявляються в особливостях галузевої і територіальної структури) для використання переваг агломераційного ефекту та формування і нарощення економічної ефективності виробництва. Агломеровані міста більш віддалених територій (40-80 км) потребують активного втручання органів державної і регіональної влади для проведення ефективної регіональної політики та залучення додаткових ресурсів і управлінських важелів з метою оптимізації виявлених вище диспропорцій.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, аналіз особливостей галузевої і територіальної структури промислових агломерацій України підтвердив в цілому теоретичні міркування щодо існування наведених вище закономірностей формування промислових агломерацій та виявив істотні диспропорції розвитку останніх в нашій державі. Розробка ефективних шляхів усунення зазначених диспропорцій та оптимізації галузевої і територіальної структури промислових агломерацій України є перспективним напрямком для подальших наукових розвідок з даної теми.

1. Калюжнова Н. Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации / Калюжнова Н. Я. – М.: ТЕИС, 2004. – 526 с.
2. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія / Мезенцев К. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 253 с.
3. Оре О. Теория графов / Оре О. ; [пер. с англ. И. Н. Врублевской под ред. Н. Н. Воробьева]. – 2-е изд., стереотип. М.: Наука, 1980. – 336 с.
4. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / Пилипенко И. В. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.
5. Промышленный комплекс Киевского Приднепровья (экономико-географическое исследование) / [М. М. Паламарчук, И. А. Горленко, Л. Г. Руденко и др.]; Отв. ред. И. А. Горленко; АН УССР. Отд-ние географии и ин-та геофизики. – К.: Наукова думка, 1988. – 252 с.
6. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
7. Panne G., van der Agglomeration externalities: Marshall versus Jacob / G. van der Panne. // Journal of evolutionarily economics. – 2004. – Vol. 14. – PP. 593-604.
8. Tveteras R. Agglomeration externalities, productivity and technical inefficiency / R. Tveteras, G. E. Battese // Journal of Regional Science. – 2006. – Vol. 46. – No. 4. – PP. 605-625.

Надійшла до редколегії 17.09.08

УДК 911.3

С. Лавриненко, канд. геогр. наук

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ПОЛТАВСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Проаналізовано територіальну структуру Полтавського регіонального агропродовольчого ринку, охарактеризовано її основні елементи.

The territorial structure of Poltava regional agro-food market is analyzed, its main elements are characterized.

У результаті розвитку процесів агропромислової інтеграції, в основі яких лежать виробничі, організаційно-управлінські та просторові зв'язки, формуються регіональні та господарські агропромислові утворення – різноманітні агропромислові комплекси. Запровадження ринкових відносин в АПК привело до виникнення агробізнесової діяльності, що зумовлює формування та розвиток агропродовольчих ринків. Структуризація регіонального агропродовольчого ринку передбачає виділення функціональної, галузевої та територіальної структур.

Територіальна структура агропродовольчого ринку регіону включає вузлові та площинні елементи. Пропонується виділяти такі вузлові елементи територіальної структури: вузол агробізнесової діяльності першого порядку (населений пункт (місто), в якому розміщено значну кількість переробних підприємств усіх сформованих товарних ринків регіону, регіональну аграрну (агропромислова, універсальна товарна) біржу та об'єкти організаційно-технічної, фінансово-кредитної і організаційно-дослідницької ринкової інфраструктури регіону); вузол агробізнесової діяльності другого порядку (населений пункт (місто) із значною кількістю переробних підприємств основних товарних ринків регіону та об'єктів організаційно-технічної і фінансово-кредитної ринкової інфраструктури регіону); центр агробізнесової діяльності (населений пункт (місто або селище), в якому розміщено кілька переробних підприємств та об'єктів організаційно-технічної і фінансово-кредитної ринкової інфраструктури). Взаємодіючи з навколишнім простором вузлові елементи формують площинні елементи територіальної структури регіонального агропродовольчого ринку: центри агробізнесової діяльності виступають ядрами локальних агропродовольчих ринків; вузли агробізнесової діяльності виступають ядрами регіональних агропродовольчих ринків.

Аналіз трьох складових агробізнесової діяльності Полтавської області – попиту, пропозиції та ринкової інфраструктури – дає підстави виділяти вузлові та площинні елементи територіальної структури регіонального агропродовольчого ринку.

У межах Полтавського регіонального агропродовольчого ринку сформувалися такі вузлові елементи територіальної структури:

- Полтавський вузол агробізнесової діяльності першого порядку;
- Кременчуцький вузол агробізнесової діяльності другого порядку;
- 23 центри агробізнесової діяльності (рис. 1, 2).

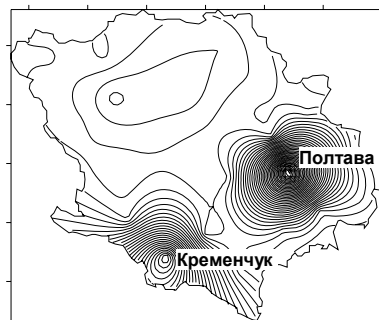

Рис. 1. Потенціал поля агробізнесової діяльності Полтавської області

Полтавський вузол агробізнесової діяльності є ядром регіонального агропродовольчого ринку. Проаналізуємо три його основні складові. У Полтавському вузлі проживає 21,5% споживачів агропродовольчої продукції області. При цьому платоспроможний попит населення Полтави є одним з найвищих в області. Вузол має найвищий потенціал агробізнесової діяльності. Зокрема, його вартісна ємність оцінюється у 37,9% вартісної ємності Полтавського регіонального агропродовольчого ринку.

У Полтаві функціонує кілька десятків переробних підприємств всіх сформованих товарних ринків регіону різних форм власності. Найпотужнішими підприємствами є Полтавська кондитерська фабрика, Полтавський м'ясокомбінат, Полтавський міський молокозавод, Полтавський хлібокомбінат тощо. Для міста характерний найвищий рівень розвитку малого і середнього бізнесу у переробній промисловості області. Переробні підприємства Полтави забезпечують потреби споживачів не лише міста, а й усієї області, а також реалізують свою продукцію до інших регіонів України та за рубежом.

У Полтаві знаходяться головні офіси асоціацій підприємців, зокрема, "Полтавамолоко", "Полтавам'ясо", "Полтавацукор", "Насіння Полтавщини", "Родючість", корпорації "Полтавасадвинпром".

У Полтаві наявна значна кількість об'єктів ринкової інфраструктури. Організаційно-технічна інфраструктури агропродовольчого ринку представлена Полтавською регіональною агропромисловою біржею, яка проводить біржові торги, організовує укладання угод щодо купівлі-продажу сільськогосподарської продукції і продовольства, паливно-мастильних матеріалів, сільськогосподарської техніки, надає інформаційні послуги споживачам. Брокерські контори біржі розміщені у Полтаві, Кременчуці, Гребінці, Пирятині, Лубнах, Миргороді. У місті знаходиться Полтавська торгово-промислова палата, яка має свої відділення у Кременчуці та Лубнах.

Рис. 2. Територіальна структура Полтавського регіонального агропродовольчого ринку

Тут функціонує Полтавський обласний агроторговий дім, який займається організацією укладання угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, надає послуги при організації заготівлі, зберігання і відвантаження продукції, проведення ярмарків тощо. У місті значна кількість оптових продовольчих ринків, інформаційних центрів. В місті функціонує Полтавська обласна сільськогосподарська дорадча служба.

Організаційно-дослідницька інфраструктура регіонального агропродовольчого ринку представлена рядом науково-дослідних інститутів, навчальних закладів, аудиторськими організаціями та інформаційно-консультативними фірмами. Зокрема, тут розміщений Науково-дослідний інститут свинарства імені О.В. Квасницького.

Інститут свинарства утворений у 1930 році і є єдиною в Україні спеціалізованою науково-дослідною установою, яка займається розробкою проблем теорії та практики ведення свинарства, підготовкою наукових кадрів і підвищенням кваліфікації спеціалістів цієї галузі. Основними напрямками роботи інституту є удосконалення існуючих і створення нових порід, типів, ліній свиней; пошук нових фізіологічних, генетичних та біохімічних методів підвищення продуктивності свиней; розробка системи раціональної годівлі різних вікових та виробничих груп тварин, рецептів комбикормів; розробка та вдосконалення прогресивних технологій виробництва свинини з використанням сучасних економічних і організаційних методів ведення господарства. Основні наукові дослідження та їх перевірка здійснюються у дослідному господарстві "Тархаулово" (Полтавський район) та багатьох племінних господарствах різних регіонів України. Науковцями Полтавського Інституту свинарства виведено українську м'ясну породу свиней, які досягають середньодобових приростів 700-800 г при затратах кормів на 1 кг приросту – 3,4-3,6 кормових одиниць.

Центром наукового забезпечення агропромислового виробництва Полтавської області є Державна сільськогосподарська станція, яка включає ряд дослідних господарств: "Степне" (Полтавський район), "Вирішальне" (Лохвицький район), імені 9 січня (Хорольський район), імені Декабристів (Миргородський район).

У Полтаві функціонують Державно-кооперативний проектний інститут "Полтаваагропроект" та Державний інститут з проектування підприємств м'ясної та молочної промисловості "Полтавадінпромсомолпром".

Спеціалістів для агробізнесової діяльності готують такі навчальні заклади, як Полтавська аграрна академія, Полтавський університет споживчої кооперації, Інститут бізнесу МНТУ.

Найважливішим навчальним закладом є Полтавська державна аграрна академія, яка готує спеціалістів за такими спеціальностями, як агрономія, зооінженерія, ветеринарна медицина, механізація сільського господарства, менеджмент організації, фінанси, облік та аудит. У Полтавському університеті споживчої кооперації функціонує технологічний факультет, що готує фахівців із технології зберігання, консервування та переробки м'яса, плодів і овочів та технології харчування.

Кременчуцький вузол агробізнесової діяльності другого порядку, який територіально включає міста Кременчук та Комсомольськ, зосереджує 19,2% жителів області. Рівень купівельної спроможності вузла є найвищим в області. Саме тому вартісна ємність даного утворення є дуже високою і складає 27,2% вартісної ємності Полтавського регіонального агропродовольчого ринку.

Кременчуцький вузол агробізнесової діяльності включає значну кількість переробних підприємств товарних ринків області. Зокрема, тут функціонують Кременчуцька тютюнова фабрика, м'ясокомбінат, міський молокозавод, кондитерська фабрика, міський хлібокомбінат. Окремі переробні підприємства Кременчука і Комсомольська реалізують свою продукцію у межах всіх районів Полтавської області, в усіх регіонах України та за рубежом.

Організаційно-технічна інфраструктура Кременчуцького вузла представлена Кременчуцьким відділенням Полтавської торгово-промислової палати, агроторговим домом, Кременчуцьким державним оптовим продовольчим ринком, інформаційними центрами та брокерськими компаніями. Кременчуцьке відділення Полтавської торгово-промислової палати надає підприємствам південної частини Полтавської області різноманітний

спектр інформаційних, консультаційних, експертних та рекламних послуг.

Центри агробізнесової діяльності Полтавської області сформувалися в районних центрах області. Вони диференційовані за ємністю локальних агропродовольчих ринків. Зокрема, найвищу вартісну ємність мають Лубенський і Миргородський агропродовольчі ринки. Як правило, у центрах агробізнесової діяльності розміщені по кільку переробних підприємств, районні агроторгові дома, оптові продовольчі ринки, відділення комерційних банків, спеціалізовані навчальні заклади, науково-дослідні установи. Зокрема, діють такі навчальні заклади, як Лубенський фінансово-економічний коледж, Березоворудський державний аграрний технікум (Пирятинський район), Лохвицький технологічний технікум, Хомуцький ветеринарно-зоотехнічний технікум (Миргородський район), Хорольський агропромисловий коледж. Науково-дослідні установи представлені Веселоподільською дослідно-селекційною станцією Інституту цукрових буряків (Семенівський район), Устимівською дослідною станцією рослинництва Інституту рослинництва імені В.Я. Юр'єва (Глобинський район), Полтавсь-

кою філією Інституту бджільництва імені П.І. Прокоповича (м. Гадяч) тощо.

Кременчуцький вузол агробізнесової діяльності другого порядку та 23 центри агробізнесової діяльності виступають ядрами локальних агропродовольчих ринків Полтавської області, що сформувалися у межах відповідних адміністративних районів.

Отже, у межах Полтавського регіонального агропродовольчого ринку сформувалися такі вузлові елементи територіальної структури: Полтавський вузол агробізнесової діяльності першого порядку; Кременчуцький вузол агробізнесової діяльності другого порядку; 23 центри агробізнесової діяльності. Полтавський вузол агробізнесової діяльності є ядром регіонального агропродовольчого ринку. Кременчуцький вузол агробізнесової діяльності другого порядку та 23 центри агробізнесової діяльності виступають ядрами локальних агропродовольчих ринків Полтавської області, що сформувалися у межах відповідних адміністративних районів.

Надійшла до редколегії 09.09.08

УДК 911.3

Н. Мезенцева, канд. геогр. наук, О. Кривець, асп.

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА РІВНЕМ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Здійснено кластеризацію регіонів України за рівнем добробуту населення. Методом соціологічного опитування виявлено найважливіші передумови входження до середнього класу.

Clustering of Ukrainian's regions by well-being level is realized. The main conditions of middle-class occurrence with public inquiry method are revealed.

Постановка проблеми. В умовах світової економічної кризи актуалізуються проблеми стабілізації і зростання рівня доходів населення. Саме тому пріоритетними стають наукові дослідження, пов'язані з оцінкою рівня добробуту населення, які спрямовані на пошук шляхів стабілізації та подальшого зростання рівня життя.

Системні ґрунтовні дослідження з даної проблематики в Україні проводяться під керівництвом Е. Лібанової. Теоретико-методичні напрацювання О. Топчієва, І. Гукалової є важливими для регіонального аналізу добробуту населення. Суспільно-географічний аналіз окремих складових добробуту населення регіонів України здійснено в роботах Л. Немець, З. Герасимчук та інших вчених. **Метою** написання даної статті є виявлення суттєвих індикаторів та здійснення кластеризації регіонів за рівнем добробуту населення, а також з'ясування методом соціологічного опитування найважливіших передумов входження до середнього класу в Україні.

Виклад основного матеріалу. У словнику Dsiercke *якість життя* визначається як поняття гуманістичної географії та екології для характеристики якісних стандартів індивідуального або суспільного життя. На відміну від стандарту життя, який вимірюється головним чином матеріально, *якість життя* враховує і чинники нематеріальної природи – соціальні і культурні норми суспільства, індивідуальну свободу і можливості особистого влаштування життя. Тобто, *якість життя* – це соціальна категорія, яка відображає задоволення матеріальних і духовних потреб людей.

Найважливішою складовою якості життя є добробут населення. Під *добробутом* ми розуміємо забезпеченість населення матеріальними і духовними благами та

послугами. Виходячи із наявної в Україні офіційної статистичної бази пропонуємо для оцінки рівня добробуту населення використовувати такі показники: ВДВ на душу населення, середньомісячна заробітна плата працівників, роздрібний товарообіг на душу населення, споживання платних послуг на душу населення, рівень продовольчої доступності, кількість автомобілів на душу населення, користувачі Internet та мобільними телефонами, вклади населення в банки в розрахунку на одну особу.

Основними чинниками, які зумовлюють рівень добробуту населення, є соціально-економічні, зокрема рівень розвитку матеріального виробництва та сфери послуг, впровадження інновацій та обсяги інвестицій в розвиток економіки. Результатом впливу соціально-економічних чинників є рівні зайнятості, безробіття населення та навантаження на одне вільне робоче місце. За рівнем безробіття, який визначається за методологією МОП, регіони України можна поділити на п'ять груп (рис. 1):

➤ регіони з катастрофічно високим рівнем безробіття: Житомирська, Тернопільська, Миколаївська, Рівненська, Чернівецька та Черкаська області;

➤ регіони з дуже високим рівнем безробіття: Херсонська, Хмельницька, Кіровоградська, Волинська, Закарпатська та Івано-Франківська області;

➤ регіони з високим рівнем безробіття: Вінницька, Полтавська, Сумська, Луганська, Львівська та Чернігівська області;

➤ регіони з середнім рівнем безробіття: Донецька, Київська, Запорізька та Харківська області;

➤ регіони з низьким рівнем безробіття: АР Крим, Одеська та Дніпропетровська області, м. Київ.

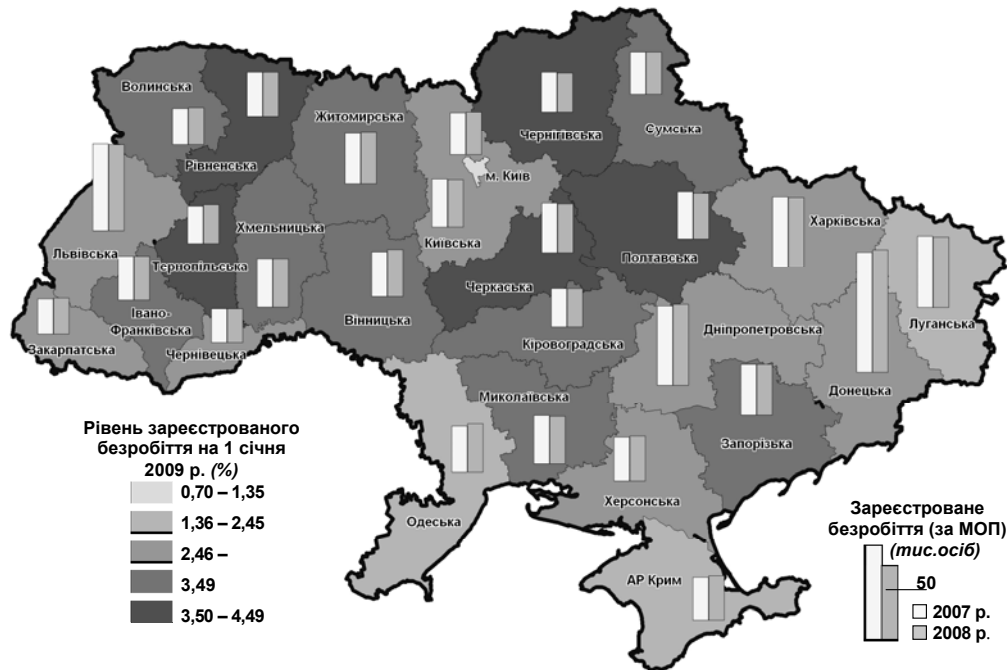

Рис. 1. Рівень безробіття населення регіонів України

Регіональна диференціація навантаження на одне вільне робоче місце в Україні є суттєвою. В Тернопільській, Черкаській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Львівській та Сумській областях його рівень найвищий. Найменше навантаження на одне вільне робоче місце в Запорізькій, Дніпропетровській, Харківській, Донецькій, Луганській, Одеській областях та Києві. Регіональні відмінності значення цього показника у 2008 та 2009 роках показано на рис. 2.

Важливим результуючим показником рівня доходів населення є продовольча доступність. Продовольча доступність визначається нами як, з одного боку, постійна, достатня кількість продовольства для задоволення потреб населення, а, з іншого, як економічна можливість населення його придбати.

Для визначення продовольчої доступності проаналізуємо реальне споживання продуктів харчування в Україні порівняно із визначеними раціональними нормами. За останні п'ятнадцять років в Україні відбулося зниження рівня споживання продуктів харчування. Так,

споживання м'яса та м'ясопродуктів порівняно з 1990 роком зменшилось на 53%, молока та молокопродуктів – на 45%, яєць – на 33%, хліба та хлібобулочних виробів – на 9%, плодів, ягід та винограду – на 40%, овочів – на 10%, риби та морепродуктів – на 40%, цукру – на 30%, олії – на 20%, а картоплі зросло на 5%.

Досягнутий рівень споживання продуктів харчування відстає від раціональних науково обґрунтованих фізіологічних норм за споживанням м'яса та м'ясопродуктів у 2,5 рази, молока та молокопродуктів в 1,8 рази, яєць в 1,5 рази, плодів, ягід та винограду у 3 рази, риби та морепродуктів в 2,5 рази. Водночас споживання окремих продуктів харчування понад раціональні норми (картопля, окремі види овочів) пояснюється масовим їх вирощуванням в особистих підсобних господарствах населення регіонів України. Надмірне споживання хліба та хлібобулочних виробів пов'язане із державною підтримкою виробництва соціально важливого продукту.

Рис. 2. Навантаження на одне робоче місце, осіб

При аналізі продовольчої доступності до уваги береться рівень самозабезпеченості регіону продовольством та рівень доступності продуктів харчування для населення. Відміни рівня самозабезпеченості продовольством в регіонах зумовлені агрокліматичними умовами та соціально-економічними чинниками (густотою сільського населення, поширенням особистих підсобних господарств, попитом на продукцію тощо). Вищим рівнем самозабезпеченості продовольством характеризуються Черкаська, Полтавська, Вінницька, Волинська, Чернігівська, Тернопільська, Сумська, Миколаївська, Хмельницька, Кіровоградська, Рівненська, Житомирська та Київська області. За рівнем продовольчої доступності можна виділити групи регіонів з найвищими та найнижчими показниками. В цілому, найвищий рівень продовольчої доступності характерний для таких двох груп регіонів:

➤ Полтавська, Кіровоградська, Тернопільська, Київська, Черкаська, Чернігівська області, в яких значна частина продуктів харчування вирощується в особистих підсобних господарствах;

➤ м. Київ та Харківська область, в яких висока купівельна спроможність населення.

Найнижчий рівень продовольчої доступності характерний для Донецької, Луганської і Дніпропетровської областей.

Здійснено кластерний аналіз регіонів України за такими показниками рівня доходів населення, як заробітна плата в розрахунку на одну особу; кількість користувачів Internet; забезпеченість мобільними телефонами; вклади населення в банках в розрахунку на одну особу; чисельність абонентів кабельного телебачення. В результаті аналізу виділено 5 кластерів регіонів (рис. 3.):

➤ I. м. Київ і Київська область, як кластер з найвищими показниками рівня доходів населення;

➤ II. Донецька та Дніпропетровська області з високим рівнем доходів населення в Україні;

➤ III. Харківська, Одеська, Львівська області з достатньо високим рівнем доходів населення в Україні;

➤ IV. Запорізька, Луганська, Полтавська області та АР Крим з середніми показниками рівня доходів населення;

➤ V. Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Кіровоградська, Житомирська, Чернігівська, Чернівецька, Херсонська, Сумська, Тернопільська, Рівненська, Хмельницька, Миколаївська, Черкаська та Вінницька області з дуже низькими показниками рівня доходів населення.

З добробутом населення тісно пов'язане питання формування середнього класу в Україні. Середній клас відіграє провідну роль у формуванні суспільства сучасного європейського типу, виконує функцію основного інвестора, гаранта демократичного розвитку в державах світу. Регіональний аналіз рівня життя населення України дає можливість визначити перспективи формування середнього класу за регіонами. Найоптимістичніші вони для регіонів, що формують перші чотири кластери.

Нами було опитано дев'яносто два студенти четвертого курсу географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка на предмет ступеня важливості умов належності до середнього класу в Україні. Молодим людям віком від 20 до 25 років було запропоновано визначити ступінь важливості умов належності до середнього класу за такими складовими, як походження із багатой родини, наявність високоосвічених батьків, власна якісна освіта, честюбність і цілеспрямованість, наявність професійних здібностей, наполеглива праця, потрібні знайомства, місце народження, національність, політичні переконання, нерозбірливість у засобах, нахабність. Розподіл відповідей студентів має такий вигляд (табл. 1):

Рис. 3. Розміщення кластерів, виділених за рівнем доходів населення України

Таблиця 1. Ступінь важливості умов належності до середнього класу в Україні, %

Умови добробуту	Дуже важливо	Досить важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Важко сказати
Походити із багатой родини	5,4	31,5	52,2	9,8	1,1
Мати високоосвічених батьків	17,9	48,9	26,1	6,5	-
Самому мати якісна освіта	70,7	23,9	1,1	2,2	1,1
Бути честолюбним і цілеспрямованим	61,9	29,3	7,6	1,1	-
Мати професійні здібності	51,1	41,3	4,3	-	3,3
Наполегливо працювати	56,5	35,9	5,4	1,1	1,1
Мати потрібні знання	25,0	61,9	11,9	-	1,1
Місце народження	4,3	11,9	41,3	40,2	2,2
Національність	-	7,6	38,0	48,9	5,4
Стать	2,2	9,8	19,6	59,8	8,7
Політичні переконання	-	3,3	33,7	53,3	9,8
Нерозбірливість у засобах	6,5	22,8	28,3	20,6	21,7

Аналіз результатів опитування студентів щодо ступеня важливості умов належності до середнього класу в Україні дає можливість зробити такі висновки:

- найважливішими умовами належності до середнього класу молоді люди вважають якісну освіту, цілеспрямованість та честолюбність, професійні здібності і наполегливу працю. Так відповіли понад 60% респондентів;
- досить важливим на думку 50% респондентів є наявність високоосвічених батьків та потрібних знань;
- не дуже важливими визначені такі передумови як походження із багатой родини чи місце народження;

➤ зовсім не важливими передумовами молоді люди вважають стать, політичні переконання та національність.

Висновки. Територіальні відмінності рівня добробуту населення в регіонах України є досить суттєвими. Викликано це, насамперед, соціально-економічними та суспільно-географічними чинниками. Регіональні відмінності рівня добробуту населення лежать в основі територіальної диференціації процесу формування середнього класу в Україні.

1. Мезенцева Н., Штельмах О. Регіональний аналіз добробуту населення України // Вісник Київ. ун-ту. Географія. – Вип. 52. – 2006. – С. 27-29.

Надійшла до редколегії 25.05.08

УДК 911.3

В. Кіпченко, канд. геогр. наук, С. Клименко, студ.

ДИФУЗНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНО-АРГЕНТИНСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

В статті проаналізовано співробітництво України та Аргентини у геополітичному, геоekonomічному та етнополітичному аспектах. Наведено альтернативний варіант розвитку національної економіки, використовуючи досвід Аргентини.

This article analyses the patterns of the countries in question of cooperation between Ukraine and Argentina in geoeconomic, geopolitical and ethnic aspects. There is shown the alternative scenario of the national economy development taking into account experience of Argentina.

Тема міжнародної співпраці є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку людського суспільства. В результаті такої взаємодії демократизованих, відкритих суспільств, в контексті сучасних глобалізаційних процесів, формуються інтегровані системи міжнародних господарств, блоки, об'єднання, союзи. Українська держава маючи багатовекторну зовнішню політику, пріоритетними визначає наступні напрями: ЄС, США, Росія. Відносини з країнами регіону Південної Америки мають перспективний характер і є важливим компонентом у системі геостратегічних векторів інтеграції України у світову спільноту. Цим питанням в країнознавстві присвячені праці таких науковців, як Мироненко М.С., Юрківський В. М., Філіпенко А. С., Яценко Б. П. та ін. В той же час динамічні зміни сучасності вимагають усвідомлення ролі кожного з таких векторів країни в процесі формування її зовнішньоекономічного комплексу, детального дослідження геоekonomічних та геополітичних аспектів існування держави в сучасній світовій системі.

З огляду на це, доцільно проаналізувати різні аспекти розвитку двосторонніх відносин даних країн.

Геополітичний аспект. Аргентинська Республіка першою серед країн Латинської Америки визнала незалежність України (5 грудня 1991 р.) і першою в регіоні встановила з нашою державою дипломатичні відносини (6 січня 1992 р.). З березня 1993 р. у Буенос-Айресі діє

Посольство України, а з травня 1993 р. в Києві – Посольство Аргентинської Республіки. Аргентина була єдиною країною Америки, яка визнала Українську Народну Республіку і встановила з нею дипломатичні відносини у 1921 р. Зацікавленість України у розвитку відносин з Аргентиною визначається рядом історичних факторів. Насамперед, важливістю політичного діалогу і співробітництва з метою зміцнення міжнародних позицій України.

На сьогодні договірно-правова база україно-аргентинських відносин складається з понад 20-ти двосторонніх міждержавних, міжурядових, міжвідомчих та міжрегіональних документів, в числі яких: Договір про дружні відносини і співробітництво, угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій, торговельно-економічне співробітництво, співпрацю в галузі культури, науки та освіти, співробітництво в агропромисловому комплексі [6].

Порівняльний аналіз ситуації в даних країнах, дозволяє визначити відмінності у їх суспільному розвитку. В регіональному геополітичному положенні Україна має дві альтернативи вектора інтеграції в своєму регіоні. В останній час пріоритету набуває намагання стати членом регіональної організації країн (ЄС). Аргентина є одним з вагомих членів МЕРКОСУР; має чітко регламентовані дипломатичні стосунки з Бразилією, що в свою чергу забезпечує сприятливі умови для розвитку експортно-

імпортних відносин між цими країнами. Що стосується глобального геополітичного положення, варто зазначити наступне. Україна на світовій арені в останні роки виступає політично нестабільним компонентом, проте маючи великий запас природних ресурсів є перспективним та взаємовигідним партнером. Аргентина протягом історії свого існування зарекомендувала себе, як країна певної політичної нестабільності. На відміну від України, вона є більше розвинutoю в економічному відношенні, крім того потужний експорт товарів сільського господарства робить державу вигідним економічним партнером.

Для України мати тісні зв'язки з Аргентиною означає можливість перейняти досвід по "будівництву" потужної економіки в умовах політичної нестабільності. Це додатково обумовлюється подібністю спеціалізації даних країн, їх зовнішньоекономічних інтересів.

Враховуючи позитивне підґрунтя вище зазначеного аспекту взаємодії країн, варто врахувати особливості етнополітичного аспекту.

Етнополітичний аспект. Позитивним фактором розвитку двосторонніх відносин є наявність в Аргентині численної української громади, історія якої налічує понад 100 років. Нині в Аргентині проживають близько 350 тис. етнічних українців. Майже половина аргентинців українського походження працює в сільському господарстві. Другою численною групою аргентинців українського походження є промислові робітники, здебільшого високої кваліфікації. Багато українців працюють у сфері обслуговування, торгівлі. Останнім часом серед українців збільшилася кількість спеціалістів-інженерів, лікарів, юристів, економістів, соціологів, філологів. Українська громада ініціювала в 1991 році кампанію по збору підписів під зверненням до Президента Аргентини Карлоса Менема про визнання незалежної України. Українська держава зацікавлена у розвитку української громади Аргентини, як активного чинника розбудови українсько-аргентинського співробітництва.

Геоелектронічний аспект. Аргентина є впливовою країною на міжнародній арені, відіграє важливу роль в ЛАІА (Латиноамериканська Асоціація Інтеграції), "Групі Ріо", МЕРКОСУР, інших міжнародних організаціях. Інституціоналізація інтеграційних процесів в Латинській Америці відкриває можливості для створення ефективно функціонуючої світової федерації під егідою ООН, на рівні регіональної співпраці.

Зв'язки в торговельно-економічній галузі між українськими підприємствами та Аргентиною почали формуватися ще за часів колишнього Радянського Союзу: з 70-х років українське енергетичне обладнання встановлювалося на гідроелектростанціях Сальто-Гранде, П'єдра дель Агіла, Ясірета. Устаткування, виготовлене на заводі "Турбоатом" (Харків, Україна), добре зарекомендувало себе як більш надійне та дешевше, ніж пропонуване світовим ринком, що засвідчив такий факт: 37% електроенергії, яка виробляється в Аргентині, отримується з використанням українського устаткування [5, 6].

Перспективи, що відкриваються в розвитку двосторонніх торговельно-економічних відносин, приваблюють представників ділових кіл. Лише протягом 1997-98 рр. в Україні побувало більш як 60 делегацій представників ділових кіл Аргентини, а Аргентину відвідали понад 25 делегацій з України. Важливою віхою в подальшому розвитку українсько-аргентинських відносин стало створення механізму координації торговельно-економічної діяльності. 2-3 червня 1998 р. в Буенос-Айресі було проведено перше засідання Міжурядової українсько-аргентинської Комісії з торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва. Зміцненню контактів між діловими і промисловими колами двох країн сприяла друга Міжнародна економічна конференція країн ЧЕС-МЕРКОСУР, що відбулася 3-4 червня 2006 р. в столиці Аргентини. У 1997 р. в торгівлі між нашими країнами виникла важлива тенденція: в загальному обсязі обороту на 320% зросла частка послуг. Позитивно є також тенденція до збалансування експортних та імпорتنних потоків (рис. 1).

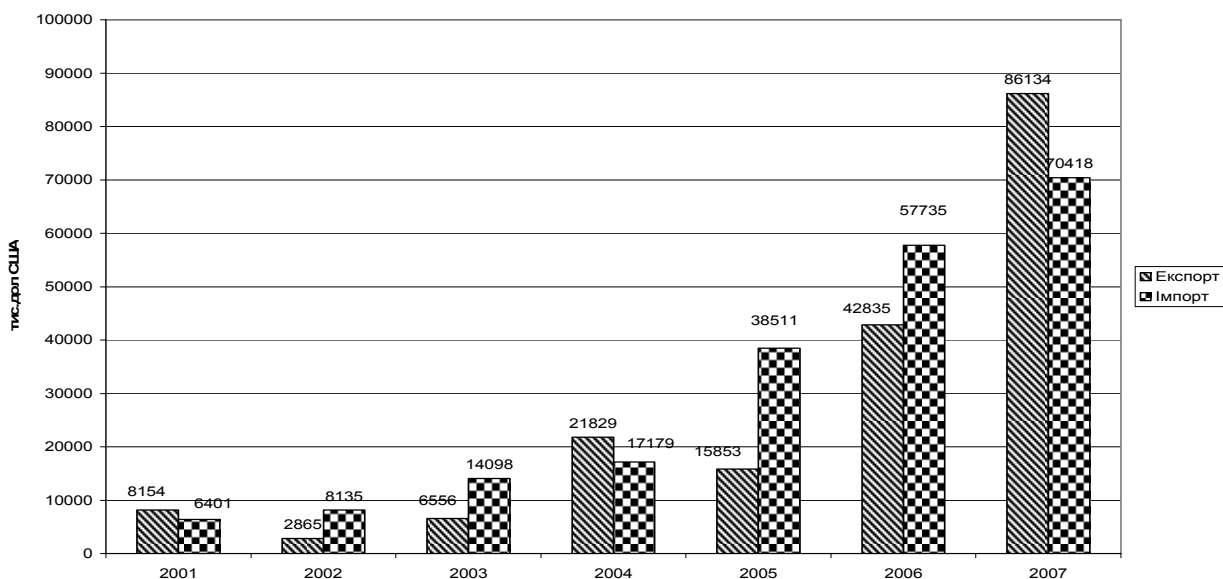

Рис. 1. Динаміка товарообігу України з Аргентиною 2001-2007рр. [3, 8, 9]

Графіки експортних та імпорتنних операцій між Українською та Аргентинською республіками не є корельованими [рис.1]. А відтак, якщо імпорт аргентинських товарів на територію України протягом періоду 2001-2007 років поступово зростає, то обсяги експорту українських товарів на аргентинський ринок мали стрибкоподібний характер. Поряд з тим позитивно є динаміка

українського експорту у 2005-2007 рр., а саме у 2007 р. він збільшився вдвічі, порівняно з 2006 р. Вперше за останніх чотири роки сальдо від зовнішньоторговельних операцій в межах україно-аргентинського ринку стало додатним. Це визначається особливістю розвитку господарських комплексів обох країн (табл. 1).

Таблиця 1. Інтегрована таблиця характеристики економічного розвитку Аргентини та України в 2000-2007 рр.

Роки	Процеси диференційованих змін у розвитку національних економік країн	Аргентина	Україна
1989-1994 роки	Гіперінфляційний вибух	1989-90 рр.	1993-94 рр.
	Заходи для забезпечення економічного розвитку	Створення валютної системи, за якої курс національної валюти був прив'язаний до долара США, причому ця прив'язка здійснювалась таким чином, що обмежувала можливості маневру у сфері монетарної політики. 1993р. – відношення зовнішнього боргу країни до ВВП підвищилось на 29%.	Проведення жорсткої монетарної політики сприяло зупиненню гіперінфляції, але викликало спад у промисловому виробництві.
2000	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Темпи економічного розвитку становлять -0,8%, що свідчить про початок занепаду національної економіки країни	Починаються процеси підйому національної економіки, в першу чергу за рахунок збільшення експорту, активізується зовнішньоекономічна діяльність країни, ріст промислового виробництва 12,9%.
	ріст ВВП	↓	↑ 6%
2001	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	↓ (проблеми з регулюванням внутрішнього ринку, відношення зовнішнього боргу країни до ВВП підвищилось на 50%, несанкціоновані та надмірні урядові витрати)	↑ 14% (в основному за рахунок розвитку промислового виробництва та експортної політики)
	ріст ВВП	↓	↑ 9%
2002	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Закономірно знижуються темпи промислового виробництва, випуск с/г продукції, але відносини з іноземними кредиторами поступово переходять у стадію домовленості.	Спостерігається поступове призупинення темпів соціально-економічного розвитку країни через політичну нестабільність в країні.
	ріст ВВП	До середини 2002 р. ріст ВВП знизився на 10,9%, але стабілізувався до кінця року.	↑4,6%
2003	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Ріст промислового виробництва, випуску с/г продукції став феноменальним для країни, в контексті подій у валютно-фінансовій сфері останніх двадцяти років	Зростання економіки є суттєвим, активізація зовнішньоторговельних операцій, дещо призупинені темпи проведення необхідних економічних реформ.
	ріст ВВП	↑ >8%	↑ 9,3%
2004	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Поступова стабілізація економічного росту, налагодження домовленостей з МВФ, іноземними кредиторами, приток іноземних інвестицій	Зростання економіки країни продовжується, але перепонами на шляху його утвердження стає нестабільність в політичному житті суспільства.
	ріст ВВП	↑8,3%	↑12%
2005	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Стабільний економічний ріст, але рівень безробіття залишається високим	Зростання економіки залишається як таке, але виникають проблеми у паливно-енергетичному комплексі та сфері соціального забезпечення.
	ріст ВВП	↑9,2%	↑2,7%
2006	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Проведення ряду операцій національним банком щодо зменшення грошово-кредитних агрегатів; активізовано введення податково-бюджетної політики	Утвердження міжнародного статусу країни, активізація зовнішньоекономічної діяльності; негативним фактором залишається збільшення рівня інфляції; проблема сировинної бази у паливно-енергетичному комплексі країни.
	ріст ВВП	↑8,5%	↑7,1
2007	Становище щодо соціально-економічного розвитку країни	Зміна президента та уряду; реконструкція інститутів управління національною економікою, збільшення потоку іноземних інвестицій	Активна підготовка країни до "Євро-12", що демонструє часткову реконструкцію транспортної інфраструктури; влада приділяє свою увагу розвитку третинного сектору економіки країни; вступ до СОТ; негативом є утвердження високого рівня інфляції в країні.
	ріст ВВП	↑7,5%	↑6,9

Примітка: складено за даними [2, 3, 7, 8, 9].

Крім того, поряд з розвитком національної економіки, важливого значення мають передумови для формування конкурентноспроможної країни на світовому ринку. Це відображає динаміка розвитку експорту обох країн. В останні десять років величина загального експорту України збільшилась майже на 70% від рівня 1998р., а величина аргентинського – лише на 2-3% відповідно, але за абсолютним значенням такий показник значно перевищує аналогічний для українського експорту [4, 7, 8].

Аргентинська республіка на світовій арені в економічному контексті є прикладом класичної Латиноамериканської моделі господарювання, основні засади якої полягають у формуванні відкритої економіки(низькі митні тарифи при зовнішніх торговельних операціях), експортна економічна політика, глибока економічна інтеграція в регіоні (заохочення створення вільних економічних зон) [1]. В другій половині ХХ століття країна розвинула власну економіку в два етапи: 1) 60-70 рр.

XX століття – відбулася форсована (імпортозаміщуюча) індустріалізація; 2) 80-х рр. XX століття – досягнення відповідного рівня розвитку за рахунок поступового введення неоліберальних реформ. Такі реформи передбачали: приватизацію більшості підприємств; грошову і валютну реформи (прив'язка національної валюти до курсу долара США); реформу банків і встановлення позитивної ставки відсотків; лібералізацію фінансових ринків, відмову від регулювання ринків капіталу і робочої сили; лібералізацію внутрішньої та зовнішньої торгівлі; подолання перешкод для іноземних інвестицій; законодавчий захист прав власності; структурну перебудову економіки, відповідно до того Міжнародного поділу праці, що склався у даний період. Серед зазначених заходів, Україна, для подолання кризи 1993-1994 рр., використовувала всі, окрім останнього, стосовно структури Міжнародного поділу праці на вказаний період. Тому, можна говорити про те, що наша держава використовувала подібні до аргентинських, неоліберальні економічні реформи, що допомогли врегулювати її становище на початку 90-х рр. XX століття.

Щодо таких параметрів як експортна квота, частка імпорту у ВВП, валові інвестиції, варто зазначити, що вони не відображають реальної ситуацію. Наприклад, експортна квота для Аргентини у 2001-2007 рр. варіює в межах 7-10%, для України ж 10-12%. Але при цьому вага 1% показника у фізичному вимірі має різне числове вираження. Аналогію можна прослідкувати при аналізі частки валових інвестицій у ВВП країни. Так, цей відносний показник у 2004р. для обох країн був майже рівним (18,8% для Аргентини і 18,3% для України відповідно), також врахувавши, що на той час ВВП України складало майже три ВВП Аргентини, говорити про рівновеликий потік інвестицій рано. І все ж таки, провівши кореляційний аналіз деяких кількісних показників, виявлено, що за період 2001-2007 рр. показник сальдо зовнішнього товарообігу країн змінювався подібно (ін-

декс кореляції 0,73), а сам експорт даних держав змінювався за схожою закономірністю але на різних рівнях (цей же індекс склав 0,51).

Отже, використання аргентинського досвіду для України є важливим на сучасному етапі його політичною нестабільністю. Він показує, що система "валютного управління" за певних умов сприяє виходу з інфляційної спіралі та стабілізації грошового обігу шляхом зменшення грошової маси і прив'язки її до золотовалютних резервів, обсяг яких має бути порівняно великим. Стрижневий елемент аргентинської моделі економіки – стабільний і порівняно високий приплив іноземного капіталу – може стати ненадійним, бо в разі ослаблення перетворюється на свою протилежність. Аргентинська модель також показала, що розрив у рівнях внутрішньої та зовнішньої інфляції зумовлює завищений курс національної валюти, а це в свою чергу, визначає зниження конкурентоспроможності національного експорту, додаткове зростання дефіциту платіжного балансу, відтак, збільшення зовнішнього боргу та витрат на його обслуговування і погашення. Тому для України доцільно використати аргентинський досвід ведення економіки з точки зору глибокого аналізу та модифікації його для адаптації в українському економічному середовищі.

1. Яценко Б.П. Політична географія: навчальний посібник. – Київ: Вид. інституту сходознавства НАНУ, 2005.
2. International trade statistics yearbook 2004. In 2 vol. – Volume 1. Trade by Countries. – P. 45–52.
3. www.indec.gov.ar – офіційний сайт Інституту перепису і статистики Аргентини (Instituto nacional de estadística y censos).
4. <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/853.htm> – офіційний сайт Міністерства закордонних справ України.
5. www.mrecic.gov.ar – офіційний сайт Міністерства закордонних справ Аргентини.
6. <http://svit.ukrinform.ua/Argentina/argentina.php?menu=attitudes>.
7. <http://www.ukrstat.gov.ua/> – офіційний сайт державного комітету статистики України.
8. Nuevo atlas de Argentina. – Buenos Aires, 1994. – P. 283.
9. UNCTAD handbook of statistics 2006. – P. 1-356.

Надійшла до редколегії 21.09.08

УДК 528.9 : 910.3

Р. Шевченко, канд. геогр. наук

КАРТОГРАФІЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА КИЇВ

Розкрито роль картографічних зображень, розробки адекватної семіотики, лінгвістики, особливо в контексті проведення Євро-2012.

The role of cartographic images, development their identical semiotics, linguistics, especially in the context of Euro-2012 are exposed.

Постановка наукової проблеми. Картографічні геообрази останнім часом все більше і більше оточують людину в системі архітектурного ландшафту міста. Це передусім бігборди та постери із зображеннями на них карто-схемами розташування гіпермаркетів з ілюстрацією найбільш зручних під'їздів до їх паркінгів, абрис планувальних територій нових житлових районів із зведеними комплексами елітного житла, цифрові інформаційні транспортно-логістичні вуличні дисплеї, які показують на оперативній електронній карті вузли щільного скупчення транспорту, туристські припльхові плани і схеми розташування визначних пам'яток історії та культури околиці, що відображається тощо.

Беззаперечно, вони не є продуктом науково-обґрунтованих прийомів щодо їх укладання, але однозначно вони є особливими просторовими моделями оточуючого середовища, які виконують функцію суспільного призначення: дороговкази, картинні плани оточуючої місцевості щодо PR-компанії унікальних географічних, історико-культурних, краєзнавчих, історико-меморіальних, сакральних та розважальних об'єктів.

Поряд із переважно практичним призначенням картографічних зображень, нерідко вони є складовими елементами конструктивно-архітектурного декору приміщень чи споруди, що відіграє неабияку роль у підкресленні функціонального призначення об'єкту. Даний вид картографічних зображень потребує класифікації, термінологічного обґрунтування, детального опису, дослідженню їх дизайну, семіотики тощо.

Зазначена сторона наукової проблеми ніким взагалі не досліджувалася і жодним українським вченим чи школою не акцентувалася увага до так званих "карт громадського призначення". Стосовно київських картографічних зображень, які утворюють цілий комплекс пам'яток декоративної картографії, то автором не вишукано жодної наукової чи популярної праці стосовно них.

Таким чином, **ціллю публікації**, є теоретико-методологічне і термінологічне обґрунтування громадських картографічних геообразів як особливої категорії системи картографічних творів, їх класифікація та типізація за відповідно розробленими ознаками, дослідити просторовий розподіл відповідних об'єктів на території м. Київ та подати їх детальний опис.

© Шевченко Р., 2009

Методика досліджень ґрунтується на проведених автором навесні 2009 р. польових краєзнавчих географічних експедицій по виявленню, параметризації та опису визначних картоподібних моделей.

Виклад основного матеріалу. Громадське картографічне зображення або картографічне геозображення громадського призначення – це образно-знакова просторова модель із довільною системою метричності, масштабності та зображувальних засобів і прийомів, головним призначенням якого є інформативність, наочність, оглядовість, що перетворює його у важливий засіб пізнання певної території.

Громадські картографічні зображення класифікуються за наступними критеріями: призначенням і використанням, змістом, територією, способами укладання, різновидами, місцезнаходженням, матеріалом виготовлення.

За призначенням практично всі громадські картографічні зображення є довідкові, рідше науково-довідкові та прикладні. При цьому ступені інформаційного навантаження карти, наочність, способи зображення явищ і об'єктів залежать від розмірів картографічного зображення, але не масштабу. Чим більше метричні параметри карти, тим вища та щільніша інформаційна місткість зображення.

За змістом картографічні зображення поділяються на: рекламно-інформаційні, туристські, загальногеографічні та краєзнавчі. Територія охопту різна – від зображення країн Світу, що зустрічається занадто рідко і зустрічаються доречі на фасадах та вікнах туристичних агенцій подорожей. Але домінують серед них великомасштабні зображення, насамперед території парків, природних та історико-культурних заповідників, екологічних стежок. Вони домінують в системі громадських геозображень.

Способи підготовки, укладання та виготовлення різноманітні, залежно від типу зображення: рукописна (вітражна карта), дрібношкляна (дрібнокам'яна карта-мозаїка), паперова карта, що виготовлена із залученням комп'ютерної поліграфічної техніки.

Різновиди картографічних геозображень громадського призначення є наступні: глобулярні, постерно-бігбордні, карти-мозаїки та декоративно-оздоблювальні карти-вітражі, аерофотозображення – ортофотоплани, дисплейні (неонно-електричні), паперові фрагменти плану міста.

Відповідні географічні об'єкти розміщуються переважно на узбіччі автобанів, на стінах споруд та мурах, на перехрестті транспортно-логістичних артерій, при в'їздах до населених пунктів або визначних місць, в вестибюлях та фойє наземних та підземних споруд. Взагалі їх можна поділити їх місцезнаходження на денні поверхні та приміщення.

Матеріалами виготовлення є: кольорове скло (мозаїка), каміння, глянцевий папір, оргшкло тощо.

Розглянемо визначні та типові громадські картографічні зображення м. Київ по категоріям: глобуси, карти, плани, абрисы тощо.

На території м. Київ снує розгалужена мережа системи тимчасових та постійних громадських картографічних зображень. Найвідомішим і найвпізнанішим є глобулярне картографічне зображення планети на колонні центру початку ліку відстаней (знак Міжнародного поштового союзу – "нульовий кілометр Києва"), що навпроти Головоштамту на Майдані Незалежності. Діаметр моделі Земної кулі – 85 см (масштаб 1 : 35 000 000). Глобус має відповідну до нахилу Земної вісі до площини Екліптики кут у $23^{\circ}12'$ градуса та обертається проти годинникової стрілки із швидкістю обертання Землі навколо своєї вісі за $23^{\text{h}} 56^{\text{m}}$. На поверхні глобуса присутня градусна сітка із паралелями 0, 30, 60 градусів від-

повідно північної та південної широти та меридіанами 0° , 45° , 90° , 135° , 180° відповідно західної та східної довготи. Позначені вони товстими жовтокольоровими смугами. Способом ареалів (коричневим кольором) показані континенти. На перетині координатних ліній $\varphi = 50^{\circ}$ та $\lambda = 30^{\circ}$ пунсоном визначено географічне положення міста Київ та подана його назва великими літерами. В темний період доби глобус підсвічується внутрішньою ілюмінацією. Знак встановлений влітку 2001 року.

На території Міжрегіональної Академії Управління Персоналом (МАУП), біля Президентського Університету у 2001 році встановлений глобус як об'ємне тривимірне зображення Землі. На відміну від глобуса, що знаходиться в центрі міста, він позбавлений геодезичних даних та параметрів, але в інших показниках він повністю відповідає категорії глобулярних картографічних творів: щільна сітка паралелів та меридіанів, акваторія Світового океану, контури материків та країн, що на них розташовуються. Особливість відповідного картографічного твору коється в тому, що якісним фоном показані країни, де відповідний вищий навчальний заклад має свої філії. Тобто, глобус є тематичним. В середині глобуса вмонтована аббревіатура із перших заглавних літер скороченої назви закладу – МАУП. Діаметр кулі – біля полуметра. Орієнтовний масштаб 1 : 20 000 000. Інших відповідних глобулярних аналогів на території міста більше ніде не вишукувано.

Унікальними є і картографічні (планові) зображення. При в'їзді до міста з Одеського напрямку (проспект академіка Глушкова) з правого узбіччя всередині минулого сторіччя на честь 1500 річчя міста-героя Києва встановлена стілобатна кам'яна карта-мозаїка із показом розміщення головних пам'яток історії та культури м. Київ. Розмір споруди 3 x 2 м. Прагматика умовних знаків є натуралістично-картиною. Орієнтовний масштаб зображення 1 : 10 000.

На території Національного виставкового центру "Експоцентр України" встановлений у 2008 році перспективний аерофотоплан території НВЦ. Розміри полотна 3 x 5 м. на плані біля кожної споруди позначений порядковий номер із відповідною текстовою інтерпретацією призначення у легенді. Орієнтовний, розрахований автором масштаб 1 : 50 000, висота фотографічної зйомки – 250 м. На плані показана власна територія виставкового центру та значна частина Національного природного заповіднику "Голосіївський ліс".

На головній алеї комплексу у 2005 р. встановлена постерна карта політико-адміністративного устрою України із представленням якісним фоном регіонів України. розміри зображення 3 x 2 м., орієнтовний масштаб 1 : 1 200 000. Відповідна карта має також ознаки тематично-спеціалізованої – на ній показані основні промислові підприємства – донори Державного бюджету України.

Карти-схеми по місту Києву присутні скрізь: у парках відпочинку, на територіях природних заказників, меморіальних місцях, цвинтарях, монастирях, технополісах тощо. До особливо цікавих, з точки зору картографії, можна віднести: картосхеми території МАУП із планом Трипільського парку із унікальною бібліотекою умовних знаків монументів цієї праслов'янської цивілізації у масштабі 1 : 500 (Фрометівський прову), паломницькі плани Києво-Печерської Лаври (вул. Близньопечерна, Лаврський пров.) у відповідних масштабах 1 : 500 та 1 : 300. Система умовних знаків є комбінованими: пунсоны та натуралістичні знаки. Враховуючи їх панорамність, розрахований вертикальний масштаб зображень, він становить 1 : 10.

Карти-транспоранти можна знайти на мурах Михайлівського Золотоверхого монастиря, що присвячені гео-

графії депортацій, голодоморам та політичним репресіям в СРСР у 20-х – 30-х рр. XX ст. і встановлені влітку 1998 р. Українським Гельсинським Союзом. Представлена серія із 5 карт у масштабі 1 : 20 000 000 у розмірах 30 x 70 см, картографічний банк даних умовних знаків представлений картинними позначками. Територія картографування представлена просторами бувшого СРСР у кордонах до 1939 р.

Подібні історико-пізнавальні карти вміщені у 1992 р. також на мурах Національного заповідника "Київська фортеця" із зображенням стародавніх культових та військово-оборонних мурів Києва, а також літописних струмків, озер та ставків, таких як Сетомль, Киянка, Скоморох тощо. Показана церква Св. Олександра на Прозоровській вежі. За типом ці карти можна також віднести до пропагандистських картографічних творів.

Технічні та інформаційні (тимчасові) карти-постери встановлюються біля майданчиків зведення великих суспільнозначущих споруд та конструкцій і виконують функцію щодо інформування населення про зміни оточуючого середовища після завершення робіт. Унікальне картографічне зображення є на Трухановому острові біля озера Бабиного і має назву "Будівництво Подільсько-Воскресенського мостового переходу" у повздовжньому масштабі 1 : 700 та вертикальному 1 : 50, розмір плакату 2 x 2 м на ньому показаний стан оточуючої території до 2012 р. Відповідні схеми влаштовуються під час й реконструкцій міських шляхопроводів, а також будівництва великих житлових масивів.

Розглянемо фасадні картографічні зображення. На стіні нижнього корпусу готелю "Мир" (Голосіївська площа) встановлена світодіодна карта Світу з параметрами 1,5 x 1 м у масштабі 1 : 20 000 000. Зображення контурно повторює рівновелику пряму псевдоциліндричну картографічну проекцію Мольвейде-Гудда з розривами по океанах. Основним елементом картографічного зображення є материки, позначені жовтим кольором. Зображення виконує декоративно-оздоблювальну роль і прикрашає архітектурний цоколь муру споруди.

Автором розглянуті найбільш цікаві громадські картографічні зображення, які розташовані в системі архітектурного урболандшафту Києва, але не менш унікальними є картоподібні зображення в вестибюлях та фойє наземних та підземних споруд міста.

В тоці вестибюля станції метрополітену "Поштова площа" Сирецько-Червоноармійської лінії на всю стіну 7 x 4 м. викладена мозаїчна карта м. Київ в масштабі 1 : 75 000. Семіотика зображення є специфічною: картинні умовні знаки архітектурних пам'яток, мостів та будівель кореспондуються із центральним умовно-схематичним зображенням головної артерії міста Дніпра-Славутича з адекватною топологією: розміщення споруд відповідає дійсному взаємному розташуванню відповідних географічних об'єктів в дійсності. Беззаперечно, карта є прикрасою станції.

До відповідних декоративно-декорно-оздоблювальних картозображень можна віднести наступні твори: вітраж карти фізичної поверхні, що складається із двох частин (ефект вікна) в резервації третього поверху будівлі географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рівновеликій прямій псевдоциліндричній картографічній проекції Мольвейде (улаштована у 2005 р.), карта-картина Києва (вул. Тимошенка, 2 на Оболоні), годинник-карта України в вестибюлі Українського Дому, карта-мозаїка із марок Укрпошти в фойє Головноштамту.

До оперативних картографічних зображень відносяться електронні карти-дисплеї, що демонструють транспортні затори (пл. Слави), ніонна карта-схема руху потягів (готель "Експрес"), карта-схема навігації на Дніпрі в масштабі 1 : 1 000 000 (розмір 1 x 4 м) в залі очікувань Київського річкового вокзалу. Карта є історичною: показані пристані, яких вже не існує, але все це є унікальним матеріалом вивчення історії навігації по Дніпру. Карта датована 1950 р.

Висновки. Мережа громадських картографічних зображень в м. Києві почала розвиватися фактично із 1982 року. Багато з них – дуже застарілі, але переважна більшість з них – пам'ятки історії міської картографії. Автором вони визначені як окремі картографічні твори із своєю, притаманною лише ним, картоукладацькою культурою, семіотикою, методикою побудови. Наявність їх в місті полегшує орієнтацію в місті з будь-яких питань суспільного життя міста Києва.

Перспективою в даному напрямку наукових досліджень може стати комплексний картосеміотичний моніторинг відповідних специфічних картоподібних зображень на території міста Київ.

Надійшла до редколегії 21.09.08

III. ПРАЦІ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

УДК 911.3

Т. Редько, асп.

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОЛЯ СЕРЕДОВИЩА НА ГЕОГРАФІЮ ТУРПОТОКІВ УКРАЇНИ

Авторським дослідженням було виявлено особливості просторового сприйняття територій України, визначені перспективні дестинації та види туризму, досліджені фактори впливу на інформаційне поле середовища, зокрема, на силу поширення просторової інформації.

Author's research educes some specifics of spatial perception of the territories of Ukraine, defines most perspective destinations and kinds of tourism, investigates determining factors of the influence on informational field of the environment, in particular on the spatial information force.

Функціонування геопростору відбувається в певному інформаційному полі, яке є атрибутом матеріального світу. Нині інформація розуміється не лише як атрибут матерії, а й як пріоритет над речовиною та енергією. В попередньому розвитку інформація відігравала периферійну роль, однак сьогодні вона стає найперспективнішим ресурсом, який все більше замінює речовинно-енергетичні ресурси, змінює структуру соціальної діяльності.

В зв'язку з цим виникає все більше підстав для ствердження, що територіальна рекреаційна система (ТРС) набуває якісно нової властивості, а саме – "інформативності". В цьому контексті інформація розуміється як новий специфічний вид туристських ресурсів, що може функціонувати без будь-яких зв'язків з матеріальними (існуючими об'єктами та явищами), а в деяких випадках домінувати серед наявних рекреаційно-туристських ресурсів (ПТР) при визначенні туристської аттрактивності території.

Теорії сприйняття людиною середовища, а саме просторової інформації, розроблялись багатьма вченими і пройшли еволюцію від географічного детермінізму (Бокль, Монтеке) до *Гештальт-теорії* (К. Коффка, В. Кохлер), *Імовірнісної теорії перцепції* і *"моделі лінзи"* Е. Брунсука, *Екологічної теорії* Дж. Гібона, *Когнітивної психології* (У. Найссер) і *Трансакційної теорії сприйняття довкілля* (А. Реймс, Ф. Кіпатрік та ін). Всі вони були спрямовані на розробку моделей взаємодії людини та географічного простору, його інформаційною складовою. Однак фундаментальні праці з цього питання були створені в межах біхевіоризму, який виник у 60-70-х роках минулого сторіччя у працях західних вчених (Newell, Simon, Boulding, Berlyne, Wohwill, Gould та ін.) серед вітчизняних вчених – В. Преображенський, Ю. Веденін, М. Гродзинський, В. Кіпченко та ін.

За мету авторського дослідження було поставлене визначення стереотипних уявлень українців, зокрема мешканців м. Київ, про стан і перспективність регіонального розвитку туризму України, дослідження особливостей просторового сприйняття ними територій туристського використання, а також встановлення особистісних пріоритетів щодо планування та здійснення рекреаційної діяльності.

Найбільш ефективними під час роботи над предметом дослідження виявились методи системного, семантичного, факторного аналізу та соціологічного опитування.

Аналіз просторових уявлень киян. Просторові уявлення досліджувались за трьома категоріями: об'єкти та явища культурно-пізнавального туризму, самобутність і загальна туристська привабливість регіону. Характерно, що лише для 4 областей вони є пропорційними (Закарпатська, Львівська, Полтавська, Тернопільська). В інших – диференціація виражена яскравіше і представлена домінуванням однієї з категорій при визначенні туристської "значущості", образу території.

Максимальні бали оцінки *об'єктів культурно-пізнавального туризму* мають: АРК, Львівська, Закарпатська; мінімальні: Донецька, Луганська, Дніпропетровська. Найвиразніша *самобутність* – у Закарпатській, Львівській областях та у АРК; найменше регіональний менталітет, за уявленнями респондентів, представлений у Луганській, Дніпропетровській та Донецькій областях. Серед найпривабливіших туристських регіонів – АРК, Закарпатська, Львівська області. Території недостатнього туристського розвитку – Донецька, Луганська, Дніпропетровська. Виходячи з цього, можна стверджувати, що по всіх трьох категоріях максимальні показники мають АРК, Львівська, Закарпатська області; мінімальні – Дніпропетровська, Донецька, Луганська.

Порівнюючи дані територіального поширення туристських інтересів (не задоволеного попиту) і просторових уявлень, зупинимось перед суперечністю: східні області були низько оцінені респондентами з точки зору багатства культурних об'єктів, колориту місцевості та туристської привабливості регіону. Поряд з тим, їм надається особлива увага: кількість респондентів, які бажали б їх відвідати, в середньому в 3-4 рази перевищує кількість тих, хто вже перебував у цих областях! Частково це можна пояснити тим, що регіон ніколи не був туристською "Меккою" та асоціювався переважно з промисловістю, що логічно виключало можливість пріоритетного розвитку туризму через відсутність необхідних РТР. З іншого боку, можна припустити, що у даній ситуації мова йдеться не про матеріальні РТР, а інформаційні. Тобто, про специфічну вмотивованість відвідання цих територій, яка пов'язана з посиленням інформаційного імпульсу даних областей та збільшенням

контрастності в порівнянні з іншими областями, що, в свою чергу, посилює цікавість до регіону.

Під час обробки даних опитування було помічено зв'язок віку респондентів з оцінкою туристської привабливості регіону. Відносно однакове сприйняття мають лише АРК, Закарпатська, Запорізька, Херсонська області. Найбільш різним характеризуються Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Луганська, Миколаївська, Чернігівська та Чернівецька області. Респондентами 18-25 років високі оцінки привабливості надавалися АРК, Закарпатській, Одеській, Чернігівській областям; Найменші – Кіровоградській, Луганській, Сумській, Черкаській областям. Представники групи 26-35 років найвище оцінили АРК, Закарпатську, Київську та Львівську області; Найнижче – Донецьку, Кіровоградську, Луганську, Чернівецьку. Група 36-45 років надала перевагу АРК, Закарпатській, Львівській та Чернігівській областям; меншу оцінку отримали Дніпропетровська, Донецька, Луганська. Респонденти 46-56 років високо оцінили АРК, Закарпатську, Львівську, Київську, Одеську, Чернівецьку; менш привабливими для них є Донецька, Дніпропетровська, Луганська та Харківська області.

Аналіз територіальної диференціації туристського попиту. Результати дослідження стверджують, що до сьогодні найбільш відвідуваними регіонами є АРК (70%), Закарпатська (66%) та Івано-Франківська (56%) області. Трохи менша кількість респондентів відвідувала Львівську (34%) та Одеську (31%). Серед найменш відвідуваних – Вінницька, Кіровоградська, Луганська області.

Найбільш високий туристський інтерес прив'язаний до Львівської (42%), Закарпатської області (36%) та АРК (32%). Найменший – до Житомирської, Кіровоградської (по 0%). Цікавим є факт, що останнім належить також і Київська область (0%), до якої респонденти (кияни), при високій оцінці її загальної туристської привабливості не мають "активного" інтересу. Не бажать відвідувати у якості туриста жодну область України -3% опитуваних!

Було виявлено тенденцію зниження інтересу до регіонів, які традиційно вважаються розвинутими туристськими центрами (АРК, Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська області), хоча, це не дуже впливає на обсяги тур потоків: більшість рекреантів не ризикує часом та грошми через можливість отримати нижчий рівень обслуговування, ніж вони потребують. Тому поріг туристської послуги в деяких випадках буде визначатися не віддаленістю регіону, ні, навіть, не кошторисом відпочинку, а впевненістю в отриманні максимального рекреаційного ефекту. Натомість, яскраво виражається туристський інтерес до Східного та Північно-Східного, Північно-Західного, Подільського регіонів. Найперспективнішими щодо збільшення обсягів туристських потоків (за даними опитування) є Чернігівська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька, Полтавська, Донецька та Дніпропетровська області (в порядку зменшення).

Аналіз даних опитування дозволив виявити певну подібність поглядів на розвиток видів туризму в Україні. Так, більшість вважає найрозвинутішими: екскурсійно-розважальний / культурно-пізнавальний (70%), лікувальний (62%) та спортивно-оздоровчий туризм (34%). Така незначна відмінність у поглядах свідчить про "масовість" або ординарність тур. продукту, що реалізується на внутрішньому тур. ринку України. Частково це можна пояснити відносною доступністю перших (культурно-пізнавальний, спортивно-оздоровчий), а також залишками проф.спілкової організації рекреації (лікувальний туризм). Альтернативні ж види туризму вимагають відповідної, нерідко специфічної, інфраструктури, яка на даний момент представлена не в повному обсязі.

Найпопулярнішими серед респондентів виявились також екскурсійно-розважальний та спортивно-оздоровчий види туризму (72% і 46%). Екологічний, лікувальний та екстремальні види туризму мають однаковий рівень популярності (близько 15%). Це свідчить про те, що на останні існує достатній рівень попиту за наявності відносно вузької пропозиції. У даному випадку можна припустити, що попит буде зростати прямо пропорційно до пропозиції. Таким чином, існують обґрунтовані перспективи розвитку на території України екологічного, екстремального та, особливо, лікувального туризму.

В результаті дослідження було виявлено, що ментальне сприйняття тієї чи іншої області, пов'язане, перш за все, з поняттям "місцевий колорит", але на стадії

активного попиту привабливість регіону перш за все торкається кількості та, особливо, якості РТР. Однак при рівних умовах колорит відіграє провідну роль при виборі туристської дестинації.

З'ясовано, що поширення просторової інформації залежить від чотирьох факторів: відстані респондентів від джерела інформації, фізико-географічного характеру простору, сили (розміру) інформаційного сигналу і близькості джерела інформації до межі області, яка вивчається.

Отримана інформація спонукає до створення моделі раціонального управління рекреаційним процесом, що в майбутньому може дозволити виробити нову ефективну концепцію розвитку внутрішнього туризму України.

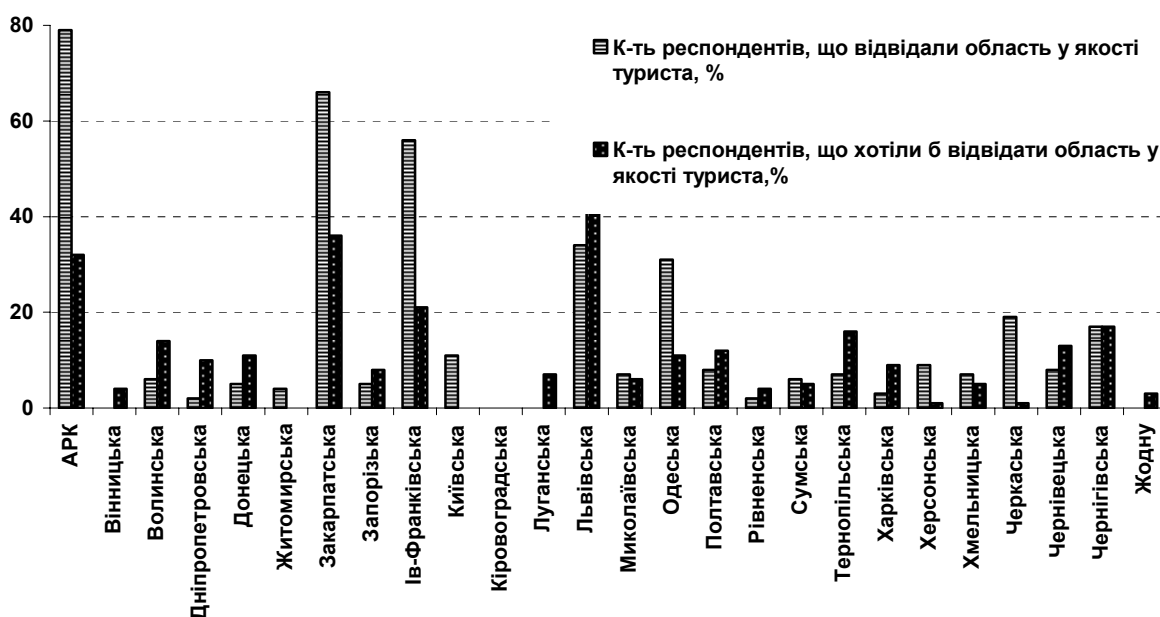

Рис. 1. Перспективи розвитку видів туризму в Україні

1. Голд Дж. Психология и география. Основы поведенческой географии. – М., 1990. 2. Гродзинский М.Д., Савицька О.В. Эстетика ландшафта: Навч. посібник. – К., 2005. 3. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навч. посібник. – К., 2000. 4. Преображенский В.С., Веденин Ю.А. Уроки развития теории рекреационной географии. – М.,

1988. 5. Солсо Роберт. Когнитивная психология / Н.Ю. Спомпюр (пер.). – СПб, 2002. 6. Stuart C. Aitken, Gill Valentine Approaches to Human Geography. – London, 2006. 7. Downs R. M., Stea D. Image and environment. – London, 1973.

Надійшла до редколегії 29.09.08

УДК 911.3

І. Скриль, ст. викладач

КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядається краєзнавство як область наукового пізнання і сфера практичної діяльності. Основну увагу приділено туристсько-краєзнавчій діяльності серед учнівської молоді Харківського регіону, визначено її основні форми, проблеми та перспективи подальшого розвитку.

Article considers study of local lore as area of scientific knowledge and sphere of practical activities. The basic attention is given to tourist-regional work among student's youth of the Kharkov region, its basic forms, problems and prospects of the further development are determined.

Актуальність теми дослідження. Розвиток туризму є одним з пріоритетних завдань державної політики, спрямованої на економічне зростання та духовне вдосконалення суспільства. Туризм як багатоаспектне поліфункціональне явище є способом взаємодії людини, культури і природи: людина пізнає навколишній світ, знайомиться з культурною спадщиною, долучається до національних традицій, звичаїв і формується як інтелектуальна і національно свідомо особистість. Значення краєзнавчої діяльності в цьому процесі надзвичайно велике.

Краєзнавство як синтетична галузь знань з комплексного дослідження краю послідовно вибудовує теоретико-методологічні принципи досліджень, розширює джерельну базу, зміцнює зв'язок з суміжними науковими дисциплінами. Воно володіє методологічною, світоглядною, гуманістичною і прикладною функціями і має можливість об'єднати активні кола громадськості у широко розгалужений рух по дослідженню і популяризації різних сторін життя краю [2, с. 3]. Останнім часом досить інтенсивно розвиваються такі галузі краєзнавства, як

географічне, історичне, археологічне, етнографічне, культурно-мистецьке, туристичне.

Разом з тим, досвід туристсько-краєзнавчої діяльності Харківської обласної станції юних туристів свідчить про недостатнє застосування краєзнавчого принципу у навчальній, виховній роботі шкіл, позашкільних, і, особливо, вищих навчальних закладів. Учнівська, студентська молодь не завжди знає історію свого краю, рідко відвідує пам'ятки природи, культури, архітектури. Все це негативно впливає на формування у молоді любові до рідного краю, поваги до національної культури, підвищення відповідальності за збереження історико-культурних цінностей рідної землі.

Тому популяризація туристсько-краєзнавчої діяльності, обговорення проблем краєзнавства і шляхів їх подолання, активізація туристсько-екскурсійної роботи, особливо серед студентської молоді є актуальними.

Аналіз попередніх досліджень. На Слобожанщині краєзнавство розвивалося, починаючи з кінця XIX ст. У 20-х роках краєзнавство стало одним із напрямків наукових досліджень. Неоціненний внесок у краєзнавчу спадщину Харківщини зробив видатний вчений Д. Багалій. Вивченням історії, мови, народних традицій, духовної культури, мистецтва рідного краю займалися Д.Яворницький, О.Потебня, Г.Хоткевич, Б.Грінченко. Багато уваги основним проблемам розвитку краєзнавства на сучасному етапі, збереженню історико-культурної спадщини, становленню наукових і громадських форм дослідження рідного краю приділяє П. Тронько. Активними дослідниками – краєзнавцями Харківщини є члени обласної спілки краєзнавців М.Корж, І.Саратов, Ю.Ранюк.

Метою статті є аналіз та обґрунтування ролі краєзнавства у туристсько-рекреаційній діяльності.

Основна частина. Краєзнавство – це і область наукового пізнання, і сфера практичної діяльності. Суть краєзнавства полягає в детальному і всебічному вивченні певної території, місцевості, в якій мешкає людина.

Слід зазначити, що краєзнавчі дослідження, в основному, проводяться не спеціалістами, а широким загалом зацікавлених осіб. Предметом краєзнавчого дослідження є історія, природні умови, культура, населення, топоніміка краю. В залежності від контингенту дослідників виділяють: шкільне краєзнавство (знайомство школярів з визначними місцями рідного краю, можливість їх вивчення), вузівське краєзнавство (як окремий предмет у навчальному процесі), громадське краєзнавство (об'єднання, клуби краєзнавців, організація зустрічей, лекцій). Методами краєзнавства є архівні дослідження, візуальні спостереження, анкетування, опитування, фото-, кінозйомка та ін. Формами краєзнавства слід вважати екскурсії, відвідування музеїв, краєзнавчі експедиції. Оскільки значна частина краєзнавства базується на безпосередніх спостереженнях, екскурсіях, експедиційних дослідженнях, тобто активному переміщенні по території, цю діяльність можна розглядати як одну з форм туризму.

Туристичне краєзнавство визначають як [6, с. 87]:

- дослідження взаємозв'язків природничих і соціальних явищ рідного краю з науковою, навчальною, виховною метою, яке здійснюється засобами туризму;
- вивчення історії, географії, промисловості, сільського господарства, етнографії, геології, археології, культури з метою організації туристсько-екскурсійної діяльності серед населення.

В Україні найбільш поширена краєзнавча діяльність серед учнівської молоді. Гуртки туристсько-краєзнавчого профілю працюють в загальноосвітніх навчальних та позашкільних закладах (центрах дитячо-юнацької творчості, будинках школярів, обласних станціях туристів).

Важко переоцінити навчальні, виховні функції туристсько-краєзнавчої діяльності серед учнівської молоді. Академік П.Т. Тронько наголошує, "що саме краєзнавство повинно стати основою у проведенні навчальної та виховної роботи серед учнівської молоді в нашій державі" [5, с. 20]. Краєзнавчий принцип сприяє вивченню історії краю, рідної мови, пам'яток природи і культури, пісенно-поетичної спадщини, традицій, звичаїв, обрядів свого краю, національного одягу, народної архітектури та побуту, ремесел. А це – основа патріотичного виховання та формування національно свідомої особистості.

Туристсько – краєзнавча діяльність серед учнівської молоді підрозділяється на масову, групову, індивідуальну (табл. 1).

Масові форми краєзнавчої діяльності – це конкурси, конференції, турніри, вікторини, діяльність клубів краєзнавців, створення експозицій музеїв. Групові форми – це краєзнавчі подорожі, походи, експедиції, екскурсії тощо.

Екскурсія – найбільш доступна і масова форма вивчення рідного краю, в ній переважають елементи живого споглядання. Краєзнавча екскурсія – організований вихід чи поїздка групи учнів з метою вивчення свого краю [3, с. 146].

Під час краєзнавчих екскурсій учні роблять перші кроки на шляху поглибленого і всебічного вивчення рідного краю – його природи і господарства, історичного минулого і сучасності. Юні краєзнавці, очолювані керівником, мають широкий вибір об'єктів спостереження в природному середовищі, на виробництві, в сфері культурної діяльності народу.

Краєзнавчі подорожі – форма краєзнавчої роботи в школі, ліцеї та ін. завданням якої є ознайомлення та вивчення минулого та сьогодення рідного краю безпосередньо на місцях історичних подій чи цікавих географічних об'єктів [1, с. 29]. Результатом краєзнавчих досліджень є вивчення рідного краю, окремої місцевості.

Краєзнавча експедиція учнівської молоді – цікава, але і найбільш складна форма краєзнавчої діяльності. Вона є найбільш розповсюдженою формою збору польових етнографічних, археологічних, фольклорних, геологічних і інших матеріалів з історії рідного краю. В основу роботи експедиції покладена самостійна діяльність учасників: спостереження за життям народу, огляд предметів матеріальної культури, збір краєзнавчого матеріалу та його опрацювання. Результатом краєзнавчої експедиції може стати оформлення шкільного краєзнавчого музею.

Спільним для цих активних форм туристсько-краєзнавчої діяльності є їх загальне спрямування – поглиблене вивчення навколишнього світу, усі вони доступні для учнів і як форми колективної праці спрямовані на згуртування юних краєзнавців.

Нині спостерігається підвищений інтерес до історії рідного краю в усіх сферах суспільного життя.

Краєзнавча діяльність знаходить підтримку на державному рівні. Про це свідчать нормативні документи, а саме:

1. Указ № 25/2001 від 23 січня 2001 р. Президента України "Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні".

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.06.2002 р. "Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 р."

3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.03.2006 року № 237 "Про внесення змін до Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України".

4. Лист Міністерства освіти і науки України від 15.04.2004 року № 1/9-202 "Про проведення навчальних екскурсій".

5. Наказ № 286 від 6.04.2007 р. МОН України "Про поліпшення туристсько-краєзнавчої роботи у навчаль-

них закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України".

Таблиця 1. Класифікація туристсько-рекреаційної діяльності

За метою	За формою проведення	За напрямками краєзнавства	За тривалістю	За кількістю учасників	За інтенсивністю	За засобами пересування	За контингентом учасників
Навчально-освітня	Туристсько-краєзнавчі походи; Краєзнавчі експедиції; Експерсії, культурно-масові заходи (фестивалі, ярмарки тощо)	Екологічна, географічна, історична, геологічна, археологічна, фольклорно-етнографічна, військово-патріотична, літературно-мистецька тощо	Ододенна, багатоденна	Масова, групова, індивідуальна	Постійна, сезонна	Пішохідна, велосипедна, водна (плоти, байдарки, човни), автобусно-пішохідна	Шкільне, студентське, громадське
Пізнавальна							
Виховна							

Основні положення зазначених документів спрямовані на розробку та включення до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних, вищих навчальних закладів тем з краєзнавства, акцентують увагу на створенні наукових центрів регіональних досліджень з краєзнавства, розробку заходів з популяризації серед молоді вивчення історії рідного краю, розроблення краєзнавчих маршрутів по території України.

На Харківщині розроблена і діє Програма розвитку краєзнавства в Харківській області на період до 2010 року (затверджена розпорядженням голови облдержадміністрації від 23.09.2002 року № 418) [4].

Головною метою Програми є сприяння подальшому розвитку краєзнавчого руху на Слобожанщині, ґрунтовним науковим дослідженням пам'яток історико-культурної спадщини, залучення до цієї роботи найбільш активних і творчих громадян – патріотів, популяризація надбань національної культури.

Серед організаційних заходів Програми більшість має туристсько-краєзнавчу спрямованість і націлені на роботу з учнівською та студентською молоддю. Це і запровадження щорічних обласних турнірів, олімпіад, конференцій, туристських змагань за історико-краєзнавчою тематикою, проведення обласних зльотів

юних туристів-краєзнавців, включення питань краєзнавства до змісту завдань I-III етапів учнівських олімпіад з історії і географії та тематики науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН, розширення мережі туристсько-краєзнавчих гуртків, організація навчально-тематичних екскурсій по рідному краю як складову викладання курсу "Харківщинознавство", запровадження краєзнавчої практики для студентів вищих навчальних закладів, створення краєзнавчих музеїв у закладах освіти тощо. Програмою також передбачається підготовка і видання авторських програм, підручників, посібників з краєзнавства, яких ще не вистачає для впровадження основних організаційних заходів.

Аналізуючи туристсько-краєзнавчу роботу з учнівською молоддю Харківщини у 2008 році, можемо стверджувати про її перспективність (табл. 2). Так, активними формами такої роботи охоплено 38236 учнів, що складає 16% від загальної кількості учнів в області, очно-заочними формами – 79738 учнів, що становить відповідно 33%. Враховуючи середні показники по Україні 7% та 15% відповідно, можна зробити висновки про системність, планованість та сприятливі умови розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності в Харківському регіоні.

Таблиця 2. Охоплення туристсько-краєзнавчою, екскурсійною роботою школярів Харківщини у 2008 році

I. Змагання, зльоти, конференції, МАН обласного рівня	5489 учнів
II. Участь у ступеневих, категорійних походах, що заявлено через МКК ГУОН	1734 учнів
III. Кількість бюджетних гуртків (у позашкільних закладах),	859
	В них дітей
IV. Подорожували по путівках облСЮТур до інших міст України	2000 учнів
V. Оздоровлено у профільних туристсько-краєзнавчих таборах	3350 учнів
VI. Здійснили автобусні екскурсії через облСЮТур	12000 учнів
	Разом
ВП. Участь у заочних Всеукраїнських експедиціях, акціях	41502 учнів
	Разом
VII. Кількість учнів в області	240524 учнів
IX. Охоплено активними формами туристсько-краєзнавчої роботи	38236 учнів (16%)
X. Охоплено очно-заочними формами туристсько-краєзнавчої роботи	79738 учнів (33%)
XI. Середній показник по Україні	7%

Наведені статистичні показники були б ще більшими, якщо враховувалися дані туристичних фірм.

На жаль, існують проблеми щодо законодавчого впровадження питань про дитячо-юнацький туризм і краєзнавство. Це пов'язано з тим, що туристські послуги для учнівської молоді залежать від вікових особливостей туриста, його потреб, пов'язані з виховними, пізнавальними, навчально-освітніми аспектами. Отже, потребує визначення поняття дитячо-юнацького туризму і краєзнавства та вимог до суб'єктів туристської діяльності, які надають послуги дитячо-юнацького туризму і краєзнавства, основних цілей і способів державного регулювання в цій галузі туризму та основних пріоритетних напрямів державної політики.

Висновки. Зроблений аналіз краєзнавчого руху дає можливість стверджувати про його важливу роль у туристсько-рекреаційній діяльності. Краєзнавчий принцип має значний потенціал у навчально-освітній та виховній роботі з учнівською, студентською молоддю завдяки масовості, доступності, соціальній спрямованості, активним формам проведення.

Досвід роботи позашкільних закладів Харківщини та обласної станції юних туристів свідчить про те, що процес формування гармонійної особистості сприяють заняття в гуртках туристсько-краєзнавчого профілю. Тому популяризація краєзнавчої діяльності, розробка і впровадження нових програм з розвитку туризму і крає-

знавства повинні стати одним з пріоритетних напрямків державної політики.

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. – К.: "Палітра", 1997. – 130 с. 2. Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю). Довідник. Вип.1. – К.: Всеукраїнська спілка краєзнавців, 2004. – 270 с. 3. Методика позакласної

роботи з географії. Посібник для вчителя – К.: "Радянська школа", 1974. – 190 с. 4. Програма розвитку краєзнавства в Харківській області на період до 2010 року (Затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 23.09.2002 року № 418). 5. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. – К.: Рідний край, 1994. – 107 с. 6. Туризм в Україні. Словник-довідник.-Х.: Мачулін, 2008. – 224 с.

Надійшла до редколегії 17.09.08

УДК 911.3

С. Мархонос, асп.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦЕРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ТУРИЗМІ

Визначено основні етапи дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, запропоновано методи дослідження.

The basic stages of research the territorial organization of labour resources potential of tourist sphere are defined, the methods of research are offered.

Постановка проблеми. Туристична сфера є однією з найважливіших та найдинамічніших сфер діяльності, і з кожним роком вона набуває все більшого значення, саме тому важливим питанням є забезпечення її трудовими ресурсами. Для розвитку туристичної сфери важливе значення має дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу, оскільки створення конкурентоздатного туристичного продукту можливе лише за наявності висококваліфікованих спеціалістів та рівномірного їх розподілу між всіма регіонами.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених проблем. Існує багато методів, які можна застосовувати для дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу [3; 4; 6]. Щодо дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, то дана проблема залишається недостатньо вивченою. Саме тому необхідне застосування певної методики дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери. А отже, метою даної статті є визначення етапів дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери за допомогою певних методів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, з точки зору суспільної географії, передбачає дослідження не тільки демографічних процесів формування працересурсного потенціалу, а й природних умов, попиту на ринку праці, основних аспектів розвитку туристичної сфери та інших умов.

Процес суспільно-географічного дослідження працересурсного потенціалу туристичної сфери передбачає певну послідовність дій і включає в себе декілька етапів, а саме: концептуальний, інформаційно-оціночний, аналітичний, синтетично-прогностичний (рис. 1).

Перший етап – концептуальний. Цей етап включає розробку концепції територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери. На цьому етапі визначається предмет, мета, завдання, методи наукового дослідження, відбувається обґрунтування загальної схеми дослідження об'єкта з точки зору суспільної географії, виявляються фактори від яких залежить розвиток працересурсного потенціалу туристичної сфери. Цей етап передбачає формування теоретико-методичних засад дослідження, вибір методів дослідження, виявлення закономірностей, принципів, факторів територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Другий етап – інформаційно-оціночний. Сутність цього етапу полягає у збиранні і обробці інформації. Джерелами інформації для дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери виступають офіційні статистичні джерела, періодичні видання, звіти різних туристичних організацій, анкетна та візуальна інформація. Оціночний підхід полягає в ознайомленні з інформаційно-статистичними джерелами та виявленні основних факторів, що впливають на розміщення і розвиток працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Третій етап – аналітичний. На цьому етапі статистичні дані оброблюються та систематизуються. Цей етап передбачає проведення аналізу демографічної ситуації, виявлення особливостей функціонування і розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери. На цьому етапі варто використовувати сукупність таких дослідницьких методів, як: порівняльно-географічного, групування за статистичними даними, картографічного, балансового та інших. Протягом цього етапу варто виявити тенденції функціонування і розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери. Метою етапу є виявлення негативних тенденцій у розвитку працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Четвертий етап – синтетично-прогностичний. Суть цього етапу полягає у виявленні проблем функціонування і розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери. На цьому етапі відбувається науково-обґрунтоване прогнозування майбутнього стану територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, науковий аналіз територіальних суспільних процесів та явищ, виявлення просторових закономірностей функціонування і розвитку працересурсного потенціалу туристичної сфери, оцінка можливостей розвитку та інформаційне забезпечення працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Таке дослідження можливе тільки за допомогою науково обґрунтованих методів. Від якості методу, правильності його застосування залежить істинність отриманого знання. Методи науки можуть характеризуватися різною широтою охоплення предметних областей. Враховуючи цю рису, в суспільній географії всю сукупність методів слід поділити на три великих групи: філософські, загальнонаукові та конкретнонаукові, в тому числі власне суспільно-географічні [1, с. 45-48].

Рис. 1. Етапи дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери

Для вивчення територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, основними методологічними підходами виступають територіальний і системно-структурний. Територіальний підхід до вивчення працересурсного потенціалу виявляє ступінь диференціації процесів, окремих видів життєдіяльності, що "розглядається не сама по собі, а як організуюча територія" [5, с. 7].

Системно-структурний підхід розглядає працересурсний потенціал як цілісну динамічну систему, що характеризується певною впорядкованістю елементів. Пізнання його внутрішньої впорядкованості спрямоване на вивчення механізму взаємодії між підсистемами. Структура працересурсного потенціалу вивчається у функціонально-компонентному і функціонально-територіальному аспектах [1, с. 38].

Застосовуючи різні методи, варто проводити аналіз як на місцевому рівні, так і на регіональному. *Регіональний аналіз* – це аналіз факторів регіонального розвитку для пізнання закономірностей та особливостей формування, функціонування і розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери. *Місцевий аналіз* – це економіко-географічний аналіз факторів і чинників локалізації складових туристичної сфери для дослідження закономірностей їх територіальної структури. При дослідженні територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери варто використовувати наступні методи дослідження.

Діалектичний метод виступає провідним на всіх рівнях наукового пізнання. Сутність його полягає у дослідженні будь-якої категорії від абстрактного до конкретного. Також всі явища розглядаються взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Метод наукової абстракції. Цей метод використовують за двома взаємопов'язаними напрямками – індукції та дедукції. Суть наукової абстракції полягає у пошуку головних, типових характеристик досліджуваного явища і у свідомій відмові від ознак несуттєвих, випадкових, швидкоплинних, нестійких. Індукція веде наукову абстракцію від часткового і конкретного до загального, дедукція дає можливість поширити загальні закономірності та конкретні явища [4, с. 87-88].

Використання методу наукової абстракції дуже важливе для дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу, оскільки за допомогою індукції працересурсний потенціал можна досліджувати від окремого індивіда та умов формування його потенціалу до спільноти – працересурсного потенціалу, і це дасть змогу ефективніше виявляти проблеми формування і функціонування працересурсного потенціалу туристич-

ної сфери. За допомогою дедукції можна буде виявити загальні тенденції та закономірності територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, оскільки дедукція являє собою дослідження від загального до конкретного.

Системний підхід. Цей метод застосовується для вирішення складних проблем у різних сферах людської діяльності. Система складається з множини взаємопов'язаних об'єктів, які утворюють новий об'єкт. Системний підхід використовується для системного аналізу та системного синтезу. Метою системного підходу при дослідженні територіальної організації працересурсного потенціалу є вдосконалення механізму формування і функціонування працересурсного потенціалу, що буде сприяти сучасним вимогам розвитку туристичної сфери.

До працересурсного потенціалу туристичної сфери входить велика кількість різних структур, які під час дослідження варто відокремлювати і виділяти для різностороннього дослідження працересурсного потенціалу і для виявлення певних проблем, які гальмують функціонування і розвиток структури в цілому.

Літературний метод використовується під час теоретичного дослідження, оскільки починаючи дослідження, перш за все, потрібно визначитися з літературними джерелами, різними документами, присвяченими даній темі наукового дослідження. Тобто, цей метод застосовується для збору та аналізу інформації.

Літературний метод доцільно використовувати для розробки власної концепції територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, оскільки саме в цій частині проводиться дослідження виникнення та функціонування того чи іншого поняття. В практичній частині теж застосовуються літературні джерела, але здебільшого ті, в яких містяться статистичні дані та певні рекомендації для проведення аналізу та прогнозування.

Історичний метод. Сутність цього методу полягає у вивченні змін територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери та факторів зміни його складу та розміщення в різні історичні періоди, оскільки її формування відбувалося під впливом різних історичних подій. Також цей метод визначає вплив історичних факторів на сучасний стан територіальної організації працересурсного потенціалу в суспільно-географічному аспекті. Основою цього методу є архівні та літературні джерела. Історичний метод застосовується з метою прогнозування територіальної організації працересурсного потенціалу в майбутньому, спираючись на певний історичний досвід.

Математико-статистичний метод для дослідження територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери використовується з метою аналізу її факторів та кількісної оцінки статистичних залежностей. Статистичні дані можна опрацьовувати за допомогою вибірки, кореляції, ранжування даних тощо. За допомогою математичного аналізу всі явища і процеси, що відбуваються в територіальній організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, можна розглядати більш абстрактно.

Метод моделювання. Сутність цього методу полягає у дослідженні об'єктів пізнання на моделях, або побудові і вивченні моделей існуючих предметів та явищ, а також передбачуваних об'єктів. Моделювання базується на принципі аналогії і дає змогу вивчати важкодоступний для вивчення об'єкт не безпосередньо, а через розгляд іншого, подібного до нього і більш доступного – моделі. Моделі можуть бути фізичними, аналоговими та математичними [3, с. 117].

При дослідженні територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери варто використовувати такі моделі, як: моделі-образи (карти); математичні моделі (формули залежностей); логічні схеми (компоненти, етапи, стадії); графіки (залежності, розвитку, динаміки); таблиці (розподіли, відповідності, залежності двох чи більше характеристик); ГІС-моделі (бази даних, електронні карти, таблиці, графіки).

Геоінформаційні методи. Саме за допомогою геоінформаційних методів можна виявити рівень забезпеченості певних територій працересурсним потенціалом, розробляти програми щодо ефективної територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери, оцінювати ефективність відновлення та розвитку працересурсного потенціалу, розроблювати прогнози на майбутнє. Геоінформаційна система забезпечує прийняття рішень щодо оптимальної територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Метод групування. Відповідно до цього методу всі явища поділяють на групи і підгрупи за певними ознаками (групування областей за чисельністю працересурсного потенціалу, за забезпеченістю закладами розміщення, за забезпеченістю туристичними об'єктами та освітніми закладами, що готують працівників для туристичної сфери). Цей метод сприяє виявленню певних закономірностей процесів, що досліджуються. Розподіливши регіони на групи за певними ознаками, можна виявити явища та події, що сприяють розвитку чи гальмуванню цих регіонів.

Класифікація – це розподіл сукупності явищ або предметів певної належності на класи (групи) згідно з більшістю істотних прикмет. Класифікація може бути істотною і штучною [3, с. 120].

Типологія – метод наукового пізнання, за яким множина об'єктів розчленовується та групується на основі узагальненої ідеалізованої моделі – типу [4, с. 102].

Картографічний метод передбачає складання картографічних моделей (окремих карт, їх серій, атласів) і одержання нового знання шляхом їх аналізу і перетворення. Початковим етапом цього методу є складання картографічних моделей – карт, наступним етапом є використання карт для одержання нової інформації про явища, що досліджуються. Це здійснюється шляхом читування інформації, закладеної в карті, її аналізу і перетворення різними способами [6, с. 64-65].

До методів використання карт належать: візуальний аналіз карти, що використовується для вияву просторових закономірностей розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери та аналізу факторів його територіальної диференціації; графічний аналіз карт для виявлення просторових закономірностей функціонування та розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери; математико-статистичний аналіз карт для співставлення суспільних явищ та виявлення взаємозалежностей.

Метод районування. Сутність цього методу полягає в територіальній систематизації, тобто поділі певної території на частини. Районування – це вид таксономізації, процес поділу території на окремі райони що відповідають ознакам специфіки й цілісності, та результат цього процесу. Передусім при районуванні визначається мета, виходячи з якої розробляються принципи та встановлюються критерії районування. Після цього обирається певна система показників, на базі яких здійснюється безпосередня ідентифікація районів [2, с. 5].

Порівняльно-географічний метод. Порівняння можуть бути просторові, часові і просторово-часові. Порівняння дає змогу оцінити подібність або відмінність працересурсного потенціалу туристичної сфери регіонів. Цей метод використовується для співставлення рівнів забезпечення працересурсним потенціалом туристичної сфери різних регіонів, дозволяє виявити тісноту зв'язків між компонентами та силу впливу факторів на кінцевий результат. Також цей метод використовується для порівняння рівня життя в регіонах, забезпеченості туристичними навчальними закладами, туристично-рекреаційними ресурсами, засобами розміщення тощо.

Балансовий метод використовується для розробки і обґрунтування прогнозів основних пропорцій територіальної структури працересурсного потенціалу туристичної сфери. Цей метод є одним з найважливіших методів планування розвитку і розміщення працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Оскільки туристично-рекреаційні ресурси, засоби розміщення, навчальні заклади, що готують кадрів для туризму розміщені досить нерівномірно, то використання цього методу призведе до удосконалення територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери. Сутність балансового методу полягає у взаємодії різних регіонів з метою перерозподілу (балансу) досліджуваних об'єктів і структур туристичної сфери.

Висновки. Отже, для всебічного аналізу територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери варто використовувати всі вищенаведені методи. Використання цих методів дозволить всесторонньо дослідити територіальну організацію працересурсного потенціалу туристичної сфери і запропонувати конкретні заходи щодо її удосконалення.

1. Дудник І. М., Логвин М. М. Працересурсний потенціал Полтавщини: суспільно-географічний аспект. – Полтава: ПІБ МНТУ, 2004. – 163 с.
2. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Суспільно-географічне районування України: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2000. – 228 с.
3. Олійник Л. Б., Степаненко А. В. Вступ до соціальної географії: Навч. посібник. – К.: Знання, 2000. – 204 с.
4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
5. Хомра А. У. Воспроизведение населения (территориально-организационный аспект) / АН УССР. Ин-т экономики. – К.: Наукова думка, 1990. – 176 с.
6. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.

Надійшла до редколегії 04.09.08

УДК 911.3

В. Сайчук, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОГНОЗ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто особливості та прогноз розвитку ринку праці Полонського району Хмельницької області, враховано підсумки соціально-економічного і культурного розвитку району за 2006-2007 роки, прогнозні показники на 2008-2009 роки.

The specific characteristics and forecasting of development of labor market of Polonsky district in Khmelnytskyi region are considered. The results of economic, social and cultural development of district at 2006-07 years, forecasting indicators on 2008-09 years are taken into account.

Постановка проблеми. Рациональне використання трудового потенціалу території є важливою умовою прискорення соціально-економічного та культурного розвитку регіону. Особливо це стосується регіонів із значною часткою сільського населення, для яких характерні ряд негативних рис у розвитку ринку праці та у становленні раціональної системи зайнятості населення. Прикладом такого регіону є Хмельницька область, 46,5% населення якої проживає у сільській місцевості (в Україні даний показник становить 31,7%).

Наукові основи дослідження регіонального ринку праці викладено у працях таких учених, як С. Бандур, Д. Богиня, В. Герасимчук, М. Долішній, Т. Заєць, Н. Запукляк, С. Злупко, Е. Лібанова, Н. Мезенцева, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Петюх, У. Садова та інші; проблеми прогнозування регіонального розвитку досліджують А. Доценко, І. Дудник, К. Мезенцев та інших вчені. Разом з тим, проблеми сучасного ринку праці на регіональному та локальному рівнях вивчені недостатньо. У цьому відношенні значні теоретико-методологічні можливості має суспільна географія. Ринок праці має чітку суспільно-географічну сутність та формується під впливом суспільно-географічних чинників: природного відтворення ресурсів праці, територіальної мобільності робочої сили та освітньо-кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів регіону.

Об'єктом даного дослідження виступає локальний ринок праці – просторове поєднання елементів системи

функціонування трудового потенціалу району, яка є відносно цілісною і перебуває в тісному взаємозв'язку з іншими суспільно-географічними системами країни та області і складовою частиною загальнодержавного механізму формування попиту і пропозиції трудових ресурсів у межах району. Саме робоча сила, як сукупність фізичних та духовних якостей, якими володіє та користується у процесі праці людина, є товаром на ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2006-2007 років органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами організаціями Полонського району Хмельницької області проводилась робота щодо виконання завдань соціально-економічного розвитку та поліпшення ситуації у сфері зайнятості населення.

У районі головною ланкою економіки залишається промисловість (табл. 1). Незважаючи на загальне зменшення обсягів промислового виробництва у 2007 році проти 2006 року на 13,8% (за даними районного відділу статистики), приросту продукції досягнуто на підприємствах по видобуванню неенергетичних матеріалів, виробництву молочної продукції, обробленню неметалевих відходів. У агропромисловому комплексі головними проблемами залишаються: недостатність власних коштів підприємств та обмеженість доступу до кредитних ресурсів, нерозвиненість ринкової, фінансової та соціальної інфраструктури. Потребує вдосконалення система регулювання діяльності природних монополій.

Таблиця 1. Основні показники регіонального ринку праці

Найменування показника	Звітні дані			Прогнозні дані	
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
1. Середньорічна чисельність наявного населення, тис. осіб	49,0	48,3	47,8	47,3	47,0
2. Населення у віці 15–70 років (у середньому за рік), тис. осіб – усього	35,4	35,3	34,7	34,6	34,5
у тому числі працездатного віку	26,8	26,7	26,6	26,4	26,2
3. Економічно активного населення відповідної вікової групи: у віці 15–70 років	20,3	19,6	19,4	19,2	19,1
працездатного віку	17,9	17,8	17,6	17,4	17,4
4. Зайняте населення у віці 15 – 70 років (у середньому за рік), тис. осіб – усього	17,9	16,7	16,6	16,6	16,7
у тому числі працездатного віку	15,5	14,9	14,8	14,8	15,0
5. Рівень зайнятості, у відсотках до населення відповідної вікової групи: у віці 15–70 років	50,3	47,3	47,8	48,0	48,4
працездатного віку	57,8	55,8	55,6	56,1	57,5
6. Безробітне населення у віці 15–70 років, визначене за методологією МОП (в середньому за рік), тис. осіб – усього	2,4	2,9	2,8	2,6	2,4
у тому числі працездатного віку	2,4	2,9	2,8	2,6	2,4
7. Рівень безробіття, визначений за методологією МОП, у відсотках до економічно активного населення відповідної вікової групи: у віці 15 – 70 років	12,2	14,8	14,4	13,5	12,6
працездатного віку	13,2	16,3	15,9	14,9	13,8
8. Співвідношення між середньорічною чисельністю безробітних, які користуються послугами державної служби зайнятості, та середньорічною чисельністю безробітних, визначених за методологією МОП, відсотків	37,7	47,0	51,1	57,6	56,3
9. Чисельність працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості: знаходилися в неоплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації підприємств, установ та організацій, тис. осіб	1,0	0,7	0,0	0,0	0,0
працювали в режимі неповного робочого дня (тижня), тис. осіб	1,3	1,2	0,3	1,0	0,9

Закінчення табл. 1

Найменування показника	Звітні дані			Прогнозні дані	
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
8. Рівень вимушеної неповної зайнятості працівників (у відсотках про середньооблікової чисельності штатних працівників), які: знаходилися в неоплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації підприємств, установ та організацій	9,2	7,4	0,0	0,0	0,0
працювали в режимі неповного робочого дня (тижня)	11,6	12,8	3,6	12,3	11,1
9. Розширення сфери застосування праці шляхом створення робочих місць, тис. осіб	0,808	0,805	0,891	0,790	0,795

Особливої уваги потребують питання, які заважають подальшому стабільному економічному зростанню в районі. Проблема фінансового оздоровлення підприємств, покращення їх платоспроможності – одна з найгостріших (38,1% підприємств залишаються збитковими). Ефективний розвиток економіки стримують морально застарілі та фізично зношені основні фонди. При значній їх зношеності та низькому ступені оновлення це є головною загрозою відновлення конкурентоспроможності економіки. Недостатнім є рівень впровадження нових прогресивних технологічних процесів та освоєння випуску нових конкурентоспроможних на внутрішньому та зовнішньому ринках видів продукції.

Подальшого розвитку набуває мале підприємництво. Проводилася робота щодо розвитку малого бізнесу як місті, так і у сільській місцевості, залучення до підприємницької діяльності малозабезпечених верств населення, надання переваги малим підприємствам, працюючим у пріоритетних для регіону напрямках економічної діяльності. Станом на 01.01.2008 року в районі зареєстровано 2823 суб'єкти підприємницької діяльності – фізичних осіб.

Для ринку праці району характерні такі тенденції. Відповідно до аналітичних розрахунків за методологією Міжнародної організації праці (МОП), рівень зайнятого населення у віці 15-70 років за 2006 та рік становив 47,3%; у 2005 році даний показник становив 50,3% (зменшення рівня зайнятості відбулося переважно за рахунок вивільнення працівників та ВАТ "Понінківський КПК" та ТОВ "Полонський завод художньої кераміки"). У 2007 році рівень зайнятості становив 47,8%. Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, визначений за методологією МОП у 2006 році, становить 2,9%, у 2007 році очікується 2,8%.

У 2006 році зменшилась чисельність штатних працівників у сільському господарстві. Так, згідно статистичних даних, середньооблікова кількість штатних працівників облікового складу зайнятих у сільському господарстві району у 2006 році зменшилась порівняно з 2005 роком на 22,2% і становила 2617 особу. Чисельність працівників сільського господарства в еквіваленті повної зайнятості за 2006 рік становила 2232 особи. Це означає, що із 2617 штатних працівників фактично відпрацювали робочий час на 385 працівників або на 14,7% менше. Це свідчить про те, що процес скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств є об'єктивним і неминучим. За оперативними даними за 2007 рік середньооблікова кількість найманих працівників у сільському господарстві становила 1863 особи, що на 33,6% менше ніж у попередньому році. Даний показник в еквіваленті повної зайнятості становив 1712 осіб (на 8,1% менше чисельності штатних працівників).

Слід зазначити, що зменшення чисельності працівників у сільському господарстві спостерігалось і в попередні роки. Зокрема, у 1990 році в сільському господарстві району було зайнято 8464 працівники, у 1995 р. – 7611, у 2000 р. – 5845, у 2005 р. – 3361 працівник. Найбільше зменшення чисельності штатних працівників відбулося на підприємствах, щодо яких порушено спра-

ву про банкрутство, та на тих, що призупинили свою діяльність. Частина звільнених працівників зайнялась особистим підсобним господарством з подальшою реалізацією його продукції і отриманням доходів, інша частина поповнила лави безробітних.

Протягом 2007 року до районного центру зайнятості за сприянням у працевлаштуванні звернулося 1936 незайнятих трудовою діяльністю особи, що майже на 28,7% менше, ніж за 2006 рік (2717 особи). Чисельність незайнятого населення, яке скористалося послугами районної служби зайнятості, з урахуванням зареєстрованих на початок року, склала 3623 осіб, що на 3,7% менше ніж у 2006 році (3757 осіб). Чисельність безробітних, які перебували на обліку, станом на 1 січня 2008 року становила 1175 осіб.

Станом на 1 січня 2008 року потреба підприємств, організацій та установ району у працівниках становила 42 особи, що на 22,0 % менше, ніж на відповідну дату минулого року, кількість вільних робочих місць для працівників сільського господарства становила 2 особи (на 01.01.2007 року – 0). На одне вільне робоче місце в середньому по районі претендувало 28 незайнятих осіб (на 01.01.2007 року – 31 особа).

Протягом 2007 року охоплено активними заходами сприяння зайнятості населення 1896 осіб (за січень-грудень 2006 – 1859 особу), що складає 52,3% від зареєстрованих в службі зайнятості, (у минулому році – 49,5%). Основними заходами активної політики сприяння зайнятості є працевлаштування на вільні та новостворені робочі місця, організація громадських робіт, професійне навчання та перенавчання.

За сприянням служби зайнятості працевлаштовано 1124 особи, що на 1,1% більше порівняно з минулим роком. Рівень працевлаштування становив 31,0% (за січень-грудень 2006 року – 29,7%). Внаслідок проведеної роботи щодо орієнтації безробітних громадян на самозайнятість 51 безробітний отримали одноразову допомогу по безробіттю для заняття підприємницькою діяльністю, у минулому році – 48 безробітних осіб. За рахунок наданих дотацій роботодавцям з коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття було працевлаштовано 41 особу (у 2006 році – 40 безробітних), в тому числі 23 особи з числа соціально незахищених категорій населення.

Проводилась робота щодо розширення сфери прикладання праці шляхом створення нових робочих місць. Програмою зайнятості населення на 2006 рік було передбачено створити 770 додаткових робочих місць, на 2007 рік – 785. В 2006 році було створено 812 нових робочих місць в усіх сферах економічної діяльності (в тому числі: 95 для працівників у юридичних осіб, 392 – для фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, 325 – за трудовими договорами з фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності), за 2007 рік було створено 891 нове робоче місце в усіх сферах економічної діяльності, (94 для працівників у юридичних осіб, 406 – для фізичних осіб-суб'єктів підприємницької

діяльності та 931 – за трудовими договорами з фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності).

Значна увага в районі приділяється організації професійного навчання, підвищенню якості робочої сили. Діє 2 професійно-технічні навчальні заклади, які здійснюють підготовку кваліфікованих робітників відповідно до вимог ринку: у Понінківському професійно-технічному ліцеї та у Полонському аграрному ліцеї.

В районі функціонує локальний центр дистанційного навчання Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна", де навчається 120 студентів (у тому числі 75 студентів заочної форми). У локальному центрі проходить підготовка молодших спеціалістів по спеціальностях "Фінанси", "Правознавство", "Бухгалтерський облік", "Діловодство", а також бакалаврів по спеціальності "Фінанси". У 2006 році відбувся випуск 62, а у 2007 році – 73 студентів. На 2008-2009 роки заплановано випуск ще 77 студентів (31 у 2008 та 46 у 2009 році).

Здійснюється професійне навчання 60 учнів Новоселицького НВК "Загальноосвітня школа I-III ступенів, ліцей" (по професії "Водій автомобіля категорії "С"), 49 учнів Полонської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 (по професії "Формувальник фарфорових та фаянсових виробів" та 53 учнів Кустовецької загальноосвітньої школи I-III ступенів (по професії "Тракторист-машиніст категорії "А") з видачею свідоцтва державного зразка про присвоєння відповідних кваліфікацій. Проводиться навчання учнів комп'ютерній грамоті.

Проводиться навчання безробітних за 26 професіями та спеціальностями.

З метою забезпечення продуктивної зайнятості населення, підвищення рівня доходів населення та його соціального захисту, реалізації заходів щодо підтримки безробітних в районі розроблено заходи щодо сприяння легалізації тіньової зайнятості населення протягом 2007-2008 років.

Внаслідок структурної переорієнтації економіки відбуваються суттєві зміни у кількості, структурі зайнятого населення та сферах прикладання праці. Характерною ознакою сьогодення є вплив робочої сили з провідних галузей матеріального виробництва у сферу фінансових, торговельно-посередницьких послуг. Політика зростання доходів всебічно сприяє розвитку економіки, тому що тільки встановлення відповідного рівня заробітної плати створює дієві стимули до праці, веде до розширення обсягів сукупного попиту, сприяє збільшенню рівня заощаджень, які через фінансовий ринок інвестуються в економіку.

У 2008-2009 роках в районі планується реалізувати комплекс заходів щодо збільшення обсягів виробництва промислової продукції, розширення її асортименту та підвищення конкурентоспроможності. За 2008-2009 роки обсяги виробництва промислової продукції плануються збільшити на 37% (темп росту у 2008 році становитиме 27%, у 2007 р. – 10%). Відновлення виробництва продукції на ВАТ "Понінківський картонно-паперовий комбінат" дасть можливість додатково створити у 2008 році близько 55 та у 2009 році – близько 150 нових робочих місць, розширення асортименту виробництва будівельних матеріалів на ВАТ "Полонський гірничий комбінат" (зокрема, запуск лінії по виробництву блоків) дасть можливість додатково створити у добувній промисловості по 10 нових робочих місць щорічно.

Валова продукція сільського господарства в порівнянних цінах по всіх категоріях господарств за 2 роки зросте на 3,5% (у 2008 році очікується ріст на 2,0%, у 2009 році – зросте на 1,5%). Заходами, розробленими управлінням агропромислового розвитку району у 2008-2009 роках, у сільській місцевості планується додатково

створити близько 40 робочих місць. Основним джерелом для створення нових робочих місць у сільському господарстві району є розвиток селянських (фермерських) господарств. Протягом 2006-2007 років спостерігається тенденція щодо розширення площ фермерських господарств та збільшення їх кількості.

Крім того, створенню високопродуктивних робочих місць у аграрній сфері сприятиме: поліпшення інвестиційного клімату; інтенсифікація сільськогосподарського виробництва; формування інфраструктури аграрного ринку; організація системи інформаційно-консультаційного обслуговування аграрного сектору економіки; зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Створюються умови для сприяння розвитку особистих підсобних господарств громадян та господарств, що отримали земельні паї в натурі без набуття права юридичної особи.

Проводиться пошук інвесторів, які мають можливість завершити будівництво тимчасово припинених будівництвом об'єктів соціально-культурного призначення, забезпечить роботою існуючі будівельні організації та дасть можливість додатково створити по 15 нових робочих місць у будівництві за рахунок розвитку малого підприємництва.

У сфері послуг планується створити у 2008 році 25 та у 2009 році 15 нових робочих місць за рахунок розширення спектру послуг, що надаються на існуючих підприємствах та створення комунальних підприємств у сільській місцевості. Проводиться робота по вивченню можливостей створення комунальних підприємств у сільській місцевості.

У галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги створення центру соціально психологічної реабілітації "Щасливе дитинство" дасть можливість у 2008 році додатково створити близько 25 нових робочих місць, а створення профілакторію для осіб, постраждалих на виробництві, дасть можливість у 2009 році створити не менше 60 нових робочих місць.

Створення нових робочих місць у транспорті (по 20 в рік) планується переважно за рахунок легалізації приватних перевізників, що здійснюють перевезення на території району, та збільшення кількості найманих працівників у фізичних осіб-підприємців.

Створення нових робочих місць у торгівлі та пов'язаних з нею послугах відбудеться за рахунок фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності та працівників, що працюють за трудовими договорами з фізичними особами-підприємцями.

У 2009 році очікується збільшення чисельності зайнятих у малому бізнесі. Зокрема, у 2008 році середньорічна кількість зайнятих працівників на малих підприємствах становитиме 1150 осіб, а у 2009 році – 1350.

У результаті пожевлення економіки зростатиме потреба підприємств у працівниках, що позитивно вплине на ринок праці. Передбачається, що за 2 роки у всіх сферах економічної діяльності району буде створено 1585 нових робочих місць. За рахунок дотацій роботодавцям з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування для працевлаштування безробітних буде створено не менше 35 робочих місць щорічно.

Очікується, що в результаті позитивних зрушень в економіці району та реалізації заходів даної програми відбудеться подальше поліпшення ситуації на ринку праці: рівень зайнятого населення у віці 15-70 років збільшиться порівняно з попереднім роком: у 2008 році – на 0,2 пункти, у тому числі працездатного віку – на 0,5 пункти і становитиме відповідно 48,0% та 56,1%, у 2009 році, відповідно, на 0,4 пункти та 1,4 пункти (48,4% та 57,5%). Рівень безробіття населення у віці 15-70 ро-

ків, визначений за методологією МОП, зменшиться у 2008 році на 0,9 пункти і становитиме 13,5%, у 2009 році – на 0,9 пункти і становитиме 12,6%. Зменшення рівня безробіття, розрахованого за методологією МОП, відбудеться за рахунок розширення сфери прикладання праці та подальшого розвитку малого підприємства, легалізації тіньової зайнятості населення.

Визначена за методологією МОП чисельність безробітного населення у віці 15-70 років зменшиться з 2,8 тис. осіб (у 2007 році) до 2,4 тис. осіб (прогнозоване на 2009 рік), тобто на 14,3%, рівень безробіття – відповідно з 13,5 до 12,6 відсотка.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що основними шляхами розширення сфери застосування праці за рахунок створення нових робочих місць є: залучення інвестицій для розвитку підприємництва у виробничій сфері на умовах модернізації застарілих і створення нових високопродуктивних робочих місць; запровадження сприятливого інвестиційного клімату та економічного заохочення підприємців усіх форм власності до створення нових робочих місць; запровадження системи державного замовлення на створення нових робочих місць, проведення громадських робіт; реалізація політики ефективної підтримки самостійної зайнятості населення, сімейного підприємництва; створення належних умов праці та мотивації до неї з метою повного використання потенціалу вакансій та незайнятих робочих місць; сприяння створенню умов для

розвитку малого та середнього бізнесу; економічне заохочення підприємств до створення нових робочих місць для безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, підтримка підприємницької ініціативи безробітних; сприяння працевлаштуванню випускників шляхом забезпечення гарантій надання першого робочого місця.

Отже, розвиток малого і середнього підприємництва, особливо в харчовій, легкій промисловості, соціально-культурній та соціально-побутовій сферах надасть помітний соціальний ефект, сприятиме більш повній зайнятості населення, стимулюватиме його економічну активність.

1. Закон України "Про зайнятість населення": За станом на 16 червня 2006 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламенське вид-во, 2006. – 27с. – (Серія "Закони України"). 2. Доповіді відділу статистики Полонського району Хмельницької області про соціально-економічне становище району за 2006 та 2007 роки. 3. Програма зайнятості населення Полонського району на 2008-2009 роки. 4. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 року №922 "Про затвердження Основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року". 5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 року №156-р "Про затвердження плану дій щодо реалізації в 2007-2008 роках Основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року". 6. Стратегія економічного та соціального розвитку Полонського району на 2004-2015 роки. 8. Указ Президента України від 11 липня 2005 року №1073/2005 "Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості населення та ринку праці в Україні". 7. Чисельність наявного населення Хмельницької області на 1 січня 2008 року / За ред. В.В.Скальського. – Хмельницький: Головне управління статистики у Хмельницькій обл., 2008. – 26 с.

Надійшла до редколегії 14.09.08

IV. ПОДІЇ

ПАМ'ЯТІ ВІКТОРА ШИШАЦЬКОГО

26 серпня на 38-му році життя передчасно помер талановитий вчений і педагог, справжній патріот України та Київського університету Віктор Борисович Шишацький.

В. Шишацький народився 10 липня 1972 року у м. Пирятині Полтавської області. У 1994 році закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю соціо-економіко-географ, економіст регіонального розвитку, викладач географії. У 1992-93 рр. – лаборант, 1994-96 – інженер, 1994-1997 – аспірант, 1997-2002 – асистент, з 2002 – доцент кафедри економічної та соціальної географії. У 1998 році захистив кандидатську дисертацію на тему "Територіальна організація виробничого комплексу Столичного макрорайону" за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. У 2004-07 роках навчався у докторантурі.

Віктор Шишацький був фахівцем з багатьох питань економічної та соціальної географії. Він був і залишається провідним вченим України в галузі електоральної географії, досліджував питання географії населення і розселення, регіональної економічної та соціальної географії. Автор понад 40 наукових праць.

На кафедрі економічної та соціальної географії В. Шишацький викладав курси "Регіональна економічна і соціальна географія", "Географія населення", "Електоральна географія", "Основи районного планування".

Колектив географічного факультету сумує з приводу вагомій втрати. Пам'ять про Віктора Шишацького залишиться в серцях викладачів, співробітників та студентів.

Наукове видання

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ

Випуск 56

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л. Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Підписано до друку 23.09.09. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № 81. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 7,9. Обл.-вид. арк. 10,0. Зам. № 29-4985.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; (38044) 239 31 58; факс (38044) 239 31 28